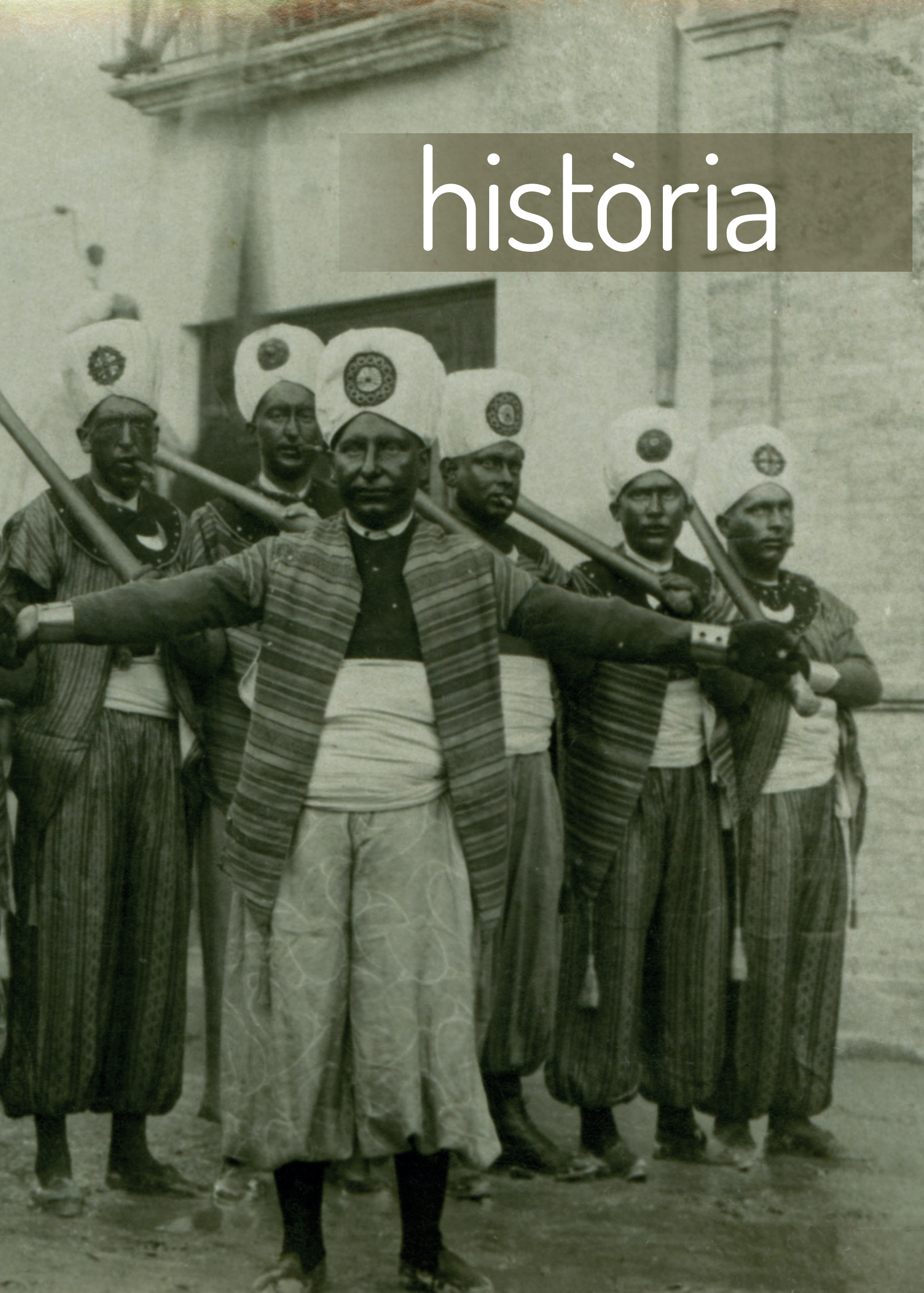

història

L'ARRIBADA DEL FERROCARRIL A BOCAIRENT

(i la seua consolidació) (VI)

1906. Estació de Bocairent. Foto Arturo Cerdà.

A principis del segle XX dos realitats ben diferents marcaven l'actualitat ferroviària de la nostra comarca. En la part positiva, la línia Xàtiva-Alcoi, que malgrat algunes dificultats, avançava cap a la seua finalització. En la part negativa, la línia Villena, Alcoi, Iecla i l'Alcúdia (VAYA en castellà), marcada per una gestió nefasta que dificultava l'acabament de les obres i la seua posada en marxa.

La declaració de fallida definitiva del VAYA

El 30 de gener de 1901 el "Heraldo de Alcoy" publicava la resolució del jutjat de primera instància de la Universitat de Barcelona, que resolia "[...] declarar en estado de quiebra definitiva á la Compañía de los ferrocarriles económicos de Villena á Alcoy á Yecla y á Alcudia de Crespins." A més, es convocava els creditors de la companyia a la primera junta general, que se celebraria el 15 de maig. D'eixa junta general informaria la "Revista Ilustrada de Banca, Ferrocarriles, Industria y Seguros" al seu número de novembre. A més de nombroses resolucions econòmiques, destinades a satisfer

les demandes dels creditors, es va decidir "[...] terminar la construcción de la línea hasta Alcoy, que es lo esencial, sin meterse á prolongarla á Alcudia, que el tal propósito constituiría error gravísimo y meterse en nuevos compromisos mientras exista el proyecto de unir Alcoy con Játiva." A més, després de la dimissió del consell administratiu, se'n triava un altre regit per Fernando Puig, marquès de Santa Ana, com a president; Juan Giné Partagás, vicepresident; Alberto Pellicer, director gerent; Rafael Pérez Granados, secretari; Narciso Mauri, Honorato Noguera, Miguel Ybern i Juan Moles, vocals.

El 21 de juliol el "Heraldo de Alcoy" informava que la càmera de comerç de Jumella havia sol·licitat al govern la realització, en el temps més breu possible, de la subhasta de les obres en construcció del ferrocarril de Villena a

lecla, en el seu ramal fins Cieza passant per Jumella, una obra que la càmera de comerç considerava la solució ideal al seu aïllament. El 7 d'agost publicava "La Publicidad" l'estat de les obres al tram entre Ontinyent i Alcoi, informant de la lentitud amb què avançaven les obres, i que al tram més complicat, al barranc d'Ontinyent, ja hi havia perforats sis túnels i estaven pendants d'assentar la via, encara que esta obra es complicava per l'orografia del terreny. El túnel de Cocentina i el del turó de Santa Bàrbara estaven perforats, i esperaven tindre-ho tot enllestit per a l'abril de 1902, deixant les estacions i les caselles dels guardes per al final.

L'últim dia d'agost trobem publicada una notícia al "Heraldo de Alcoy" que ens deixava veure la importància que tenia el ferrocarril no només per als negocis, també era important per a l'oci dels nostres avantpassats: *"La Compañía del Ferrocarril de Villena y Yecla ha dispuesto un tren especial de ida y vuelta entre Bocairente y Villena para el día 1º del próximo Septiembre con motivo de la gran corrida de toros con caballeros en plaza que se verificará dicho día en Alicante. La hora de salida de Bañeras será las 4,57 para empalmar en Villena con el tren especial de la Compañía de Madrid Zaragoza y Alicante y el precio de los billetes de segunda y tercera clase 3 pesetas 12 céntimos y 2'15 respectivamente."*

El 6 d'octubre de 1901 anava a produir-se una important assemblea de viticultors a Ontinyent per tractar principalment la supressió de l'impost de consum sobre els vins, un problema més que afegir a la crisi per la qual travessava el sector. El 23 de setembre el "Heraldo de Alcoy", al seu article titulat *"El meeting del Valle de Albaida"* publicava els enllaços dels trens per accedir a Ontinyent: *"Los que concurran al anunciado meeting, procedentes de las provincias de Alicante y Murcia podrán ir a Onteniente por el ferrocarril del Norte hasta Játiva, en donde enlaza el tren de Onteniente, ó tomarán en Villena el ferrocarril económico hasta Bocairente, en donde habrá carruajes a la llegada de dicho tren."* El 28 de setembre ampliava la informació: *"También habrá en la línea de Bocairente á Villena, un tren especial que saldrá de Bocairente dos horas después de terminado el meeting."* El 4 d'octubre el mateix diari publicava que Canalejas, diputat a les Corts, en lloc d'anar per València *"[...] saldrá esta noche de Madrid directamente á Villena, en donde tomará el tren hasta Bocairente, trasladándose acto continuo hasta la población en que ha de celebrarse el mitin de vinicultores."* Dos dies després el mateix diari publicava que importants personalitats d'Ontinyent havien acudit a Bocairent per esperar allà l'aplegada de l'aleshores ex-ministre Canalejas, malgrat la pluja que queia. A la mateixa notícia podem llegir que s'esperava l'arribada d'un tren especial entre Villena i Bocairent, format per 40 vagons, que s'afegiria a d'altre aplegat al migdia des de València amb 1.500 passatgers.

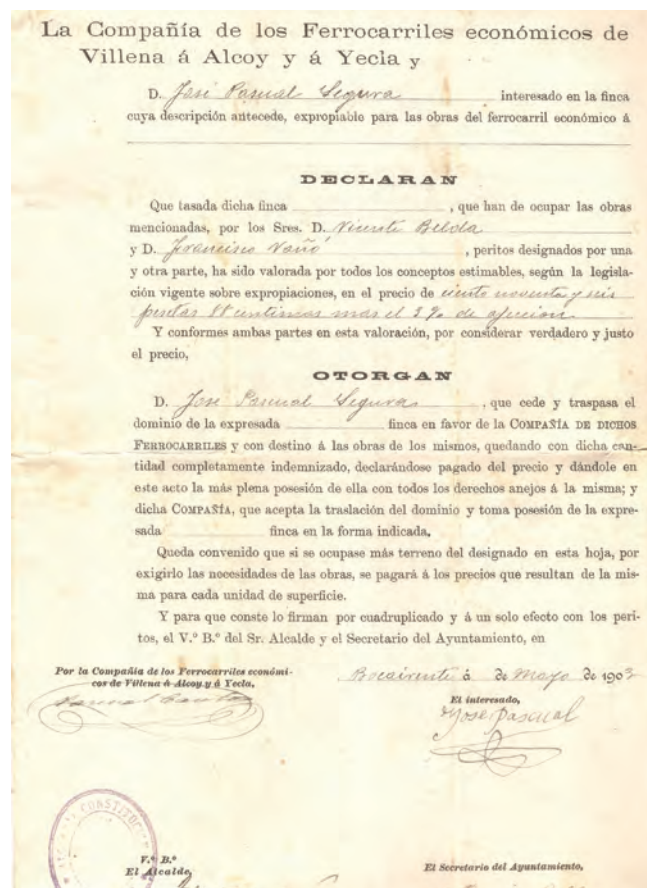
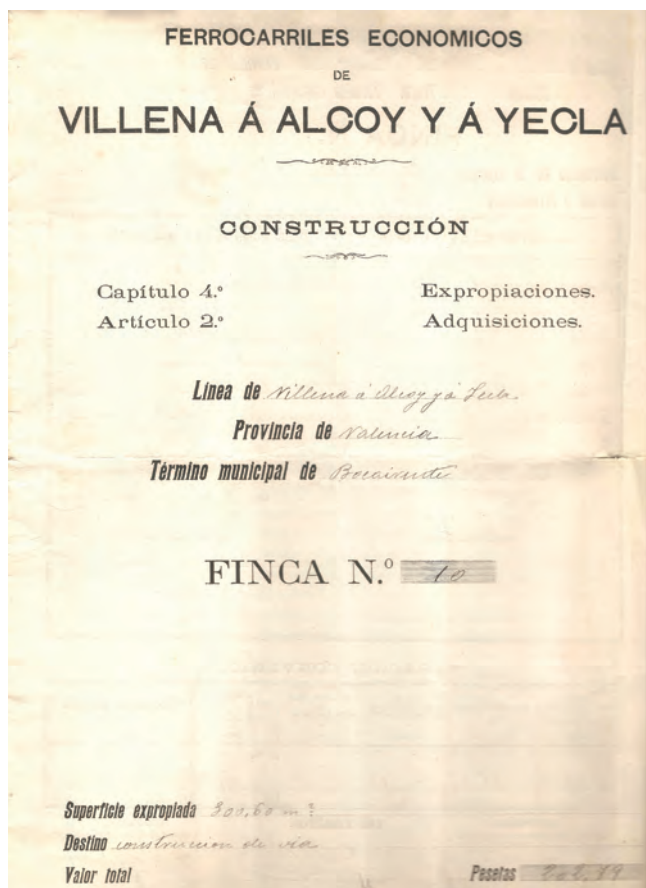
Reprement l'actualitat més pròpia de les línies que devien convergir a Alcoi, el 13 d'octubre el "Heraldo de Alcoy", citant una notícia apareguda a "El Noticiero de Alicante", es congratulava que *"[...] dentro de brevísimo tiempo va a cambiar de aspecto el ferrocarril de Alcoy á Villena, por cuanto se proseguirán las obras por una parte, terminando las que faltan realizar desde Bocairent hasta Alcoy y por*

otra parte se ampliarán desde Yecla para unir aquel ferrocarril con los andaluces." A més, informava que el projecte del ferrocarril Alcoi-Alacant havia estat aprovat pel ministeri d'Agricultura i Obres públiques, a l'espera d'un xicotet tràmit *"[...] que es el estudio que han de hacer los ingenieros militares por si el proyecto invade terrenos enclavados en las zonas de guerra."* Així, s'esperava que en cinc anys estarien acabats i en explotació els ferrocarrils Alcoi-Villena, Alcoi-Xàtiva, Alcoi-Alacant i Alcoi-Gandia, amb l'avanç que això suposaria per a la industriosa ciutat alcoiana. Eixe to positiu tenia el seu contrapunt en la sempiterna problemàtica de l'arribada del correu procedent de Madrid, ja que *"En cuanto una nube descarga cuatro gotas ya estamos con retrasos y entorpecimientos. Y á los intereses del comercio y de la prensa, que les parta un rayo"* publicava el rotatiu alcoià el dia 15.

El 17 d'octubre de 1901 el "Heraldo de Alcoy" anunciava novetats importants, tot citant una notícia de la "Gaceta de los Caminos de Hierro": *"Se ha celebrado una reunión en Barcelona para adquirir el ferrocarril de Villena á Alcoy, en su estado jurídico actual y en ella fue propuesto y aprobado el convenio de un grupo de capitalistas."* Després de desglossar els detalls econòmics de l'acord (adquisició d'accions, pagament als creditors en funció de la seua categoria, crèdits i obligacions), afegia: *"De todo ello resulta que el grupo comprador, adquiere por unas 1.500.000 pesetas efectivas, al Activo social, con 53 kilómetros en explotación desde Yecla á Bocairente y carriles acopiados para el resto de la línea y aún también para el ramal de Alcudia, renunciado por la Compañía"*. Eufòrica (i equivocadament) anunciava que en mesos aplegaria l'anhelada finalització de la línia, ja que els compradors tenien un any per a complir el compromís.

En la mateixa línia apuntava el 3 de novembre "El Graduator" al publicar que el nou consell d'administració de la companyia, presidit pel marquès de Santa Ana, havia ordenat que a primers de 1903 les obres es posaren en marxa, donant un període de sis mesos per al seu acabament. A finals de 1901 el "Heraldo de Yecla" informava que un representant de l'empresa, acompanyat pel diputat García Alonso, s'entrevistava amb l'ajuntament de la població per tractar l'ampliació del ramal fins a Jumella, acordant-se el seu acabament en un termini de dos anys a comptar des de la resolució de l'expedient d'expropiació. L'ajuntament de Jumella aportaria 22.500 pessetes, que en serien 100.000 més si l'empresa allargava el ramal fins a Cieza o Blanca en un període de quatre anys més, penalitzant a la companyia si incomplia els terminis acordats. A més eixe ajuntament cedia gratuïtament a la companyia els terrenys del seu terme municipal que serien ocupats per les vies i l'estació, sempre que aquesta última no excedira de 25.000 pessetes.

Per tancar 1901, el "Heraldo de Alcoy" ficava una vega da més el dit en la nafra dels problemes amb la correspondència, i així ho recollia el 22 de desembre, quan de nou el tren de Madrid no podia enllaçar amb el Xitxarra: *"Este, que no aguanta pulgas de nadie, emprendió su vertiginosa carrera á la hora convenida, exclamando como el baturro del cuento: el que venga detrás que arree. Viniendo a pagar el comercio los vidrios que rompen las compañías ferrocarrileras de España. ¡Oh que buen país!"*

Document d'expropiació dels terrenys. Arxiu Miguel Cantó

La rehabilitació de la concessió a la línia Villena-Alcoi. Del VAYA al VAY

A finals de gener de 1902 el "Heraldo de Alcoy" publica la presentació al Congrés d'una proposició de llei demanant la finalització de la línia Villena-Alcoi (dictamen aprovat el 3 de febrer) així com la construcció d'un ramal de Yecla a Jumella. I a tenor de les notícies que li aplegaven, fixava la data d'abril de 1903 com la de posada en marxa de tota de la línia. El 21 de febrer la comissió del Senat encarregada del projecte de rehabilitació de la concessió, dirigida per Amalio Gimeno com a president, presentava a la cambra alta el projecte de llei. Un mes després, el 22 de març, el nou ministre d'Agricultura, Indústria, Comerç i Obres públiques José Canalejas, enviava un telegrama a Santiago Reig, alcalde d'Alcoi: "Tengo el gusto de manifestarle he dado hoy a S.M. el Decreto referente al ferro-carril de Villena á Alcoy."

Eixe mateix 22 de març apareixia publicat el decret a la "Gaceta de Madrid": "Don Alfonso XIII, por la Gracia de Dios y la Constitución Rey de España, y en su nombre y durante su menor edad la Reina Regente del Reino; A todos los que la presente vieren y entendieren, sabed: que las Cortes han decretado y Nos sancionado, lo siguiente: Artículo 1.º Se declara rehabilitada la concesión de los ferrocarriles de Villena á Yecla, y á Alcudia de Crespins, que en lo sucesivo tomará la denominación de Villena á Alcoy y Yecla, con ramales de Yecla á Jumilla, de Virgen de la Luz á Onteniente y de Muro á la línea de Alcoy á Gandía. Esta rehabilitación

se entiende dejando á salvo los derechos de los acreedores de la Compañía concesionaria. Art. 2.º La rehabilitación de esta concesión lleva implícita la obligación de construir sin subvención alguna del Estado, el ramal de Yecla á Jumilla en sustitución de la de Onteniente á Alcudia de Crespins, de cuya construcción queda relevada la Compañía concesionaria por la ley de 16 de Julio de 1891. Asimismo se obliga a la Compañía a construir el ramal que en las inmediaciones de Muro una la línea de Villena á Alcoy con la de Alcoy á Gandía. Los proyectos para estos dos ramales deberán quedar presentados en el Ministerio de Obras públicas, dentro de los seis meses, á contar dentro de la fecha de la promulgación de la ley. Art. 3.º La Compañía [...] se obligará a terminar las líneas que son objeto de esta ley en un plazo máximo de tres años á contar de la promulgación de la misma. [...] Dado en Palacio a veintiuno de Marzo de mil novecientos dos--YO LA REINA REGENTE--El Ministro de Agricultura, Industria, Comercio y Obras públicas, José Canalejas y Méndez."

Es produïen, per tant, dos importants novetats. S'abandonava la realització del tram entre Ontinyent i Alcúdia, pel que des d'aleshores la denominació del ferrocarril passava a ser de Villena a Alcoi i Yecla (VAY en castellà). En canvi, la companyia estava obligada a construir sense cap subvenció de l'Estat el ramal entre Yecla i Jumella. El termini per finalitzar les obres era de tres anys a comptar des de la data de promulgació de la llei. La real ordre seria aprovada el 9 de maig de 1903.

El 23 de març el "Heraldo de Alcoy" comentava el telegrama rebut el dia abans, agraint el gest de José Canalejas: "El acto de elevar á la sanción de S.M. el R.D. (real decret) de rehabilitación del ferrocarril de Villena á Alcoy,

á las pocas horas de haber tomado posesión del Ministerio de Agricultura, significa en el Sr. Canalejas un deseo de complacernos y de atender á cuanto directamente nos interesa." A més, el diari alcoià recollia altra important notícia. La Reina regent havia sancionat la llei que autoritzava al Govern per a la concessió d'un ferrocarril entre Alcoi i Alacant, concessió que a més havia estat donada a un alcoià, l'ex-diputat provincial Camilo Gisbert Terol.

Per a l'abril s'anunciava l'acabament del tros de via des de l'estació provisional de lecla a la definitiva, i immediatament després es posarien en marxa les obres al tram entre Bocairent i Alcoi. El 26 d'eixe mes "La Unión Contestana" posava de manifest els problemes sorgits per impagaments a la línia entre Xàtiva i Alcoi. El motiu concret era "[...] *no haber podido conseguir el cobro de 700 y pico vagones de tierra extraida por varios jornaleros*", presentant-se una demanda de conciliació contra el capatàs Aniceto Pedraza. A més, afegia que "*Se trata aquí de pobres trabajadores que no tienen otros recursos con que vivir y al no pagarles ó retrasarles el pago y tener que acudir á la vía judicial se les ocasiona grandes perjuicios*", demanant la ràpida actuació de l'empresa concessionària.

El 4 de juny de 1902 el "Heraldo de Alcoy" reproduïa el text aparegut a la revista "Álbum Salón" de Barcelona, que dedicava dos de les seues pàgines al ferrocarril Villena-Alcoi, amb un bon nombre de fotografies, unes dels membres del consell d'administració i altres d'elements del trajecte, com l'estació de Biar el 1885, el pont sobre el Vinalopó en la mateixa població el 1886, les obres a l'estació de Villena el 1885, la foto d'una caseta de guardes i una altra d'una caseta de senyals. A l'article es destacava la rehabilitació de la concessió de l'Estat per a l'acabament de la línia i la fel·liç incorporació del nou consell d'administració presidit per Fernando Puig, marquès de Santa Ana, que havia aconseguit "[...] *la rehabilitación de la concesión en el orden administrativo; y la aprobación del convenio que la Compañía presentó á sus acreedores en el orden judicial.*" De la rehabilitació de la concessió "[...] *no sólo se benefician los pueblos por el mismo cruzados, ofreciéndoles rápida comunicación y transporte barato, sino que afecta á las ramificaciones de que es susceptible dicha concesión, pues lleva en sí la construcción de los importantes ramales de Yecla á Jumilla, de Virgen de la Luz a Onteniente y de Muro á la línea de Alcoy á Gandía.*"

Per tindre una millor percepció del que havia suposat l'última dècada en la línia entre Villena i Alcoi, unes breus línies aparegudes a "La Unión Contestana" el 7 de juny: "*Dicen de Villena que en nombre del Estado se ha dado posesión ó hecho entrega de la vía férrea de Villena, Alcoy y Yecla a los representantes ó delegados de la nueva compañía constituida para continuar la construcción de las obras que hace lo menos catorce años se encuentran paralizadas.*"

D'altra banda, continuaven avançant els treballs al tram entre Ontinyent i Alcoi. El 6 d'agost publicava el "Diario de Huesca": "*Ha quedado terminada la perforación de los túneles emplazados en el término municipal de Concentaina, del ferrocarril de Alcoy á Játiva.*" El 8 d'agost ampliava la informació: "*Se han reanudado las obras del ferrocarril de Játiva á Alcoy, en todas sus secciones y en la de On-*

teniente á Agres, que por ser la más atrasada, ha habido necesidad de emplear en ella unos cuatrocientos obreros. Las noticias relativas á este ferrocarril hacen creer que en el plazo de un año podrá llegar á Alcoy la primera locomotora de vía ancha."

A finals d'agost és el temporal el protagonista de l'actualitat. El dia 27 publicava "La Época": "*Sobre la ciudad de Villena descargó el lunes una fuerte tormenta de agua y pedrisco, que ha causado en los campos pérdidas considerables. Por interrupción de la línea se suspendió la circulación del ferrocarril de Villena á Alcoy y Yecla, saliendo de la primera de dichas estaciones un tren de socorro, teniendo que regresar en vista del peligro.*" Al dia següent el "Heraldo de Alcoy" reproduïa alguns telegrams aplegats al govern civil de la província des de Villena. El de l'alcalde al governador civil d'Alacant començava així: "*Esta tarde cuatro y media se desarrolló importante tempestad con granizo y fuerte viento que duró cerca de una hora, inundando población y huerta [...]; tren vía económica Alcoy no llegó por hallarse esta cortada por varios puntos.*" El del comandant de la Guàrdia Civil destacava: "*Trenes correos vías Alcoy y Madrid detenidos por destrucción terraplén varios puntos. Los de Alcoy y desbordamiento río Vinalopó. No hay desgracias personales.*"

El 19 d'octubre es produïa una reunió de la companyia del VAY a Barcelona, on entre d'altres resolucions s'acordava canviar el nom de la companyia per adequar-lo a la llei de rehabilitació que s'havia aprovat mesos abans, augmentar el nombre de membres del consell i a més regularitzar la bona marxa dels serveis oferits per la companyia. A la comarca diferents periòdics es feren ressò de la reunió, i tots coincidiren que en breu començarien les obres del tram lecla-Jumella, a les que seguirien les del tram Bocairent-Muro. El 14 de novembre "La Correspondencia de Alicante" informava que un nou temporal obligava a interrompre el trànsit entre Villena i Bocairent. Per un telegrama rebut a l'administració de correus d'Alacant procedent de Villena sabem que "*Tan poco circula la línea Bocairente sin poder decir cuando se franqueará.*" El 10 de desembre el "Heraldo de Alcoy" es congratulava que per fi el Xitxarra haguera enllaçat amb el tren correu de Madrid: "*Hay que señalar con piedra blanca, el hecho de haber enlazado ayer el tren correo de Madrid con el "Chicharra" de Villena, porque hacía ya tres días que no se realizaba este milagro.*"

L'estat de les obres a les dos línies

El 19 de desembre de 1902 "La Unión Contestana" resumia l'estat de les obres a les dos línies, utilitzant un to esperançador i donant unes dates de finalització de les obres que, una vegada més, pecaren d'optimistes: "*Según noticias, estando próximos á terminar los trabajos de la vía férrea de Játiva á Alcoy, á primeros de año es casi seguro se abrá á la explotación el trozo de Onteniente á Alcoy, cosa que todos esperamos con interés [...]. También adelantan bastante los trabajos de la línea del Chicharra, asegurándose que dentro de pocos meses enlazará con la del Norte*

en la estación de Agres, teniendo así mayor facilidad para ir á Alicante evitándonos el pesado y largo viaje por la carreta de Jijona.”

Al mes de març de 1903 la companyia del VAY anunciava el pagament als creditors en funció del seu grup, i a més intercanviava les accions de la companyia anterior per les de la nova en la proporció consignada al conveni. L'11 de març publicava el “Heraldo de Alcoy”: “Se están negociando con una casa de Barcelona las condiciones para una emisión de obligaciones hipotecarias del ferrocarril Villena á Alcoy.”

Pel que fa a la línia entre Xàtiva i Alcoi, el 16 de març la “Gaceta de los Caminos de Hierro” publicava:

La línea de Játiba á Alcoy.—Prosiguen activamente los trabajos de la sección de este ferrocarril comprendida entre Onteniente y Alcoy, y la Compañía del Norte se propone que los 25 kilómetros del mencionado trozo estén terminados y en condiciones de abrirse al servicio público para fines del año actual.

El 31 de març la companyia del VAY celebrava junta general d'accionistes a Barcelona, i del resum que ens ofereix la “Revista Ilustrada de Banca, Ferrocarriles, Industria y Seguros” el 10 d'abril, destaquem que el consell va procedir “[...] a reorganizar todos los servicios y resolver los múltiples asuntos pendientes, á la vez que procedió a la construcción de tres kilómetros de vía que faltaban próximamente para enlazar la estación provisional de Yecla con el emplazamiento de la definitiva [...] sólo faltaba para poder ser puestas en explotación, que el Consejo de Estado emita informe acerca de la modificación del puente de la rambla de Yecla introducida en el primitivo proyecto. [...] la red de la nueva Compañía comprende una longitud de 128 kilómetros 500 metros, que se distribuyen en esta forma: 54 kilómetros que se hallan terminados y en explotación productiva; 2 kilómetros 500 metros, construidos y pendientes de autorización para abrirlos al servicio público; 18 kilómetros entre Bocairiente y Muro; 14 desde este punto á Alcoy, y 8 desde Virgen de la Luz hasta Onteniente, de los cuales hay una buena parte construida; 29 kilómetros que hay de Yecla á Jumilla y 3 que mide el ramal que ha de enlazar todas estas líneas con la de Alcoy á Gandía, están pendientes de construcción.” Quedaven per tant, 72 quilòmetres pendents de construir, i segons els càlculs que es consignaven en la memòria de la companyia, “[...] el costo líquido, hasta quedar completamente terminado, será el siguiente:

- De Bocairiente a Muro; presupuestado á razón de 85.000 pesetas kilómetro, 18 kms: 1.530.000,0 pesetas
- De Yecla á Jumilla, 29 kilómetros a 62.000 pesetas: 1.798.000,0 pesetas
- De Muro á Alcoy, 14 a 90.000 pesetas: 1.260.000,0 pesetas
- De Virgen de la Luz á Onteniente, 8 a 90.000 pesetas: 720.000,0 pesetas
- El ramal de Alcoy á Gandía, 3 a 65.000: 195.000,0 pesetas
- TOTAL: 5.503.000,0 pesetas”

D'eixa quantitat calia deduir 2.645.421'37 pessetes, que posseïa adquirides la Companyia i que es distribuïen així:

Material fix1.300.000'00 pessetes
Ídem mòbil.....300.000'00 pessetes
Materials diversos de construcció...295.421'37 pessetes
Obres executades en el
trajecte de Bocairiente a Muro225.000'00 pessetes
Ídem en el de Muro a Alcoi.....135.000'00 pessetes
Valor de les subvencions390.000'00 pessetes
SUMA:2.645.421'37 pessetes

Per tant, la quantitat que realment havia de satisfer la companyia fins a aconseguir col·locar a la xarxa de què era concessionària en explotació, consistia en 2.857.578'63 pessetes. Més avant afegia: “Indudablemente que una vez abiertas á la explotación las secciones de Bocairiente á Muro y de este punto á Alcoy, el tráfico ha de aumentar de una manera considerable, y, por consiguiente, los recursos y elementos disponibles para esta entidad, que podrá con mayor desembarazo desenvolver sus vastos proyectos, entre los que figura el ramal de Yecla á Jumilla, cuya importancia excede á todo encarecimiento. [...] propone el Consejo á los accionistas la conveniencia que para la Compañía representa el que accediendo á los deseos significados por los habitantes de Jumilla y Cieza, se prolongue la red construyendo la línea que una á ambos puntos y aun á Blanca, que comprende un trayecto de 31 kilómetros.”

El 4 d'abril de 1903 el “Heraldo de Alcoy” anunciava “[...] una noticia gratísima para los alcoyanos. En breve plazo empezarán los trabajos de construcción de las obras del ferrocarril de Villena á Alcoy y Yecla en el trozo de vía de Bañeras á Alcoy. Están ya suscritas las obligaciones que han de proporcionar el capital necesario para reanudar dichos trabajos.” El 5 maig “La Correspondencia de España” publicava: “Para secundar los deseos del Gobierno, la Compañía de los ferrocarriles de Villena, Alcoy y Yecla, ha ofrecido ayer, por medio de sus representantes, Sres. Mauri é Ibern, al señor Ministro de Obras públicas, emprender inmediatamente la construcción de la línea de Yecla á Jumilla tan pronto como queden aprobadas las obras ejecutadas hasta la misma población de Yecla.” El 25 de maig el “Heraldo de Murcia” publicava un extens article sobre el VAY, on feia una crònica de la situació, tot alabant l'actuació dels nous dirigents de la companyia, que estaven en procés d'acabar tota la línia, amb els beneficis que això reportaria, entre d'altres, a la regió de Murcia. I es que no era el mateix “[...] contar en los pueblos-estaciones de la línea, como hoy se cuenta, con una población de 45.957 habitantes, que con los 131.002 que sumarán cuando esté terminado el camino en toda su extensión”, habitants als quals caldria afegir el contingent que representarien les línies d'enllaç per ambdós extrems de la línia del VAY.

Al mes següent, el 16 de juny, la “Gaceta de los Caminos de Hierro” recollia el començament de les obres: “Se han inaugurado las obras de prolongación del ferrocarril de Yecla hasta Jumilla, por cuyo motivo reina gran entusiasmo en la localidad, que recibirá grandes beneficios de la nueva línea, consiguiendo, por de pronto, trabajo muchos obreros, porque la Compañía del ferrocarril de Villena á Alcoy y á Yecla admite á cuantos se presentan.” Això no obstant, els problemes amb els propietaris de terres no havien desaparegut. El 19 d'agost trobem a “La Vanguardia”: “Jumilla 17'22.- Para evitar la paralización de las obras del ferrocarril de Villena á Alcoy, el alcalde ofreció á los propietarios

os de viñedos interceder con la Compañía para armonizar todos los intereses. Ante la actitud de algunos propietarios intransigentes, el contratista de la Compañía, si llegan á suspenderse las obras, está dispuesto á no reanudarlas hasta concluir las de Villena á Alcoy. Aunque la mayoría está dispuesta á evitar conflicto y se espera un arreglo, existe gran excitación entre la clase obrera.”

L'acabament de la línia Xàtiva-Alcoi

Per la seua banda avançaven les obres a la línia Xàtiva-Alcoi. L'11 d'agost el “Heraldo de Alcoy” anunciava que s'havia assentat la via als primers quilòmetres de la secció entre Ontinyent i Cocentaina: *“Además, están completamente terminados seis túneles y se trabaja con gran actividad en otros cuatro, tres de los cuales están á falta de frentes y cunetas. Ochenta y ocho obras de fábrica terminadas y veintinueve en curso de ejecución.”* També s'havien acabat trenta-tres murs de contenció, i només en restava un per fer.

El 4 de setembre de 1903 la locomotora aplegava a Cocentaina. Així ho recollia el “Heraldo de Madrid” quan publicava que l'ajuntament de la localitat i les autoritats de la mateixa eixiren a rebre el comboi “[...] precedidos de una música, que tocaba alegres pasodobles. El andén y los alrededores de la estación se hallaban invadidos por inmenso gentío. Un artístico arco de follaje se levantaba sobre la vía, y una finísima cinta, atada á sus columnas, interceptaba el paso.” A les cinc aplegava la locomotora engalanada amb banderes i flors, el capellà la va beneir, i la cinta la va tallar la dona de l'enginyer director de les obres, Carlos Guerra, mentre sonava la Marxa Reial. El 10 de setembre el “Heraldo de Alcoy” estimava en només dos setmanes el temps que restava per acabar les obres fins Alcoi, alhora que aportava una característica més de la línia, la bellesa del paisatge: *“La salida del valle de Agres á la plana de Muro por debajo del célebre peñón llamado “el Flare” y siguiendo siempre la ladera de “Muriola”, ofrece golpes de vista que, sólo contemplándolos, cabe comprender.”*

El 23 de setembre la locomotora entrava a l'estació d'Alcoi, la qual cosa no significava que la línia ja fóra operativa. El “Heraldo de Alcoi” publicava dos dies després una extensa crònica d'eixe dia tan assenyalat, qualificant-ho com *“El suceso más importante para nuestras industrias locales desde la inauguración del ferrocarril de Gandía.”* L'aplegada es va produir a les quatre i vint de la vesprada, i el periòdic xifrava en unes 8.000 les persones que s'havien aprofitat a l'estació per rebre la locomotora. El comboi “[...] se organizó en Onteniente, formándolo la locomotora “Castellón”, número 1.727, dos furgones de mercancías, un coche de tercera y un breek”, i a continuació relatava els noms d'alguns ocupants d'aquell primer viatge, entre ells l'enginyer Carlos Guerra, l'ex-diputat a les Corts Manuel Iranzo, el director i un redactor del pro-

Locomotora Alcoy al tren Alcoi-Gandia

pi “Heraldo”, a més de nombrosos personatges destacats de la societat comarcal. El viatge s'havia iniciat a les dos menys quart des d'Ontinyent, i s'havia fet a escassa velocitat per a que els passatgers pogueren admirar les diferents obres de fàbrica fetes al trajecte.

“A la llegada á Alcoy del tren, que iba engalanado con profusión de flores y banderolas, hizo alto junto á una valla cerrada con llave, sobre la que se destacaba un hermoso arco cubierto de flores y mirto, aproximándose el alcalde don Santiago Reig, con el Ayuntamiento, autoridades eclesiástica, militar y civil, y todos los invitados, á saludar a los viajeros” (a la publicació del 29 de setembre de l'ABC apareix una fotografia amb eixe arc de flors i la locomotora). Aleshores l'arxipreste de Santa Maria, Francisco Soler i Romaguera, va beneir la locomotora, l'alcalde va donar la clau de la tanca a la senyora Fernanda Taboada, muller de l'enginyer Carlos Guerra, i una vegada superada la tanca, el comboi fa fer la seua entrada a l'estació entre les aclamacions de la multitud i als sons de la música interpretada per La Primitiva d'Alcoi. A continuació, les autoritats i els convidats van passar “[...] al pabellón destinado á almacén de mercancías, en donde había preparado un lunch, que sirvió con verdadero esmero el dueño del restaurante del Círculo.”

Després aplegaria el moment dels discursos, dirigint-se als presents en primer lloc l'alcalde Santiago Reig, seguit de l'arxipreste de Santa Maria, el tinent coronell en cap del Regiment de Biscaia (l'alcoià Leopoldo Romance Valor), el jutge municipal Juan Pastor, l'enginyer Carlos Guerra, i Francisco Pascual Moltó en representació de la premsa. A continuació la notícia derivava a crònica de societat: *“Después del lunch hubo su poquito de baile. El ambiente estaba saturadísimo de perfumes delicadísimos; reinaba la expansión, imperaba la alegría, y ellos y ellas, que son la juventud, que son la vida, que sienten hervir en sus corazones la llama de los más puros afectos, se entregaron a las delicias del vertiginoso vals, á los acordes de la banda de música.”* A les 8 de la nit acabava la festa, i a les nou del matí del dia següent els expedicionaris del primer viatge tornaven a Ontinyent en el mateix tren.

L'actualitat de la línia del VAY estava als despatxos. El 6 de setembre “La Correspondencia de España” publica-

va: "El ministro de Obras públicas está interesado en que se abra á la explotación el ramal de Bocairente á Agres, para lo cual han llegado ayer nuestros queridos amigos el Sr. Ibern y el Sr. González Conde, á fin de acordar la fecha de la inauguración. Al mismo tiempo tenemos noticias de que para fines del presente mes inaugurará la Compañía el ramo hasta Yecla." A meitat de mes era el temporal d'aigua i pedra el que feia malbé les collites i obliga a detenir la línia, tal i com ho publicava el "Heraldo de Alcoy" el dia 16: "El tren económico estuvo muchas horas detenido en Benezama por causa de encontrarse la vía interceptada á causa de la tormenta." Mentrestant, continuaven les negociacions amb el govern central per tal d'accelerar les obres. El 24 de setembre trobem a la "Gaceta de los Caminos de Hierro": "Para ultimar algunos detalles de las inauguraciones de explotación y de obras que, como decíamos en el número anterior, se propone realizar la Compañía de los ferrocarriles económicos de Villena á Alcoy y Yecla, una representación de la referida Compañía en Madrid, ha celebrado una entrevista con el Ministro de Obras públicas. El Sr. Gasset se propone asistir á la inauguración de algunos trozos de la línea que se está construyendo, principalmente en las secciones de Yecla á Jumilla y de Bocairente á Agres, y conocer las necesidades de las comarcas de Murcia, Alicante y Valencia que atraviesa esta utilísima red de ferrocarriles."

A finals d'octubre alguns periòdics recullen que en breu s'inauguraria el tram entre Villena i Iecla. Com a exemple, la publicació de "La Veu de Catalunya" del dia 23 d'octubre:

Segons noticias facilitadas pel Consell del ferro-carril denominat de Villena a Alcoy y Alcudia de Crespins, avuy propietat d'una Companyia catalana y resident a Barcelona, s'están ultimant els diversos trayectos que permetrán escursar d'un modo notable las comunicaciones entre'l centro d'Espanya y el litoral de Valencia.

Diumenge vinent se verificará la inauguració del servey públich complet entre Villena y Yecla, ab lo qual la línia que acaba a Bocairent tindrà en explotació la major part del trayecte.

En la mateixa data se inaugurarán las obras de construcció del tros de Yecla a Jumilla, que una vegada acabat, permetrá que las líneas de la Companyia del Nort y las del Mitg-día estiguin enllassadas, escursant en gran manera'l trayecte.

El 26 d'octubre de 1903 "La Correspondencia de España" publicava una extensa crònica dels actes de la inauguració del tram Villena-Iecla, realitzada el dia anterior. Després de fetes les presentacions entre les autoritats presents a l'acte (alguns diputats en Corts, a més de membres del consell d'administració de la companyia, presidits pel Marqués de Santa Ana), va fer la seua eixida el comboi "[...] compuesto de un coche salón y tres lujosos vagones de primera, engalanados, lo propio que la máquina, con banderas y grandes guirnalda de flores". Durant el trayecte cap a Iecla, el director gerent interí de la companyia, el senyor Ybern, "[...] nos relató con gran lujo de detalles el estado de la Empresa, que no puede ser más próspero y del gran porvenir reservado a la Compañía". A més, confiava a tindre acabats els quilòmetres que falta-

ven del tram entre Bocairent i Agres en la primavera de 1904. En Iecla van ser rebuts als sons de la Marxa Reial i van procedir a la col·locació de la primera pedra de l'estació definitiva, com també es va donar un primer colp de pic al lloc on havia de passar la via fins a Jumella. "Inmediatamente, una brigada de cincuenta obreros, á una señal del ingeniero Sr. Aracil empezó a trabajar entre los acordes de las músicas y las aclamaciones de los presentes".

Després es va fer un dinar al casino principal de Iecla, on no van faltar els habituals discursos, i acabats els parlaments, els expedicionaris van pujar de nou al tren per tornar a Villena, on es va fer una xicoteta parada, i seguidament el tren va continuar fins a Bocairent. "En Bocairente descendieron del tren, recorriendo á pie dos kilómetros para ver las grandes obras que se están terminando, entre ellas un extenso terraplen de cerca de 800 metros de largo por 25 de alto en su punto máximo, que cruza el barranco del Nogueral, y otro sobre el de la Noguera, que se salva por un puente-alcantarilla de 40 metros, cuyo arco tiene cinco metros de luz". S'esperava que el mes d'abril de 1904 les obres estigueren acabades. El 27 d'octubre "La Vanguardia", més optimista, assenyalava el mes de desembre de 1903 com a data d'acabament del tram en qüestió. Cap de les dos previsions es compliria.

Les previsions per a la línia entre Xàtiva i Alcoi eren un poc més realistes. El 20 d'octubre el "Heraldo de Alcoy" publicava que si l'oratge ho permetia, la línia estaria definitivament acabada a finals d'eixe any, i la posada en marxa podria fer-se a primeries de 1904, apuntant a més la presència a l'acte inaugural del ministre d'Agricultura i també d'Obres Públiques, senyor Gasset, i del diputat a Corts senyor Canalejas.

D'altra banda, continuaven les queixes respecte a l'arribada del tren correu de Madrid a Villena, preguntant al ministre Gasset la possibilitat d'obligar a la companyia del VAY a retardar la seua eixida fins que no arribara el correu de Madrid. Al desembre, nous retards motivaven noves protestes per part dels diaris alcoians, que no obstant, apuntaven que la culpa no era de la companyia del VAY, ja que "[...] los trenes de esta compañía ferroviaria, tiene establecido su cuadro de horas de salida y llegada, y se incurriría en responsabilidad de alterarlas abusivamente, aun sabiendo que con ello no hay perjuicio de tercero. La responsabilidad le cabe en absoluto a la compañía del Mediodía: pero ¿quién es el guapo que se atreve a ponerle coto á sus continuados abusos? El Sr. Gasset ya hemos visto que no se atreve". Per tant, com podem veure el "Heraldo de Alcoy", a la seua edició del 3 de desembre, apuntava ben alt per buscar la responsabilitat dels continus retards en l'arribada del correu a Alcoi, i no deixava de recórrer a la ironia per reflectir l'arribada puntual del correu. Així, el 30 de desembre publicava: "¡Cosa más rara! Ayer enlazó el tren correo de Madrid con el económico de Villena. Quisiéramos conocer el santo que ha obrado este poderoso milagro, para encomendarnos a él en lo sucesivo".

Pel que fa a la recaptació efectuada a l'estació de Bocairent al llarg de 1903, el transport de mercaderies va suposar un total de 10.459'11 pessetes, sumant entrades i eixides. Pel que respecta a la recaptació feta quant als viatgers, el total de l'any van ser 6.012'28 pessetes, sent

el mes de setembre el de major recaptació, amb un total de 939'57 pessetes, mentre que el mes més fluix va ser el de març, amb 308'49 pessetes. De l'estació de Bocairrent van eixir al llarg de l'any un total de 4.663 viatgers: 12 de primera classe, 196 de segona classe i 4.455 de tercera classe. D'altra banda, al llarg de l'any van aplegar a l'estació bocairentina un total de 5.523 viatgers: 62 de primera classe, 392 de segona classe i 5.069 de tercera classe. Parlant més en general, els ingressos de la companyia van ascendir a 242.499'72 pessetes, i les despeses van ser de 152.421'65 pessetes, resultant una utilitat líquida de 90.078'07 pessetes.

El 8 de gener de 1904 la "Gaceta de los Caminos de Hierro" publicava l'ajornament de l'obertura al servei públic dels 26 quilòmetres del tram entre Ontinyent i Alcoi al ferrocarril Xàtiva-Alcoi, amb les estacions d'Agres i Cocentaina. Recordem que la línia fou inaugurada a finals de setembre de 1903. El mateix dia publicava el "Heraldo de Alcoy": *"Según nuestras noticias, el próximo domingo [día 10] quedará abierta a la explotación la línea del ferrocarril del Alcoy a Játiva"*. El 12 de gener "La Defensa" d'Alcoi, parlant de l'estació de Xàtiva, ens deia que ja hi havia allí 20 vagons. El 27 de gener el mateix diari ens informava que la inauguració, que ja es preveia per a principis de febrer, s'havia ajornat a conseqüència dels desperfectes ocasionats per la pluja. Però el 30 de gener el "Heraldo de Alcoy" desmentia aquesta notícia, també publicada al "Heraldo de Madrid", i afirmava que la causa de la demora *"[...] obedece únicamente á no haberse recibido el acta de la inspección del Gobierno, autorizando la explotación"*. El 6 de febrer el "Heraldo de Alcoy" demanava al Govern central una solució a la indefinida data d'inauguració efectiva de la línia, adduint que la causa de l'ajornament era *"[...] la condición impuesta por el Gobierno de que la explotación se haga con material nuevo y útil, cosa que ha puesto en apurado trance a la Empresa ferroviaria, porque careciendo de ese material, se ve forzada á tener inactiva una línea que había de producirle, seguramente, pingües beneficios"*, afegint a més, els problemes que suposava no disposar d'un itinerari de correus efectiu que evitara el que estava passant aleshores, *"[...] en que las cartas de Alcoy tardan dos fechas en llegar a Valencia y tres á Barcelona"*.

Pel que respecta a la línia del VAY, "El Liberal" de Múrcia publicava el 16 de gener l'obertura del concurs per a la construcció de l'edifici destinat a viatgers a l'estació de Jumella, així com l'edifici de tallers destinats a la fabricació de travesses. El 20 de febrer el "Heraldo de Alcoy" informava de l'estat de la companyia, comentant el gran impuls que havia rebut el tram entre lecla i Jumella, on ja s'havien construït les dos terceres parts (l'estació definitiva de lecla seria inaugurada l'1 de març). Tanmateix, el consell de la companyia, molt optimista, confiava a tindre operatius els quilòmetres entre Bocairrent i Agres en el primer semestre d'eixe 1904. Finalment s'esperava, amb els recursos propis de la companyia, poder fer front a la construcció de la línia projectada entre Jumella i Cieza, que la companyia havia adquirit en molt bones condicions. Es tractava de convertir el tram de via ampla entre Venta de la Encina i Jumella en un tram de via estreta i allargar la línia fins a Cieza. Aquest projecte va ser concedit pel Congrés el 13 de març i autoritzat per la

lleï de 9 d'abril de 1904, considerant que dita prolongació venia a substituir a la del ramal entre la Verge de la Llum i Ontinyent.

El 24 de febrer "La Defensa" confiava que en breu acabarien les obres del tram entre Bocairrent i Agres, i al fet que açò fóra possible ajudaria el conveni signat entre la companyia del VAY i la Compañía de los Caminos de Hierro del Norte per a la construcció conjunta d'un pont en aquest tram. La "Revista ilustrada de vías férreas" publicava una comparativa entre els ingressos fets per la companyia del VAY en gener de 1903 (17.694'90 pessetes) i gener de 1904 (18.938'04 pessetes), el que suposava un increment de 1.288'14 pessetes. Els quilòmetres en explotació de la línia eren 56. Sembla que la bona marxa de la companyia els feia buscar noves possibilitats de negoci per seguir creixent. Així, el 4 de març el "Heraldo de Alcoi" informava que *"[...] la compañía de los ferrocarriles económicos de Villena á Alcoy y Yecla, abraza el firme y decidido propósito de prolongar la línea hasta el puerto de Valencia, para cuyo efecto tiene ya adquiridas, por contrato de compra, las concesiones de los ferrocarriles de Alcadia de Crespins, Enguera y Alberique hasta Valencia"*. Evidentment, el periòdic alcoià desitjava que aquest projecte es transformara en realitat, alhora que apuntava la necessitat que també es transformara en real el projecte del sr. Lafarga d'un ferrocarril que unira la ciutat alcoiana i Alacant.

El 20 de març de 1904 "La Vanguardia" recollia a les seues pàgines la celebració de la junta general d'accionistes de la companyia del VAY, celebrada a Barcelona el 12 de març. A més de les dades econòmiques que ja hem apuntat amb anterioritat, a la junta es va explicar l'estat de les obres als trams en construcció i es van votar els nous càrrecs que entrarien a formar part de la junta presidida pel marquès de Santa Ana. Així, el càrrec de director gerent va recaure en la figura de Miguel Ybern Ferrés (que havia estat ja un temps exercint de manera interina), i passaren a ser vocals el marquès de Polavieja, el baró del Solar de Espinosa, Luis García Alonso i Diego González Conde. Com veurem amb posterioritat, l'aplegada del sr. Ybern a la gerència marcaria un abans i un després en la trajectòria de la companyia del VAY.

El 16 d'abril de 1904 publicava la "Gaceta de los Caminos de Hierro":

El 21 d'abril "El Siglo Futuro", parlant de la inauguració del tram entre Alcoi i Ontinyent, feia un repàs del recorregut, que qualificava de "pintoresco". Destacava les obres de fàbrica realitzades, com el túnel de Santa Bàrbara, de 87 metres de longitud i situat a Cocentaina, o els set túnels que hi havia al tram entre Agres i Ontinyent (dos de 600 metres, un de 130, un de 60, un de 120 i un de 45 metres). Afegia la crònica del viatge que "Hay momentos en este trayecto que el viajero se cree suspendido en el aire, pues hay trincheras sobre las que descansa la vía que resultan altísimas, por cuya base corre el río, en cuyas orillas figuran fábricas y molinos". El 7 de maig, la revista "Blanco y Negro", a la seua "Crónica Gráfica" recollia el que havien sigut les festes de Moros i Cristians d'Alcoi aquell 1904, concloent la seua descripció de les festes amb un curiós "[...] los cristianos les atizan á los moros un palizón fenomenal". Però com bé afegien, "[...] no se crean que los alcoyanos se pasan la vida entretenidos en huelgas y festejos. Al contrario. El mismo día que nos mandan de allí las noticias gráficas de la mencionada fiesta, recibimos también magnífica y completa información de la inauguración de la línea férrea que la Compañía del Norte acaba de construir para unir Alcoy y Játiva". La notícia s'acompanyava de dos fotografies de les festes de Moros i Cristians i dos fotografies amb dos seccions de la nova línia fèrria.

Prompte aplegarien els primers accidents a la línia. El 14 de maig "La Correspondencia de España" publicava

la notícia del descarrilament d'un tren uns dies abans: "Alcoy 13. [...] La causa de haber salido de la vía las ruedas delanteras de la máquina fué, según un testigo presencial, el haberse caído un muelle. El maquinista había visto la avería, á pesar de lo cual quiso continuar el viaje con la misma máquina", la qual cosa va fer que la locomotora es detinguera en nombroses ocasions. "Algunos pidieron el libro de reclamaciones, pero los jefes de estación les contestaban que ellos no poseían semejantes libros. Me ruegan que haga público el horroroso abandono en que la Compañía del Norte tiene el servicio y el detestable material que utiliza y que ayer pudo dar lugar a una enorme desgracia". L'1 de juliol "La Defensa" recollia a les seues pàgines les despeses que havia ocasionat en 1903 la construcció de la línia, que al final sumaven 2.006.282'78 pessetes, que unides a les despeses d'anys anteriors feien un cost total de 14.523.617'77 pessetes.

De nou, la diferent realitat entre les dos línies que afectaven a Bocarent es feia palesa a mitjan 1904. Mentre la línia Xàtiva-Alcoi es trobava ja plenament operativa, a la línia del VAY continuaven sense complir-se els terminis per a la seua finalització, especialment del tram entre Bocarent i Agres, que encara tardaria molts mesos en ser una realitat.

Jairo Vañó Reig

BIBLIOGRAFIA:

Biblioteca Virtual de Prensa Histórica:
www.prensahistorica.mcu.es

Hemeroteca Digital. Biblioteca Nacional de España:
www.bne.es/es/Catalogos/HemerotecaDigital/

Hispana. Directorio y recolector de recursos digitales:
www.hispana.mcu.es

CASTELLÓ, J., MATAIX, A., MIRA, F.J., SEMPERE, M. i VAÑÓ, J.L., La industrialización en Banyeres de Mariola, Associació Cultural Font Bona -Centre d'Estudis Locals-, Banyeres de Mariola, 2007.

ESTUDIO HISTÓRICO DEL FERROCARRIL DESDE LA PERSPECTIVA DE SUS NORMAS REGULADORAS Comunicación presentada al II Congreso de Historia ferroviaria "Siglo y medio de ferrocarriles en Madrid" (Aranjuez, 2001) en la Tercera sesión: General. Prof. Dra. Dª Ana Olmedo Gaya. Departamento de Derecho administrativo. Universidad de Granada.

MILÁN ORGILÉS, J.M., "El Chicharra" (Los ferrocarriles de Villena a Alcoy y Yecla y de Jumilla a Cieza), Autoedición, Benidorm, 1992.

REVISTA A TODO VAPOR N° 39. Asociación Valenciana de Amigos del Ferrocarril (AVAF). Valencia, 2003.

SOLER MOLINA, Abel i FERRE PUERTO, Josep-A, Història de la Vila de Bocarent, Ajuntament de Bocarent, 2003.

TORTELLA CASARES, G., Los orígenes del capitalismo en España. Banca, Industria y Ferrocarriles en el siglo XIX, Tecnos, Madrid, 1995.

WAIS, F.: Historia de los ferrocarriles españoles, Editora Nacional, Madrid, 1974.

BREUS APUNTS DE LA PARTICIPACIÓ BOCAIRENTINA EN LA REPOBLACIÓ POSTMORISCA DE LA VALL DE COCENTAINA¹

L'expulsió dels moriscs l'any 1609 significà un abans i un després per a la societat valenciana de principis del segle XVII. La rellevància d'aquest esdeveniment, com les conseqüències immediates i successives arreu de l'antic Regne de València, foren ben importants en tots els sentits; ja que una tercera part de la seua població fou obligada a partir cap a un exili forçós. Els moriscs del comtat de Cocentaina, com els de la resta del territori valencià, serien expulsats i embarcats cap a un destí incert (les costes de Berberia). És així, com al llarg de l'octubre d'aquell any, i en poc més d'un mes des de la publicació del ban d'expulsió, milers de valencians abandonaven la seua terra i les seues llars. En el cas dels moriscs residents al territori comtal, com ara a Alcosser, l'Alcúdia, Benàmer, Beniasmet, Benifloret, Benifit, Setla,

Fraga, Gaianes, Muro, Rafol Blanch, Turballos o el raval de Cocentaina, a finals de l'octubre eixien en direcció al port d'Alacant, on serien embarcats². A partir d'aleshores, s'iniciava un complex procés de repoblació que, com ha apuntat encertadament el professor Primitivo Pla Alberola, havia estat encetat des del mateix moment de la promulgació del decret d'expulsió, tot deixant oberta una frontera de pas cap als territoris que abandonaven els moriscs i que prompte va atraure un important contingent poblacional que buscava satisfer unes expectatives que no sempre s'acompliren³.

El contingent repoblador que arribava a la vall de Cocentaina procedia de diversos indrets, com ara Alcoi, Bocairent, Banyeres, l'Horta d'Alacant, Iecla, Ontinyent

- 1 Aquest article és una síntesi de dos articles ja publicats i que formen part de la investigació en curs pertanyent a la tesi doctoral de l'autor. Els articles són: "Notes inicials entorn a la participació bocairentina en la repoblació postmorisca de la vall de Cocentaina" en *IV Congrés d'Estudis de la Vall d'Albaida*, Estudis Comarcals 4, Institució Alfons el Magnànim, 2016, pp. 479-498, i "Una mirada al passat: el poble de Muro en els protocols notariais de Gregori Vidal (1615)" en *Revista de Festes de Muro*, pp. 64-67.
- 2 MOMBLANCH GONZÁLBEZ, Francisco de Paula: *Historia de la Villa de Muro*. Ajuntament de Muro, Alcoi, 1993, pp. 85; LOMAS CORTÉS, Manuel: *El puerto de Dénia y el destierro morisco (1609-1610)*, Col·lecció Història Oberta, 161. Ajuntament de Dénia – Publicacions Universitat de València, València, 2009, pp. 141 – 146; ID.: *El proceso de expulsión de los moriscos de España (1609-1614)*. Universitat de València, València, 2012, pp. 123.
- 3 PLA ALBEROLA, Primitivo: *Las Cartas Pueblas del Condado de Cocentaina*. Institut de Cultura Joan Gil – Albert, Alacant, 1986, pp. XIV-XV.

o Villena, i les rutes d'accés al territori sota jurisdicció comtal, com també als immediats límits, que abans havien facilitat el dinamisme comercial, ara facilitaven la transferència demogràfica i el pas a tot un espai obert per colonitzar, a causa del foragitament dels seus habitants moriscs. En aquest sentit, si les rutes de comunicació pel port d'Albaida, pel port de Salem o també en direcció a l'Horta d'Alacant, tot passant per Alcoi, varen ser importants, encara ho serà més aquella que comunica la vall de Cocentaina amb la frontera Castellana, tot passant per Bocairent i Banyeres, llocs de cristians vells des d'on provindrà la major aportació demogràfica.

La notícia de l'expulsió va córrer ràpidament arreu del territori valencià i, mentre els moriscs recollien tots aquells béns mobles que podien endur-se amb ells, els cristians vells començaven a forjar grans expectatives dirigides a acaparar part de l'ampli botí que deixaven els expulsats: béns mobles i immobles abandonats o bé malvenuts⁴. Cal tenir en compte que les cases i terres dels moriscs no sols eren uns béns desitjables en una societat superpoblada demogràficament, que il·lusionava a molts fadrins pertanyents a famílies humils a formar un nou nucli familiar impensable fins al moment, sinó que també obria les possibilitats d'expansió comercial i econòmica d'una oligarquia benestant. Però a més, presentava l'ocasió perfecta per començar una nova vida a un gran nombre de xicotets propietaris urbans, entre ells artesans, que es veien ofegats davant l'endeutament al què havien de fer front, bé pels interessos dels censals particulars, bé pels censos carregats pels Consells Generals de les seues respectives poblacions. A d'aquest darrer aspecte cal afegir-li que els veïns eren els garants dels deutes que contraïa la comunitat local.

La ràpida reocupació d'algunes poblacions del comtat de Cocentaina, fins al moment morisques, ja es veu reflectida en la documentació durant els dies posteriors a l'expulsió; i fins i tot abans. De fet, com apunta el professor Pla, abans que els moriscs abandonaren les seues llars, ja està documentada i constatada la presència de cristians vells en les poblacions que aspiraven ocupar. Una situació que provocà no poques friccions i conflictes entre ambdós comunitats. Com a exemples, segons els documents que ens indica el citat historiador⁵, podríem citar les diferents escriptures de venda d'unes cases i terres, atorgades per sis moriscs de Fraga en favor del senyor d'aquest lloc, el 13 d'octubre de 1609, i on els testimonis en totes aquestes són Pedro Sanjuan, de la Universitat d'Ibi, i Melchor Espí, del lloc de Xixona, cristians vells nou vinguts per aquestes contrades.

En aquest sentit, caldria també afegir altres aspectes interessants i objecte d'un major estudi, que es complementarien amb l'exemple aportat per Pla. En primer lloc, la importància i influència que les relacions de caràcter comercial existents entre moriscs i cristians vells pogueren tenir pel que fa a la mobilitat geogràfica, i per tant, en la repoblació postmorisca. I no ens referim solament dels censals. Si ens fixem en alguns dels protocols notariais pertanyents a notaris de la vila de Bocairent, actualment conservats a l'Arxiu Municipal d'Ontinyent (AMO), observarem diferents tractes entre moriscos murers i cristians vells bocairentins, alguns dels quals els veurem assentats en Muro immediatament després del foragitament dels moriscs d'aquesta població. Aquest fet evidencia, si ens fixem en l'origen dels repobladors i en les xarxes comercials existents amb antelació a l'expulsió dels moriscs, el dinamisme de l'eix Alcoi-Cocentaina-Muro-Bocairent-Villena. Un dels casos més copsants, per posar algun exemple, podria ser el d'Aparici Beneito, llaurador pertanyent a l'oligarquia local de la vila Bocairent i veí de la mateixa, qui el 9 d'abril de 1595 atorgava davant el notari bocairentí Josep Ferre una obligació en la qual reconeixia deure-li a Gabriel Mazuet, nou convertit del lloc de Muro, la quantitat de 82 lliures; i uns quants anys després, concretament el 1611, observem com se li estableixen cases i terres en Muro, alhora que l'any 1613 és anomenat en el llibre d'oficis de Bocairent per a ocupar una de les magistratures locals, però se l'inhabilita a continuació per a exercir-la "per estar residint en lo lloc de Muro". No obstant això, no pensem que aquesta relació és puntual, ja que la mateixa situació la documentem per al cas de Cristòfol Vicent, o fins i tot, observem com uns anys abans, l'any 1594, el reputat morisc murer Gaspar Maçot constituïa com a procurador seu a un bocairentí, Joan Castelló (també coincident amb nom i cognom amb el Joan Castelló poblador documentat el 1611 en Muro, i en 1616 en Turballos), davant acte del mateix notari Ferre⁶.

Si significatiu és el cas de Muro, on el 27 d'octubre de 1609, sis dies després de l'eixida dels moriscs murers cap a l'exili, s'anotava en un quadern la relació i origen d'aquells que arribaven per substituir als moriscs, i als què se'ls assignava una sèrie de parcel·les on restava "adachsa" per recollir (fet que evidenciaria que no hi hagué discontinuïtat en les tasques agrícoles, almenys en les terres més desitjades)⁷, encara ho és més clar i significatiu el cas de Setla. L'atorgament de la Carta de Població és immediat a la sortida dels moriscs, i constitueix un indicador que ens reflecteix sens dubte la inexistència d'un hiato poblacional⁸. De fet, la data de l'ator-

4 PLA ALBEROLA, Primitivo; en Pérez Aparicio, Carme (ed), "Los movimientos migratorios en el Condado de Cocentaina tras la expulsión de los moriscos", *Estudios sobre la población del País Valencià*. S.E.P.P.V., València, 1988, vol. I, pp. 305.

5 AHN, Secció Clero, carpeta 3342/1-6

6 AMO, *Protocolos Notariales Josep Ferre*, 1594/1595; AMB. Sig. 1/1, *Llibre d'Oficis*, 1561 – 1660; ADM-FBS, *Secció Cocentaina*, leg. 33, n.2

7 PLA, Primitivo; "Los movimientos migratorios...", pp. 306

8 Aspecte que aniria amb total consonància amb allò observat per Primitivo Pla, i que el duia a intuir la inexistència del citat hiato poblacional. Però a més, també corrobora la hipòtesi plantejada al respecte, tot reafirmant la coincidència entre els moriscs que preparaven la seua partida i aquells que aspiraven a ocupar es cases i terres que aquests abandonaren, i no simplement com uns casos aïllats. Vegeu: PLA ALBEROLA, Primitivo: *Las cartas pueblas del condado de Cocentaina*. Institut de Cultura Juan Gil-Albert, Alacant, 1986; ÍD.: "Los Movimientos migratorios...", pp. 301-314; SILVESTRE PÉREZ, Sergi: "Noves aportacions al voltant de les repoblacions postmorisques: la Carta Poble de Setla (1609)", en ALBERRI "Quaderns d'investigació del Centre d'Estudis Contestans", n.º24, (2014), pp. 27-71

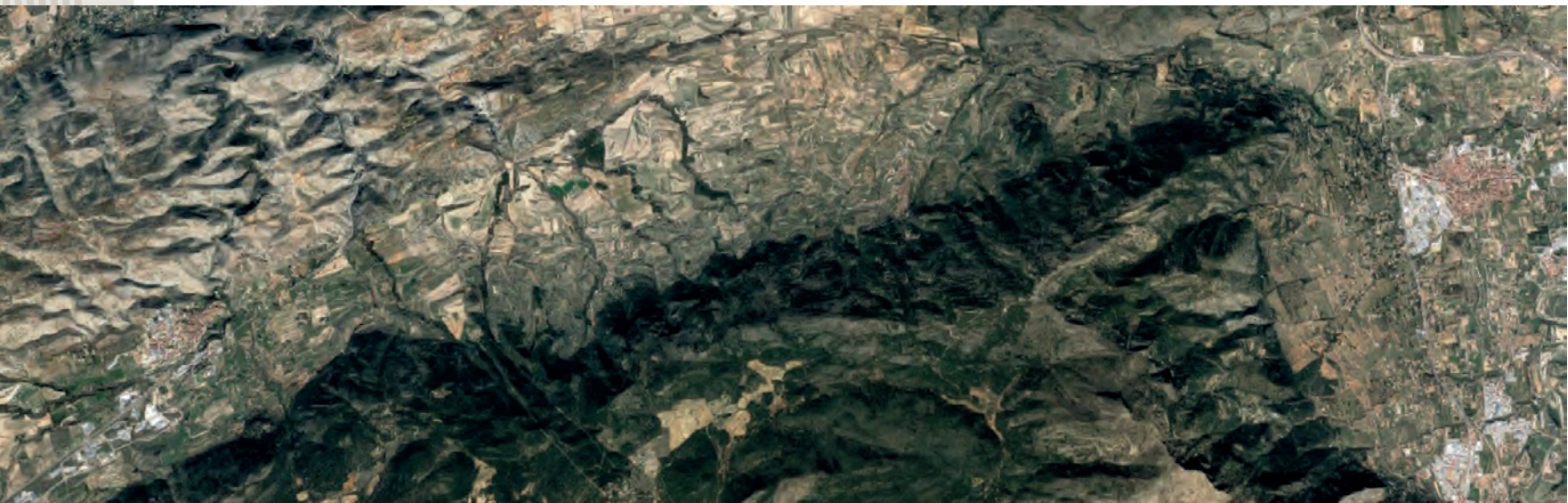
gament d'aquesta coincideix exactament amb la data en què la comunitat morisca de dit lloc, com també la resta de moriscs de les poblacions veïnes, abandonen els territoris d'allò que actualment conforma la comarca del Comtat; però a més, entre els signataris de la Carta Pobra veiem a personatges que des d'almenys nou dies abans ja els tenim documentats en diferents escriptures notariales atorgades durant els dies previs a la sortida dels moriscs, com a "residents" o "atrobats" en Setla. Per altra banda, el cas de Setla afegeix altres particularitats d'allò més interessants i que el doten d'una significança clau⁹, ja que pertany a un senyor que pretenia la jurisdicció alfonsina¹⁰; fins i tot, és molt probable que amb l'expulsió dels moriscs allò a que aspiraria en Jeroni Nunyes és a no perdre-la, ja que podria haver-la aconseguit al voltant de l'any 1607 quan el lloc encara estava poblat únicament de moriscs¹¹. Si l'expulsió el 1609 podia afectar-li privant-lo de dita jurisdicció en no acomplir els requisits per ostentar-la, ben bé s'explicaria la immediatesa en l'atorgament de la Carta Pobra¹². A més a més, i és aquest l'aspecte que més interessa d'aquest article, un punt clau seria la relació existent entre el senyor de Setla i un creditor censalista pertanyent a l'elit local de Bocairent, en mossèn Jeroni Ferris, que a més, també està vinculat familiarment amb l'esposa de Nunyes i amb la vila comtal: Cocentaina. Poblacions aquestes darreres, que són, alhora, focus econòmics de certa importància i nucli de cristians vells; però també, lloc de procedència de gran part dels repobladors de Setla, com d'altres poblacions del comtat. Fins i tot, observem indicis d'una possible estratègia duta a terme per alguns personatges pertanyents a l'elit local de Bocairent, i que malgrat tot,

no restaria molt al marge de la possible iniciativa pròpia d'alguns repobladors; ja que a més d'observar la presència d'un contingent de colons oriünds de Bocairent que és important no sols a Setla, sinó també a poblacions veïnes com Muro, Alcosser, Gaianes o Almudaina, també ens n'adonem de l'activitat econòmica exercida durant aquests anys inicials per aquesta elit bocairentina, que tot i mantenir la seua residència a Bocairent, no deixen d'aparèixer a la documentació. Un exemple podria ser l'esmentat en mossèn Ferris, o també l'arrendament realitzat pel notari Pere Gumiel i altres mercaders de la vila de Bocairent, l'any 1618, de la baronia de Planes¹³.

Com s'ha comentat, i tot seguint els estudis realitzats pel professor Pla, com també els dels professors i investigadors Ciscar, Ardit, Terol i Benítez, amb l'expulsió dels moriscs el 1609, si tenim en compte la concentració de la població morisca en determinades àrees, es va obrir una vertadera frontera de recolonització interior. Tot i que de seguida no faltaren candidats per substituir els moriscs foragitats, altra cosa és que foren suficients. I a més, es presentava un problema, que era conjugar les expectatives dels potencials colons i els interessos dels senyors¹⁴. Uns interessos enfrontats, que ben prompte suscitaren no pocs conflictes i entorpiren una repoblació que de per sí es presentava difícil, entre altres coses, per la importància del buit demogràfic a reemplaçar i l'escassetat viabilitat per a procurar-se immigrants d'àrees llunyanes.

Una vegada repoblats i els nousvinguts assentats, la mobilitat d'aquests no cessà motivada en alguns casos

- 9 En aquest cas, per ser immediat l'atorgament de la Carta Pobra de Setla, tot coincidint pràcticament amb l'assentament de colons durant els dies precedents, podríem entendre el terme "poblar" en ambdós sentits de l'accepció; és a dir, tan a nivell humà o demogràfic, com a nivell jurídic. No obstant, cal tenir ben present, com apunta el professor Pla Alberola, que en aquest moment posterior a l'expulsió i amb l'atorgament de Cartes Pobles en l'interval existent entre 1609 i 1613, l'expressió estar "sens població" no l'hem de prendre en el sentit demogràfic, i per tant, tampoc haurà d'entendre's el "poblar" en aquest sentit, sinó en sentit jurídic, ja que el poblament o colonització per part dels efectius demogràfics es pot observar, en molts casos, coincidint amb l'eixida dels propis moriscs. Veieu: PLA, Primitivo: *Las Cartas Pueblas del Condado...*, pp. XVI
- 10 Recordem que el Comtat de Cocentaina no constitueix un senyoriu homogeni, i en aquest sentit, com apunta el professor Pla Alberola, "*fruto de la particular articulación de las jurisdicciones señoriales en el derecho valenciano, podemos encontrar en el seno de una baronía, com es el condado, otros señoríos cuyos titulares tienen un nivel de competencias más reducido: la jurisdicción alfonsina, la jurisdicción civil o una mal determinada jurisdicción ínfima*". I així és, com un exemple d'aquests senyorius el podem observar en el cas Setla, que tot i estar dintre del terme jurisdiccional del Comtat de Cocentaina, conforma un menut senyoriu, del qual és titular en aquest moment en Jeroni Nunyes, i que exerceix un nivell de competències més reduït. Veieu: PLA, Primitivo: *Las Cartas Pueblas del Condado...*, pp. XVII.
- 11 En Jeroni Nunyes havia adquirit Setla per matrimoni amb Rafaela Bosch l'any 1597, i deu anys després ja instava a que se li reconegué l'exercici de la jurisdicció alfonsina, i que sembla va aconseguir. Açò implicaria tenir al mínim en el seu senyoriu 15 cases de cristians (els moriscs, a efectes, ho eren també: cristians nous), ja que era la condició mínima exigida pel fur per aconseguir la jurisdicció alfonsina. Per a més informació vegeu: PLA ALBEROLA, Primitivo; "La jurisdicción alfonsina como aliciente para la recolonización del territorio", *Revista de Historia Moderna*, nº12, Universitat d'Alacant, Sant Vicent, 1993, pp. 79-140.
- 12 En aquest sentit és important observar, com al primer dels capítols de la Carta Pobra es fa explícita menció a que en Jeroni Nunyes exerceix la jurisdicció alfonsina en el senyoriu de Setla, tot expresant amb la següent frase: "[...] los dits nous pobladors, se hagen de avasallar aquells en lo present lloc prestant los omenatges de fidelitat acostumats, sometent-se al for y jurisdicción del señor del dit lloc, qui de present és y per temps serà, en tant quant per furs del present regne li és permès lo exersisi de la jurisdicción alfonsina". Vegeu SILVESTRE, Sergi: "Noves aportacions a les repoblacions postmoriscues...", pp. 27-71
- 13 Tot i que el gros d'aquests aspectes que apuntem succintament conforma part de la investigació en procés d'elaboració, i per tant, resta encara temps per veure la llum, podeu veure algunes pinzellades sobre mossèn Jeroni Ferris i Calatayud i allò que apuntem a SILVESTRE PÉREZ, Sergi; "Setla al testament de mossèn Hieroni Ferriz (1616): notes al voltant de la repoblació postmorisca", *Revista Festes de Setla*, 2014; ÍD.: "Noves aportacions al voltant de les repoblacions postmoriscues...", pp. 27-71
- 14 PLA, Primitivo: "Despoblación y repoblación...", pp. 210-211 i 226; ARDIT LUCAS, Manuel: *Els homes i la terra del País Valencià (segles XVI-XVIII)*. Curial, Barcelona, vol I i II, 1993; BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, Rafael: "Justicia y Gracia: Lerma y los Consejos de la Monarquía ante el problema de la repoblación del Reino de Valencia" en *La Monarquía de Felipe III: los Reinos*, Volumen IV. Fundación MAPFRE – Instituto de Cultura, Madrid, 2008, pp. 255 – 332; CISCAR PALLARÉS, Eugenio: *Moriscos, nobles y repobladores*. Institució Alfons el Magnànim, Paiporta, 1993; TEROL I REIG, Vicent: "L'expulsió dels moriscos a la vall d'Albaida" (en premsa).

per la decepció dels colons davant les condicions de les Cartes Pobles, i agreujada en altres per les caresties i desastres naturals que s'hi produïren en aquests primer moments. Un fet que és ben cert que pogué influir en el transvasament poblacional d'unes poblacions a altres. Un cas com el d'Alcosser, on en principi quedava subjecte als capítols de població de Muro, potser que també facilitara cap a 1613 i fins a 1616, que famílies assentades en un primer moment a Muro (entre 1609 i 1611), anaren a Alcosser, però després tornaren (entre 1617 i 1621), tot mantenint les relacions de reciprocitat mútua. Però a més, també caldria afegir el factor de les xarxes socials, que augmentaria aquesta mobilitat amb casaments, o intents d'ascens social, propiciats per les relacions comercials entre els repobladors de poblacions veïnes. Un aspecte, que ben bé es pot apreciar als registres notariais pertanyents al murer Gregori Vidal, l'alcoià Miquel Valls o els bocairentins Josep Ferre, Miquel Lluís Alcaraz, Bertomeu Maïques o Pere Gumiel, corresponents a aquest període.¹⁵

Centrant-nos més concretament en el nucli de repobladors bocairentins de la primera onada de repoblació, i fixant-nos en el cas de Muro, podem afirmar que varen ser els més nombrosos entre els repobladors; i entre ells, tindríem per exemple Cristòfol Vicent, Aparici Beneito, Joan Maïques, Cosme Maïques, Miquel i Roc Sanchis, Damià Castelló, Joan Silvestre, Joan i Andreu Molina... Si ens fixem en els protocols notariais del notari Vidal ens assabentem d'algunes curiositats de la realitat d'aquests nous murers, que aviat estructuraren un entramat de relacions entre ells i els altres colons arribats de diversos indrets. Entre els molts exemples que posen de manifest aquesta afirmació citarem que en data 18 d'agost de 1615 Cosme Maïques, llaurador i veí de Muro però natural de Bocairent, atorgava una obligació de reconeixement de deute a favor del també llaurador Jaume Planelles, veí de Muro i natural de l'Horta d'Alacant, per pagar-li 30 lliures que li devia en concepte de certs negocis que ambdós mantenien. I així, per satisfer el deute, Maïques li feia cessió a Planelles de tots els drets que

tenia sobre un plet amb Andreu Jover, llaurador veí de Muro i natural d'Ibi.

No menys interessant és l'arrendament per dos anys que Roc Sanchis, natural de Bocairent i veí de Muro, realitza el vint d'octubre del 1615 als germans Jeroni Segovia i Manuel Franco, d'una casa que fita amb altra seua, amb la de Joan Santamaria i amb el forn de Muro; com també ho és el nomenament de procurador fet per Caterina Morales, casada en segones noces amb el banyerut Francesc Cuenca, a favor del seu fill Pere Joan Visent, llaurador natural també de Banyeres i veïns tots de la vila de Muro.

Els càrrecs locals de Muro que exerciren l'ofici durant l'any 1615 també es deixen veure en els protocols del notari Gregori Vidal, i així és com el 8 de febrer, Cristòfol Vicent, Baltasar Bernabeu i Gaspar Sisternes, tots tres jurats, arrenden a Jaume Arcaina, llaurador veí de Muro, *la sisa novament posada en lo dit poble de Muro de les coses tocants a la tenda* per temps d'un any i preu de setanta-sis lliures, setze sous i quatre diners. En altres termes apareix el batle de la vila, de qui sabem que era natural de Cocentaina i fill d'un acomodat comerciant, entre altres coses. En data de cinc de novembre, Josep Garcia, llaurador d'Alcosser, reconeixia deure a Francesc Satorre, batle de Muro, dos cafissos de forment a preu i fur conforme Alexandre Visent, arrendador de dita vila, vendria el forment que li quedara. Garcia s'obligava a no poder vendre una mula roja que tenia com a assegurança i penyora fins que no li pagara el forment a Satorre, i així si arribat el moment no podia pagar-li, ho faria amb la dita mula.

Però si les relacions entre veïns testimonien un cert dinamisme econòmic en la quotidianitat local a escassos sis anys de l'expulsió dels moriscs, també constatem les relacions comercials i socials amb els pobles d'origen i amb veïns de poblacions properes, que entre molts altres factors es veuria facilitat pels intensos fluxos migratoris existents durant aquestes dècades posteriors

¹⁵ ANC, *Protocols Gregori Vidal*, 1615; AMA, *Protocols Notariais*, Sig. 735-752. Miquel Valls, Alcoi, 1595-1610; AMO, *Protocols Notariais Josep Ferre*, Bocairent, 1594 – 1616; *Protocols Notariais Miquel Lluís Alcaraz*, Bocairent, 1600 – 1620; *Protocols Notariais Pere Gumiel*, Bocairent i itinerant, 1607 – 1620; *Protocols Notariais Bertomeu Maïques*, Bocairent, 1609 – 1648

a l'expulsió. El vint-i-huit de gener de 1615, Pere Reig, llaurador i veí de Muro, confessava deure a Jeroni Alcaraz, veí de la vila de Bocairent, la quantitat de vint-i-huit lliures pel preu d'un matxo que li havia comprat. Dos dies després, Lluís Mollà, veí de Muro, confessava deure i s'obligava a pagar a Jaume Boscà, llaurador veí de la Pobla del Duc, sis lliures pel preu de quaranta cànters de vi. El tres de febrer, Vicent Pastor, llaurador de Muro, reconeixia deure-li a Bertomeu Sempere de Banyeres, la quantitat de díhuil lliures i deu sous pel preu d'un rossí.

Exemplificadors de la mobilitat, les relacions comercials i colonització interior podrien ser quasi tots els casos que citem i molts més que ens deixem, ja que en aquestes pàgines ens és impossible exposar-los tots amb el detall que es requereix; tanmateix, un cas on es pot visualitzar amb major claredat és observant l'anteriorment citat Cosme Maïques, qui, en data de vint-i-dos de novembre de 1615, confessava davant del notari Vidal que era deutor a Miquel Ferre, fill de Joan, natural de Bocairent però resident a Montaverner. Dos bocairentins repobladors de despoblats moriscos situats en senyorijs i valls diferents, i que a banda de mantenir relació amb la població d'on són oriüds, estableixen relacions comercials entre ells havent-se desplaçat un a Muro i l'altre a Montaverner.

Pel que fa a la relació dels repobladors amb els familiars i poblacions d'origen la podem constatar contínuament durant els primers anys de la repoblació. Aquest és el cas dels germans Joan, Polònia i Elisabeth Silvestre, que juntament amb el seu pare Joan, tot i que s'havien assentat a Muro, durant el mes de març de 1615 sol·licitaran els serveis de diversos notaris tant de Bocairent com els del mateix Gregori Vidal per aclarir l'herència del difunt Bertomeu Belda, veí de Bocairent, avi i sogre respectivament.

No obstant això, a partir de la dècada de 1630 la mobilitat al comtat de Cocentaina sembla que sofreix una davallada considerable en comparació al moment previ i posterior a l'expulsió, com també al moment en què es produeix la segona onada de repoblació, entre 1623 i 1628. Cal tenir present, tal i com s'observa als registres parroquials d'Alcosser i Gaianes, que la mobilitat existia, i no d'una forma esporàdica. En comparació amb la primera onada, que va mobilitzar un gran contingent humà per tal d'acudir a ocupar els llocs abandonats pels anteriors habitants forçosament foragitats, en aquesta segona onada de repoblació el que ens trobem són tres situacions similars: els casos d'aquells primers nous pobladors o descendents seus que bé han resistit les adversitats i han mantingut la seua residència; aquells que espitjats per les difícils circumstàncies que provocaren els terratrèmols, la fam, les malalties i la mort, entre

altres factors com poden ser els econòmics o familiars, procedeixen a canviar el lloc de residència participant en un procés de redistribució demogràfica; i un nou contingent repoblador que defineix aquesta segona onada de repoblació, i que a més, està caracteritzat per la citada redistribució demogràfica i, en molts casos, per l'atracció dels vincles existents amb una xarxa de parentiu.¹⁶

De nou ens sembla interessant comentar alguns casos familiars de bocairentins, on s'observa ben bé aquesta mobilitat més moderada i els aspectes anteriorment comentats. En primer lloc, podríem parlar-ne dels Calatayud. D'aquests documentem a la nòmina de confirmats d'Alcosser el cas d'un matrimoni de Cocentaina, Aleix Calatayud i Anna Andrés, casats en la parròquia del Salvador el 6 d'abril de 1612. Malgrat no tenir aparentment relació amb cap veí d'Alcosser, l'anàlisi detallada ens permet adonar-nos que no és així i de seguida podem veure que el seu nebot, Josep Calatayud Ferrandis, fill del seu germà Tomàs Calatayud, és veí d'Alcosser, i casat en primeres noces amb Maria Garcia, probablement filla del repoblador alcosserí Joseph Garcia. Per tant, s'esbrina la seua vinculació. Per altra banda, pel que fa a la trajectòria vital del matrimoni Calatayud – Andrés, com la dels seus fills, la tenim documentada al raval de Cocentaina. I de fet, ens adonem a partir de la consulta dels protocols notariais existents a l'arxiu municipal d'Ontinyent que aquests Calatayud eren oriüds d'Alfara i Bocairent. Pel que fa a Josep Calatayud, observem la seua residència a Alcosser i després a Gaianes, tal i com s'aprecia a la relació de veïns d'Alcosser de 1644 i al cens de 1646 de Gaianes¹⁷.

Altres dels casos seria el dels Sanjuan, documentats ben prompte als establiments d'Alcosser, realitzats el 1616. En aquest sentit, a dit document podem observar tots els béns que se li estableixen a Miquel Sanjuan. A partir d'ací, què més podem dir-ne d'aquest personatge i la seua família? En primer lloc, ens adonem que no va tenir descendència legítima coneguda, i era natural de Bocairent, on s'havia casat l'any 1609 amb Àgueda Joan Ferre.¹⁸ Per tant, quina vinculació té amb els Sanjuan que documentem establerts a Alcosser i Gaianes durant la segona onada de repobladors? Doncs molta, ja que Miquel Sanjuan és una de les peces claus per les quals Antoni Sanjuan, germà d'aquest, junt amb la seua muller Jerònima Silvestre i els seus 5 fills, es desplaçà cap a 1625 des de la vila de Bocairent fins a Alcosser. Tanmateix, ben prompte, dos dels fills d'Antoni i Jerònima, veuran la clara possibilitat d'establir-se a Gaianes. Així a partir dels protocols notariais dels notaris bocairentins conservats a l'arxiu municipal d'Ontinyent documentem que ambdós germans són fills de Lluís Sanjuan, veí de Bocairent.¹⁹ A més, observem alguns aspectes interes-

16 SILVESTRE, Sergi: "El procés repoblador postmorisc...", pp. 69-174.

17 AMO. *Protocolos Notariales Cosme Eiximeno*, Bocairent, 1592 – 1609; *Protocolos Notariales Josep Ferre*, Bocairent, 1594 – 1616; *Protocolos Notariales Miquel Lluís Alcaraz*, Bocairent, 1600 – 1620; *Protocolos Notariales Bertomeu Maïques*, Bocairent, 1609 – 1648; APSMC. *Llibre dels matrimonis*, 1568 – 1628, f. 314; APSC. *II Quinque Libri*, 1578 – 1609, f. 115v; APB. *I Quinque Libri*, 1657 – 1730; ADM-FBS. *Secció Cocentaina*, leg. 33, n. 2; APG. *I Quinque Libri*, 1631 – 1668. Vegeu: SILVESTRE, Sergi: "El procés repoblador postmorisc...", pp. 69-110.

18 AMO. *Protocolos Notariales Pere Gumiel*, Bocairent i itinerant, 1609 i 1612; *Protocolos Notariales Cosme Eiximeno*, Bocairent, 1592 – 1609; APA. *Testaments i llegats a l'església*, 1609 – 1875.

19 Creiem adient apuntar un aspecte interessant: al llibre de l'almoïna deixada per Nicolau Abat, genovés, difunt i veí de Bocairent, per a constituir anualment a les donzelles pobres i òrfenes una dot de 10 lliures, documentem que l'any 1597 se li concedeix

sants, com per exemple, que l'any 1612 Miquel Sanjuan i Àgueda Joan potser encara residiren en Bocairant, ja que aquest primer atorgà una època davant el notari Pere Gumiel, en la qual reconeixia haver rebut 43 lliures en concepte de la dot que havia de dur al matrimoni la seua muller.²⁰ Tanmateix, cal apuntar que, amb la repoblació de les zones abandonades pels moriscs, el notari Pere Gumiel es va convertir en itinerant, tot cobrint les necessitats notariales que tenien alguns dels veïns de Bocairant ara residents d'altres llocs, com també, cobrint els seus propis interessos. Per altra banda, si ens fixem en Antoni Sanjuan, una de les últimes referències de la seua presència en Bocairant la tenim al setembre de 1620, data en què ell i la seua muller Jerònima Silvestre compren a Lluís Maïques i Margarita Martí, també veïns de Bocairant, una casa i un bancal de terra d'horta en dita població per la quantitat de 95 lliures.²¹ No obstant, el moment en el qual la família mudà la seua residència d'un lloc a altre es degué produir sis anys després, és a dir l'any 1626. Així, l'octubre d'aquest any s'atorgaren a Bocairant les cartes nupcials per al casament d'un dels seus fills, Lluís, amb Marianna Vanyó, filla de Joan, i també natural d'aquesta població.²² Però només dos mesos després ja tenim constància de la seua residència a Alcosser. Una dada aquesta que es desprèn de l'acta de casament d'altre dels seus fills, Joan, celebrat a Alcosser el 22 de desembre de 1626, i on s'indica que el matrimoni Sanjuan – Silvestre, com els seus fills, són naturals de Bocairant, però ara residents d'Alcosser²³.

Per últim, si observem el cens o veïnatge del regne de València que es realitzà l'any 1646²⁴, i en què apareixien tots els caps de casa de cada població, Antoni Sanjuan és un dels 24 caps de casa d'Alcosseret, mentre que podem constatar que Miquel Sanjuan ja no hi és, doncs havia mort el 22 de febrer de 1644²⁵ deixant com a hereua universal de tots els seus béns la seua muller Àgueda Joan, i en cas que aquesta es tornara a casar (com així feu), deixava hereua universal la seua ànima.²⁶

L'arribada d'altres bocairentins a la vall de Cocentaina, com els Silvestre, pot observar-se als establiments de Muro, redactats entre 1611 i 1613, i on apareixen Joan Silvestre i Miquel Silvestre. No obstant, prompte tornen a Bocairant. És en aquest moment, on cal fixar la mirada en direcció a Gaianes i Alcosser ja durant la segona onada de repobladors. No obstant això, és primordial retrocedir uns anys abans, i anar-nos-en cap a la veïna població de Bocairant, des d'on arriben els germans Joan i Josep Silvestre al voltant de l'any 1630 a la solana del Benicadell. En aquest sentit, la consulta de diversos protocols notariales relatius a Bocairant, i conservats a l'arxiu municipal d'Ontinyent ens permeten la coneixença de les arrels d'aquests dos germans, com també entre altres aspectes interessants pel que respecta al procés repoblador.²⁷ Ambdós germans, Joan i Josep, els documentem com a oriünds i naturals de Bocairant, i fills de Joseph Silvestre i Hierònima Silvestre, tal i com constatem amb l'encreuament de fonts documentals.²⁸ Així, sembla que Joan va nàixer cap al 1604, mentre que Josep naixeria al voltant de l'any 1608. La primera referència que ens els localitza a Gaianes ve de la mà del notari bocairentí Bertomeu Maïques, davant del qual, el 29 de novembre de 1630, Josep Silvestre, llaurador, veí de Gaianes i pare dels referits Joan i Josep, atorga una obligació on reconeix deure-li a Damià Llobregat, mercader de la ciutat de València, 56 lliures pel preu d'una mula que li havia comprat²⁹. Una data a partir de la qual ja comencem a tenir testimoni documental, d'una forma bastant continuada, de la residència de Josep Silvestre i Jerònima Silvestre a Gaianes. Llavors, si tot seguit ens fixem en els registres parroquials, ens adonem que Joan Silvestre Silvestre es va casar amb Vicenta Balaguer Tasa, filla dels repobladors de Gaianes Vicent Balaguer i Josepa Tasa. D'aquest matrimoni naixeran 5 fills, el primer dels quals va ser batejat en l'església parroquial de Gaianes l'11 de juny de 1633³⁰. Pel que fa a Josep, es casà amb Josepa Miralles, probablement emparentada amb els Miralles establerts a Gaianes després de l'expulsió. D'aquest ma-

l'almoïna a Joana Sanjuan, filla de Lluís. Però a més, també li serà concedida a la seua germana Magdalena Sanjuan l'any 1608, i la sol·licitarà el 1614 l'altra de les germanes, Margarita. Aquest fet ens indica que els germans i germanes Sanjuan, fills de Lluís, des d'abans de 1597 havien quedat òrfens, i la seua situació econòmica no era molt bona. Un motiu que pogué afavorir la participació de Miquel Sanjuan, i posteriorment d'Antoni Sanjuan, en el procés repoblador. Un dot que també rebrà Marianna Vanyó, l'any 1625, abans de casar-se amb Lluís Sanjuan Silvestre, fill dels ja citats Antoni i Jerònima. AMB. Sig. 30/2, *Llibre de l'Almoïna de Nicolau Abat*, 1587 – 1742.

20 AMO, *Protocolos Notariales Pere Gumiel*, 1612

21 AMO, *Protocolos Notariales Bertomeu Maïques*, 1620

22 *Ibidem*, 1626

23 Es desprèn aquesta dada a partir del casament de seu fill Juan: "...Juan Sanjuan hijo de Antoni Sanjuan y Jeronima Silvestre naturales de Bocairant y residentes en Alcoceret de una..." APG. *I Quinque Libri*, 1631 – 1668, pp 90v; SILVESTRE PÉREZ, Sergi: "Els orígens dels Sanjuan a Alcosser", en *Revista de Festes d'Alcosser*, (2011), pp. 6-8.

24 ARV. Generalitat, *Veïnatge del regne de València*, leg. 4825, pp. 226

25 APG. *I Quinque Libri*, 1631 – 1668, pp. 102

26 L'interessant testament nuncupatiu que atorgaren Miquel Sanjuan i Àgueda Joan, com també l'execució posterior d'aquest i tots els actes realitzats per al soterrament no tenen desperdici. Vegeu: SILVESTRE PÉREZ, Sergi: *Aproximació a l'estudi dels testaments en els segles XVII i XVIII: els alcosserins davant la mort*, treball inèdit, 2011.

27 Les fonts consultades a partir de les quals hem confeccionat aquesta relació genealògica són les següents: AMO, *Protocolos Notariales de Miquel Lluís Alcaraz*, 1599-1607; *Protocolos Notariales de Bertomeu Mahiques*, 1616-1636; *Protocolos Notariales de Pere Gumiel*, 1607-1620; *Protocolos Notariales de Josep Ferre*, 1594-1611; *Protocolos Notariales de Cosme Eximeno*, 1592-1603; *Protocolos Notariales de Cristòfol Llorens*, 1580-1582; APG, *I Quinque Libri*, 1631-1668; ANC, *Protocolos de Gregori Vidal*, 1615

28 AMO, *Protocolos Notariales de Miquel Lluís Alcaraz*, 1599-1607; *Protocolos Notariales de Bertomeu Mahiques*, 1616-1636; *Protocolos Notariales de Pere Gumiel*, 1607-1620; *Protocolos Notariales de Josep Ferre*, 1594-1611; *Protocolos Notariales de Cosme Eximeno*, 1592-1603; *Protocolos Notariales de Cristòfol Llorens*, 1580-1582; APG, *I Quinque Libri*, 1631-1668; ANC, *Protocolos de Gregori Vidal*, 1615.

29 AMO, *Protocolos Notariales de Bertomeu Mahiques*, 1630

30 APG, *I Quinque Libri*, 1631-1668

trimoni naixerà Josep Juan Silvestre Miralles, qui serà batejat a Gaianes el 5 de maig de 1634. Poc després del naixement del seu primer fill, Josep Silvestre i Josepa Miralles, mudaran la seua llar a la veïna població d'Alcosser³¹. S'establia així una dinàmica dual que interrelaciona la família amb ambdós pobles, tal i com s'observa també per als Sanjuan.

Originaris de Bocairent també són els Beneito assentats a la vall de Cocentaina. Miquel Beneito arriba a Gaianes durant la segona onada, més o menys cap 1625. Desconeixem per complet si tenia qualsevol relació de parentiu amb Aparici Beneito, també natural de Bocairent, arribat i establert a Muro tot just després de l'expulsió dels moriscs. No obstant, el que sí que observem és que aquest Beneito establert a Gaianes, manté un estret vincle amb altres dels arribats durant aquesta segona onada de repoblació a Gaianes i Alcosser, no sols per ser oriünds de la mateixa vila, sinó també a nivell de parentela³². De fet, observem que Miquel Beneito estava casat amb Isabel Silvestre Belda, és a dir, que era cunyat del Josep Silvestre que documentem arribat a Gaianes el 1630, i per tant, oncle de Joan i Josep Silvestre Silvestre, fills d'aquest darrer, com hem vist. Però a més, la seua dona Isabel és cosina germana de Jerònima Silvestre, muller d'Antoni Sanjuan, també arribat a Alcosser durant aquests anys. Tota una xarxa de vincles familiars que té el seu reflex en les relacions socials, i que probablement afavoriria l'emigració progressiva de molts dels membres d'aquesta xarxa parentelar des de Bocairent fins a al comtat. Per altra banda, si parem l'atenció a analitzar els casaments dels fills del matrimoni Beneito – Silvestre, observem que es realitzen amb veïns de Bocairent, a excepció del de la filla menuda. Així, Miquel Beneito Silvestre, es va casar amb la bocairentina Gerònima Calabuig, tot participant d'aquest segon moviment migratori juntament amb els seus pares i sogres respectivament, i per tant, establint-se a Gaianes. Pel que fa a Pere i Elisabet Joan Beneito Silvestre, ambdós es van casar amb membres de la família bocairentina dels Molina, una branca dels quals havia participat en la primera onada de repoblació, assentant-se a Muro. El primer ho feu amb Vicenta Molina, i la segon, amb Bertomeu Molina. L'excepció seria la filla menuda del matrimoni, qui sembla es va casar a Gaianes amb Juan Pastor Tasa, fill d'uns dels colons nou vinguts també durant aquest mateix període, però en aquest cas des d'Alcoi.³³

Arribats fins ací, caldria destacar doncs, que els nuclis més importants de repoblació bocairentina durant la primera onada, compresa entre 1609 i 1620, podrien ser Almudaina, Muro, Setla o Beniarrés, tot documentant alguns dels següents llinatges: Arsis, Belda, Beneito, Bosch, Castelló, Domínguez, Ferre, Ferrero, Olzina, Sanxis, Silvestre, Tomàs, Vicent... La distribució de la població, juntament amb l'arribada de nous colons, va ampliar durant la segona onada, envers 1625 i 1644, la presència dels bocairentins a altres poblacions de la vall de Cocentaina. Alcosser, Gaianes o l'Alcúdia, que veuran com la nòmina de bocairentins entre la seua població augmentarà durant aquest període amb llinatges com ara els Beneito, Bosch, Calatayud, Calabuig, Castelló, Sanjuan, Silvestre, Vanyó, Vicent...

Per últim, tan sols ens resta advertir que aquestes consideracions finals són algunes breus pinzellades d'un treball molt més ampli, que tot i focalitzar per al cas específic dels bocairentins, per ser un dels contingents més nombrosos que participen en la repoblació de l'espai que hem cregut adient denominar com a vall de Cocentaina, conté tota una mena de matisos i detalls que a aquestes línies s'han obviat. Una breu mirada al passat, que no m'agradaria concloure sense fer una petita reflexió entorn a allò que hem exposat. Senzillament, i parafrasejant el professor Marc Baldó³⁴, si alguna cosa ha fet l'ésser humà al món és la seua història. Esbrinar-la i explicar-la és l'objecte d'aquesta disciplina. Així doncs, la investigació històrica té un clar propòsit: serveix per a orientar-nos, per a entendre els problemes que, en el nostre món, presenten una aparença complexa, si no confusa. Tracta, per tant, d'aportar una explicació profunda, exacta i exhaustiva de la realitat social. En efecte, el món on vivim és un món històric. Els problemes que s'hi plantegen són en gran mesura resultat del passat i deriven directament d'aquest; han sorgit dintre del procés històric. Per interpretar el món actual amb rigor cal conèixer el passat humà, cal descobrir-ne les arrels. En això consisteix la història, i el seu repte és el present.

Sergi Silvestre Pérez

*Doctorand d'Història Moderna
a la Universitat de València*

31 SILVESTRE PÉREZ, Sergi: "Els orígens dels Silvestre a Alcosser", en *Revista de Festes d'Alcosser*, (2013), pp. 7-15.

32 Les relacions entre els membres de la xarxa familiar les hem pogudes constatar i documentar mitjançant la consulta d'alguns dels protocols notariais dels notaris Bocairentins, conservats a l'AMO. Per posar algun exemple, podem citar que el 8 d'agost de 1603, Elisabeth Belda, vídua de Lluís Silvestre, per poder ser representada en alguns assumptes pendents, va constituir com a procurador seu el seu gendre Miquel Beneito. AMO, *Protocols Notariais de Miquel Lluís Alcaraz*, 1603 Però a més, sembla que aquests assumptes estaven relacionats amb la tutela que el difunt Lluís Silvestre havia exercit dels seus nebots Francesc i Joan Silvestre, com també amb alguns negocis, tal i com consta a diferents actes notariais atorgades durant els anys 1604 i 1607. AMO, *Protocols Notariais de Miquel Lluís Alcaraz*, 1604-1607

33 APG, *I Quinque Libri*, 1631-1668; APG. II Quinque Libri, 1668 – 1698; APA. I Quinque Libri, 1668 – 1736; AMO, *Protocols Notariais de Bertomeu Mahiques*, 1616-1636

34 BALDÓ LACOMBA, Marc: *Introducció a la història: praxi, estructura i canvi*. Universitat de València, València, 2011, pp. 11.

DE FUGITIVA I DESTERRADA A PRIORA

LES PERIPÈCIES DE SOR AURÈLIA SIMANQUES

Un frustrat enamoriscament conventual

El mes de maig de l'any 1670, dos religioses del monestir d'agustines de l'*Esperança*, de València, se'n van fugir amb dos homes, fet que va arribar als oïts del virrei del regne, Vespasià Gonsaga, Comte de Paredes, qui el dia 13 d'aquell mes va enviar un ofici, des de València, al vicecanceller del Consell Reial de Castella¹.

L'escrit començava així: «*El domingo once deste a la una de la noche sacaron del conv(en)to de la Esperanza dos Monxas...*». Encara que la priora i les altres religioses, «*mogudes de zel*», en paraules del virrei, van intentar encobrir-ho per a reparar l'escàndol i que no hi hagués descrèdit, la notícia li va arribar la vesprada del dilluns. El delegat reial va començar la recerca i, tan punt es va conèixer que s'encaminaven cap a Requena, va enviar un grup de ministres i soldats a seguir-les i capturar-les. Els còmplices del delictes eren: «*Carlos Roca, hijo de Justiniano, moço moreno, vaxo, aguileño de cara, desbarbado, hedad cerca de 20 años,*

y Atanasio de Nava, platero y m(aes)tro de dançar, de buena estatura, blanco, de pelo castaño, de hedad hasta 25 años». Sembla que podien dirigir-se bé a Toledo, on solia anar el segon d'ells, ja que tenia un parent anomenat Timoteo Ferrer, bé a Madrid, on un tal Francisco Alzamora, que devia ser conegut dels pròfugs, havia llogat una habitació en una casa nova de posades en el carrer Juanelo. Per això, el virrei valencià va demanar al vicecanceller castellà que utilitzara els mitjans que considerara més encertats per al càstig i escarment del delictes.

Les religioses eren sor Mª Antònia Sánchez, de bona cara, ulls negres i entre 20 i 22 anys d'edat, i Aurèlia Simanques, d'uns 36 anys, poc més o menys, voluminosa de cara i morena. La persecució va tenir èxit i les monges foren obligades a tornar a la clausura, però van estar confinades en altres convents de l'Orde, atesa la gravetat del delictes. No sabem on van enviar Mª Antònia, però sí Aurèlia, que va ser duta al de Bocairent; com tampoc coneixem si el va triar ella o va estar obligada, probablement per ser el monestir d'agustines ermitanes de la diòcesi de València més allunyat de la capital.

1 ARXIU CORONA ARAGÓ, *Consell d'Aragó. Secretaria de València*, lligall 776, núm. 027. L'afer ja va estar esmentat en un article de Mª Ángeles Arazo en Las Provincias.es (3-11-2010), intitulat «Amores en el convento», on escriu: «Y a este escándalo se unió el de las dos monjitas del convento de la Esperanza, que en mayo de 1670, se escaparon con dos caballeros, siendo el conde de Paredes, virrey de Valencia, quien intervino obligándolas a regresar a sus hábitos y penitencias».

El fet no era estrany en l'època moderna. En els convents, durant els segles XVI i XVII, hi havia dones que entraven en religió lliurement i conscientment, però altres professaven de manera obligada o acceptant el fet com un mal menor, ja que qualsevol altra solució, distinta a la d'un matrimoni socialment digne, era pitjor per a elles². Com que les dones ocupaven un lloc inferior en la jerarquia familiar, es veien obligades a passar de la dependència dels pares a la del marit o el convent, més encara en una època on el celibat femení era inconcebible si no quedava abraçat per l'estat de religiosa. Per tant, la professió conferia a les monges una posició social equivalent a la de dona casada i superior a la de fadrina.

El fet de ser forçades a professar en contra de la pròpia voluntat, solia deure's a què els pares mancaven del dot suficient per a casar-les, o perquè pretenien incrementar i beneficiar l'herència dels altres germans o germanes, ja que les futures monges renunciaven a la seua part. Per als pares, el pagament del dot de la religiosa era prou més econòmic que el d'un bon casament. La realitat anterior era causant de situacions de rebel·lia, malestar, conflictes i algun que altre escàndol en els convents.

No sabem si eixe pogué ser el cas d'Aurèlia Simanques, la qual pertanyia a la important família valenciana dels Simanques³. Nascuda al voltant de 1635, havia professat en el monestir de *L'Esperança* de València després de 1655. Casualment, en una relació de les religioses de 1631 del mateix convent trobem dues religioses, sor Magdalena i sor Maria Simanques, potser ties de sor Aurèlia⁴. És una altra circumstància que es repetia sovint en els cenobis femenins: la relació «ties-nebodes». Aquelles eren una mena de tutores d'aquestes, a les que educaven fins a la professió, de manera que el nucli familiar acabava convertint-se regularment en una cèl·lula intraconventual, que assolía un poder notori en el convent com a grup de pressió. Així, al de Bocairent, trobem alguns casos semblants com, per exemple, les Belda o les Calabuig.

Com ja hem dit abans, sor Mª Antònia i sor Aurèlia foren desterrades a una altra comunitat, on a més van estar privades de «veu activa». Coneixem la sentència de manera indirecta. Així, en el Capítol de la Província d'Aragó, a la que pertanyien els convents masculins i femenins catalans, valencians i aragonesos de l'orde de Sant Agustí, celebrat a Barcelona l'any 1675, es va acordar que se'ls tornara a les dos religioses la «veu activa», és a dir, que se'ls alçara el càstig o pena de privació del vot i participació en els capítols del monestir que se'ls havia imposat. A més, les religioses havien sol·licitat el regres

al monestir d'origen, el de *L'Esperança*, però l'assemblea dels agustinians no es va pronunciar, sinó que va decidir que la qüestió fóra resolta pel P. Provincial, escoltada l'opinió dels «mestres» del convent de *Sant Agustí* de València⁵. No tenim constància del veredict, però degué ser negatiu, ja que sor Aurèlia va romandre a Bocairent fins a la seua mort vint-i-cinc anys després.

Del confinament a la prelatura

La primera notícia escrita que tenim de l'estada de sor Aurèlia a Bocairent és del 18 d'octubre de 1673. Aquell dia, el vicari del convent, fra Pere Ridaura, va signar una àpoca o carta de pagament a sor Dorotea de Santafé, priora del monestir de *L'Esperança* de València, i a les dipositàries del mateix, d'haver rebut 75 lliures pels aliments de sor Aurèlia Simanques, corresponents a tres anys⁶. És a dir, el monestir d'origen, on la religiosa havia pagat el dot per a professar, es feia càrrec de les despeses d'aquesta en el convent on estava exiliada. Si liquidaven 25 lliures anuals per aliments, es pot suposar que el dot va ser de 500 lliures, cent més del que es pagava llavors a Bocairent, diferència prou lògica entre un cenobi de la capital i un altre més modest d'interior. De la lectura del document es desprén que sor Aurèlia havia ingressat en el convent de *N^a S^a dels Dolors i els tres Reis Mags* el dia 20 d'octubre de 1670.

Més endavant hem trobat altres pagaments dels aliments anuals en els protocols notariaus dels escrivans locals Gabriel Molina i Esteve Tudela, corresponents als anys 1681, 1691, 1692 i 1694, la qual cosa indica que fins a la seua mort el monestir degué rebre la pensió anual de la religiosa. A més, sembla que la quantitat es va incrementar en els darrers pagaments, ja que l'any 1691, el procurador del convent de *L'Esperança*, fra Fulgenci Silvestre, va abonar al vicari del de Bocairent, fra Amadeu Pérez, 37 lliures i 10 sous pels aliments anuals, i l'any 1692 es va liquidar, davant de tota la comunitat, presidida per sor Agnès Llorenç, 25 lliures, pel període que anava d'octubre a abril, és a dir, sols per mig any, com també va ocórrer a 1694.

Siga com siga, sor Aurèlia no apareix inclosa en les relacions de les monges del convent fins a la del 25 d'agost de 1676⁷. Entenem que el motiu és que no podia participar en els actes comunitaris fins que no se li va condo-

2 VIGIL, M., «Conformismo y rebeldía en los conventos femeninos de los siglos XVI i XVII», en MUÑOZ, A. - GRAÑA, M., *Religiosidad femenina: expectativas y realidades* (ss. VIII-XVIII), Asociación Cultural Al-mudayna, Madrid, 1991, p. 169.

3 Així, en la mateixa època hi havia dos frares agustins, Felip Simanques, que l'any 1640 residia en el convent de *Sant Agustí* de València i tenia uns 62 anys, i Francesc Simanques Núñez que l'any 1627 va professar en el convent dels *Sacors* de València, on el 1663 era el predicador major. També en la primera meitat del XVII, destaquen Francesc Bertomeu Simanques, notari i procurador del Duc de Sogorb; Tomàs Simanques, estudiant de retòrica i mestre de la Universitat de València; i el clergue Francesc Simanques. Podia ser de la mateixa nissaga sor Victòria Simanques, monja professa del convent dominic de *Santa Caterina de Siena* de València i fundadora del monestir homònim de Palma de Mallorca, l'any 1658, d'on va ser la segona priora (1659-1672), amb el nom de sor Victòria del Santíssim Sagrament.

4 ARXIU REGNE VALÈNCIA, *Clero*, lligall 217, exp. 35 («Concòrdia entre el convent de *L'Esperança* i el monestir cistercenc de *Gratia Dei*, de la Saïdia, de València»).

5 FERNÁNDEZ, Q., «Actas capitulares de la Provincia de la Corona de Aragón del siglo XVII»: *Archivo Agustino* 66 (1982) 58-59.

6 ARXIU MUNICIPAL ONTINYENT (A.M.O.), *Protocolos notariales de Bertomeu Francés*, 1673, s.n., 18-X-1673.

7 A.M.O., *Protocolos notariales de Bertomeu Francés*, 1676, s.n., 25-VIII-1676.

nar la pena de privació de «veu activa», a finals de 1675, quan ja duia més de cinc anys en el convent. L'assumpte jurídic en què va intervenir sor Aurèlia fou un quitament d'un censal a mossén Gabriel Llorenç per un valor de 60 lliures, al qual van assistir vint monges, presidides per la priora Elisabet de Mendoza i la sotspriora Clara Puerto. Des de llavors, el seu nom ja consta en els llistats de religioses continguts en els documents jurídics i econòmics del convent. Així, des de 1676 fins a 1700, figura com a monja de cor en la majoria de relacions, situada darrere de sor Agustina Juan, que professà l'any 1655, i davant de sor Teresa Rico, que ho feu dotze anys després.

Ara bé, el que ens sorprén de la seua trajectòria en el convent de Bocairent és que la seua situació no fou de marginació, com era freqüent en les monges procedents d'una altra casa, quan eren traslladades de manera forçosa. En el nostre cas en van haver, almenys, altres tres: Maura Semper, Josefa Mª Selma i Mª Mònica Climent. La primera fou una monja de cor, professa d'un altre convent d'agustines calçades i que degué aplegar al voltant de l'any 1705⁸. Hauria fet els vots entre 1683 i 1692, però desconeixem el lloc i el motiu del trasllat, encara que aquest podia deure's a alguna situació personal de la monja, com la de sor Aurèlia, o a alguna conjuntura relacionada amb els esdeveniments de la Guerra de Successió i el conflictes generats en els mateixos convents; la seua vida conventual a Bocairent fou prou discreta i no tenim cap notícia rellevant fins a la mort, produïda entre 1733 i 1735. Per altra banda, Josefa Mª Selma fou enviada per la Inquisició a Bocairent, també des de l'*Esperança* de València, l'any 1795, a causa dels seus escrits herètics i dels desvaris amorosos amb el vicari⁹. Finalment, Mª Mònica era una agustina recol·lecta de *La Presentació* de València, que es va exclaustrear en el Trienni Liberal, i que quan va voler reincorporar-se com a monja, no fou admesa en el convent propi i va ingressar en el de Bocairent, l'any 1825, on va fer un acte públic de renúncia a la secularització.

Doncs bé, no hem trobat que cap d'elles ocupara en el nostre monestir un càrrec o ofici important, com si sofrien una certa comunicació deguda a la circumstància del trasllat. No devia ser gens fàcil per a una religiosa internar-se en un altre convent, ja que havia de patir-hi la penitència, en cas d'haver estat obligada, i sotmetre's a la marginació i el menyspreu de les noves companyes de claustre com a càstig pel fet d'haver abandonat el propi.

Això no obstant, eixe no va ser el cas de Sor Aurèlia. Tenim testimonis escrits que va exercir com a dipositària, almenys en dos períodes, ja que ocupava el càrrec en els anys 1681 i 1693. Normalment, les dipositàries, que eren les encarregades de controlar els diners i l'economia conventual, solien ser monges amb experiència i de l'absoluta confiança de la priora i la comunitat. Però, a més, a finals de l'any 1696, ja amb més de seixanta anys, sor Aurèlia Simanques va estar elegida per les monges professes com a priora, l'ofici més important del monestir.

En la prelatura va substituir la mencionada Agnès Llorenç Penalba, una important monja local, filla del pintor Cristòfol Llorenç II, que havia ostentat el priorat durant dos triennis i dinamitzat la casa a finals del segle XVII, després d'uns anys dificultosos en què havia estat dirigida per monges forasteres i velles. No obstant això, sor Aurèlia ja devia estar també major. Així, per exemple, el 9 de febrer de 1698 no va assistir a un acte jurídic particular de sor Antònia Alcaraz, com era preceptiu, per estar malalta en el llit, substituint-la la sotspriora, la bocairentina Lluïsa Molina Moscardó¹⁰. La mateixa circumstància es va produir en diverses ocasions durant els anys 1699 i 1700, de manera que era la sotspriora la que dirigia i representava el monestir. De fet, sor Aurèlia degué morir en les primeries del mateix any 1700, essent triada per a rellevar-la la religiosa de Castalla Teresa Rico Mira, una de les monges més notables de la nova època que s'albirava.

Tenim poques notícies del curt priorat de sor Aurèlia, encara que és probable que en el mateix s'iniciara o continuara la construcció de l'actual església del convent, acabada completament l'any 1701, ja que el 23 d'agost d'eixe any es va signar, entre tres obrers de vila i les quinze monges que formaven la comunitat, una «definició», és a dir, una espècie d'acte de recepció de les obres, on es feia constar que s'havien realitzat d'acord amb els capítols i condicions establerts i que els manobres havien cobrat tant el preu pactat com les millores.

Podem concloure, per tant, que la situació de sor Aurèlia va ser diferent a la de la majoria de religioses que entraven en un convent, procedents d'un altre. Segurament, va ser capaç d'adaptar-se a la vida interna del monestir bocairentí i d'aconseguir l'estima o respecte de la resta de monges, circumstància en la que va poder influir tant la seua posició social, que seria ben coneguda per totes elles, com la personalitat i perspicàcia pròpies. El més probable és, per tant, que la fugida de *L'Esperança* ja haguera quedat completament oblidada o, si més no, considerada com un lleu pecat de joventut.

Josep-Vicent Ferre Domínguez

8 La primera relació on apareix en: A.M.O., *Protocolos notariales d'Esteve Tudela*, 1705, s.n., 8-VII-1705.

9 FERRE DOMÍNGUEZ, J.V., «L'exili d'una agustina escriptora al monestir bocairentí»: *Revista Festes Estiu Bocairent* (2013) 54-57.

10 A.M.O., *Protocolos notariales de Gabriel Molina*, 1698, s.n., 16-II-1698.

EL BOCAIRENT SUBTERRÁNEO, ALCABORES

ALCABORES EN LA ZONA ELS ALBORETS (2ª parte)

Siguiendo con el tema de alcabores de Bocairent, en esta segunda parte veremos las características y detalles de tres más y de los que hay en la zona/partida Els Alborets.

En primer lugar veamos los más cercanos a dichas masías. El primero de ellos es el alcabor del Olmar de Abajo. Estos son sus detalles y características:

ALCABOR OLMAR DE ABAJO. ACEQUIA L'AMBEURÀ Y Balsa de Riego CASETA FERRE

Partida: Alborets

Zonas: Alborets, Caseta Ferre.

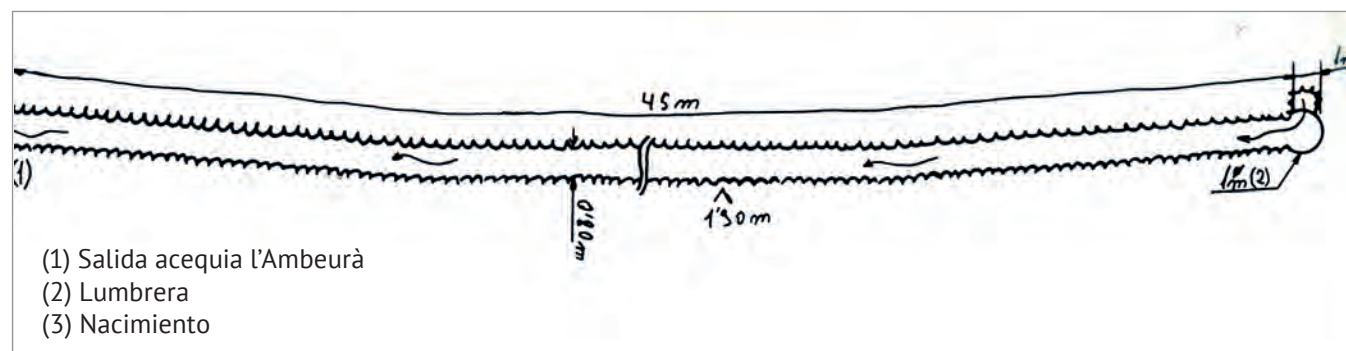
Datos: 26-8-1991

El alcabor se encuentra en tierras propiedad de la masía Els Alborets, a unos 200 metros de dicha masía.

Características y medidas:

Tiene 45 metros de largo, como se puede observar en el plano. Es casi recto, aunque tiene una ligera desviación hacia la derecha. La altura es de 1,30 metros aproximadamente y el ancho es de 80 cm. Todo el alcabor, tanto las paredes como el techo, son de piedra seca; el techo es plano.

El agua sale canalizada por una tubería de plástico (todo el alcabor) exceptuando el punto en que está el nacimiento; aquí hay como un pequeño pozo lleno de agua, de un metro cuadrado aproximadamente. Las paredes son también de piedra seca (hay algunos trozos con piedras desprendidas). Prácticamente encima del nacimiento hay una lumbrera de ventilación (se encuentra cegada la parte superior). Dicha lumbrera tiene 3 metros de altura y 1 metro de diámetro. Del nacimiento sale bastante agua.

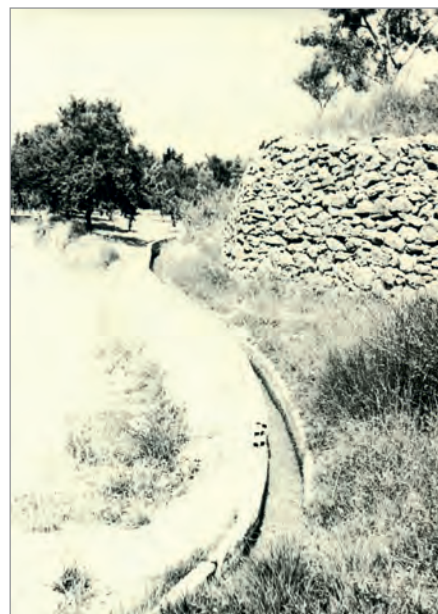
Topografía: R. Doménech / R. Ballester | Fotografía: R. Doménech | Plano: R. Ballester | Agosto 1991

Alcabor del Olmar de Abajo. De la boca de entrada al interior.

Tubo y partidor. Dirección acequia l'Ambeurà

Acequia l'Ambeurà (antes de la reforma)

La tubería llega hasta la boca de entrada del alcabor; dicha boca está reforzada con obra en la parte baja que es donde termina el tubo (hay tramos en que hay agua, a pesar de la tubería). Desde aquí, el agua va por una pequeña acequia unos metros hasta llegar a un punto en que hay dos partidores: uno se dirige a una zona de cultivo (en la parte alta de Els Alborets) y el otro (que es por donde va el agua normalmente) sigue por la acequia, que es la que lleva el agua al punto conocido como L'Ambeurà.

La mencionada acequia se encuentra al lado del camino, entre la Caseta Ferre y Els Alborets y es utilizada como abrevadero para animales. Sigue la acequia (desde aquí ya cubierta) por el lado del camino hasta llegar a la balsa de riego de la Caseta Ferre, situada a espaldas de dicha masía; el agua aquí recogida es utilizada para regar por esta zona. En el plano adjunto se pueden apreciar las características y medidas de la balsa.

Punto donde nace el agua (final alcabor)

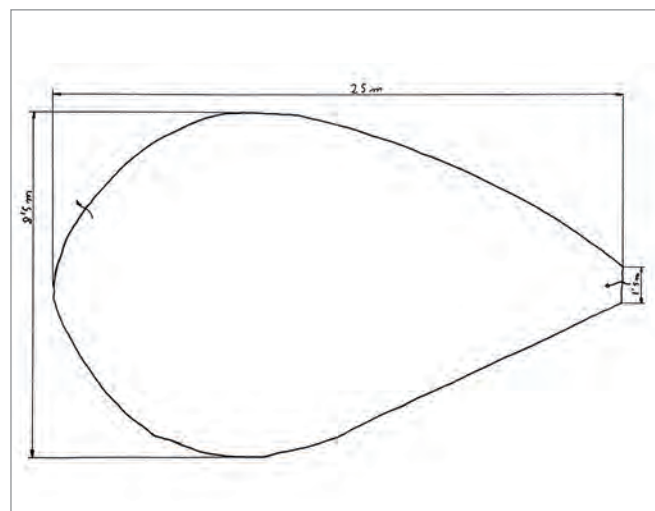
Alcabor del Olmar de Abajo. Boca de entrada y tubería

Acequia L'Ambeurà. Después de la reforma

Balsa de riego de la Caseta Ferre.

Topografía: R. Doménech / R. Ballester | Fotografía: R. Doménech | Plano: R. Ballester | Agosto 1992 | Capacidad: 116,87m³

ALCABOR/NACIMIENTO Y Balsa del Medio de Els Alborets

Datos: de 1978.

Topografía: agosto 1992

Este alcabor/nacimiento está situado bajo el camino de la masía Els Alborets, en el espacio que separa las dos casas; en este punto y un poco más bajo que el camino, está la balsa donde es recogida el agua. En el punto donde sale el agua hay una pequeña bóveda/alcabor que pasa por debajo del camino, terminando éste donde empieza la balsa. La bóveda está hecha de piedras arregladas de sillería, la entrada. El agua recogida en esta balsa es utilizada para regadío de estas masías.

En el año 1992 realicé la topografía y éstas son las características y medidas del alcabor/nacimiento de la balsa del Medio. El pequeño alcabor tiene 4m. de largo, por 2 de ancho y la altura es de 1m. La balsa, que va de menor (a la salida) a mayor, tiene entre 4,5 y 8 m. de ancho y 14m. de largo (ver plano). El nacimiento se encuentra en la parte derecha del alcabor.

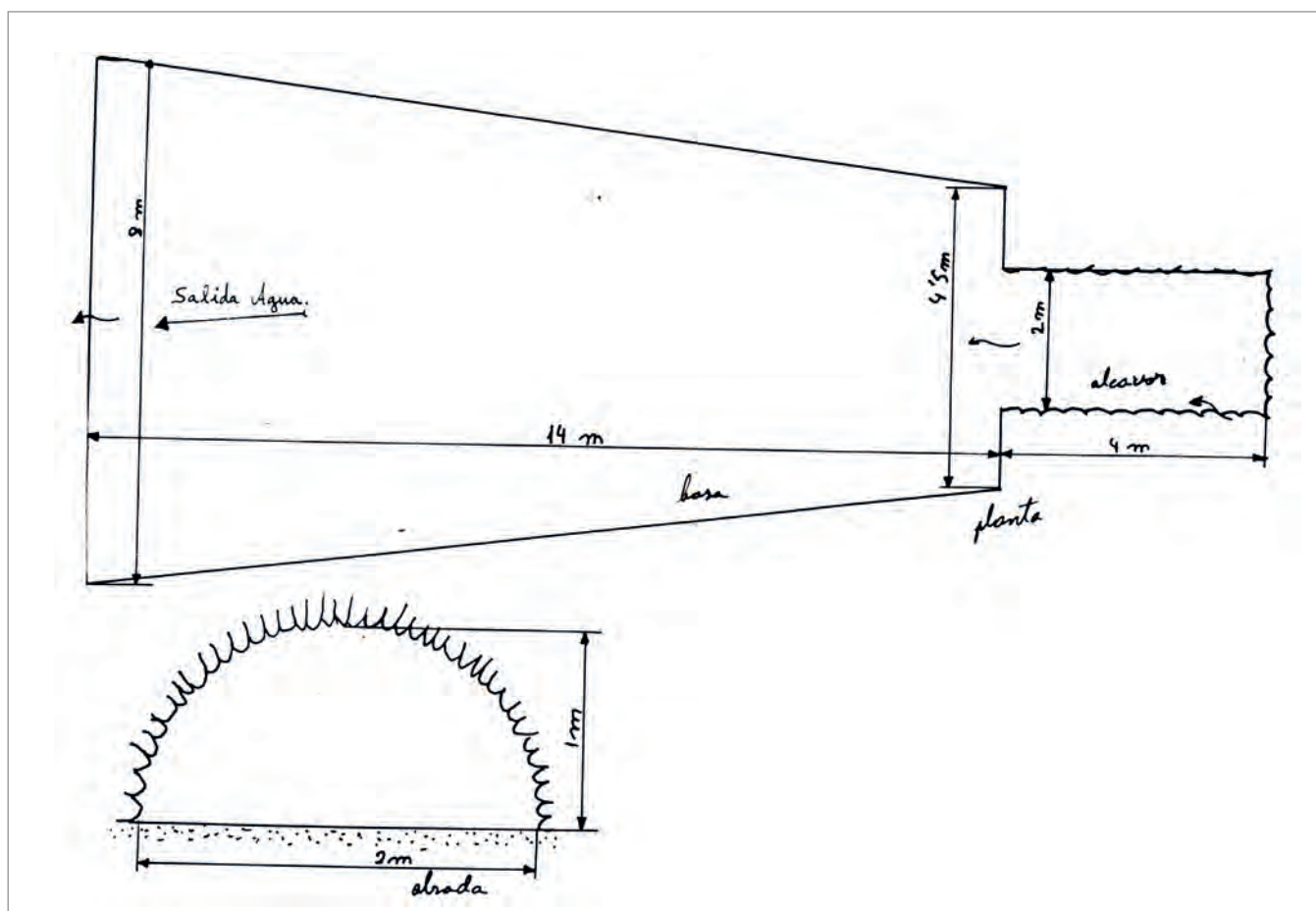
Alcabor/nacimiento Balsa del Medio.
Detalle nacimiento.

Balsa del Medio y boca/bóveda alcabor.

Alcabor/nacimiento Balsa
del Medio Els Alborets

Topografía: R. Doménech / R. Ballester | Fotografía: R. Doménech | Plano: R. Ballester | Agosto 1992 | Capacidad: 75,56m³

ALCABOR OLMAR DE ARRIBA (DESAGÜE)

Partida: Alborets

Zona: Els Alborets

Datos del 29-8-1991

Dentro del grupo de alcabores que hay en la zona de Els Alborets me encontré con uno de singulares características, ya que es el único (hasta hoy, 28-8-91) que actúa (desde mi punto de vista) como desagüe. Dicho alcabor se encuentra en la parte alta de la masía Els Alborets, a unos cien metros de las bocas de entrada del alcabor Basseta del Peix y del que sale el agua que va a la acequia L'Ambeurà, continuando después hacia la balsa de riego de la Caseta Ferre (de estos alcabores me ocupé en otro apartado dedicado a ellos). La zona en la actualidad está llena de olmos; pegado a ellos, y en la parte baja de un montículo, está la boca de entrada. De la parte de la montaña baja el Barranquet del Olmar, que canaliza las venidas de agua que descienden de ella; al llegar al punto donde están los olmos, se desvía y penetra en el alcabor. Así evita el arrastre de la tierra a la zona de cultivo, haciendo la función de un desagüe, ya que a 56 metros, hay otra boca, que sería la salida, según la dirección que lleva el agua.

Características y medidas: en la boca de entrada se ven bastantes piedras en el suelo. En el primer tramo (20 metros) la altura es de 1'80 m. Aquí se desvía hacia la derecha, después 11 metros más con una altura de 1,20 m. Al terminar estos metros, vuelve a torcer a la izquierda. Aquí hay que resaltar que hay 10 metros donde el techo está reforzado con piedra seca y que la altura es de 2,20m. Después de estos metros, los 15 restantes tienen la misma altura, 2'20m. El recorrido total (largo), 56 m. Hay un pequeño tramo, con una altura de 1,40m. El terreno del alcabor es de arcilla/tap.

Cuando baja agua por el Barranquet del Olmar pasa por el alcabor, desde aquí continúa hasta llegar al Barranc del Alpadull, cruza por el camino que va a la masía Las Doce, siguiendo después hacia abajo, entre las masías Alpadull y el Maset, hasta llegar a las masías de la Fabriqueta y Mossen Bodí, después de cruzar la carretera que va a Alfafara y Agres.

Ontinyent, octubre de 1993.

Rafael Doménech Domínguez

Fotos del autor.

Dibujos/planos: Rafael Ballester Gandía.

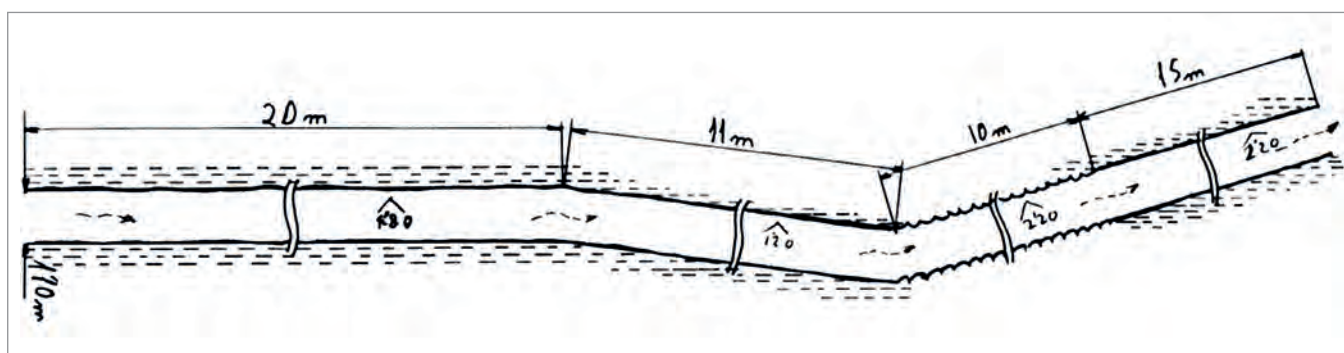
Detalle del techo

Alcabor desagüe, boca de entrada

Alcabor desagüe, boca de salida

Topografía: R. Doménech / R. Ballester | Fotografía: R. Doménech | Plano: R. Ballester | Agosto 1991

HISTÒRIA DE L'URBANISME MODERN DE BOCAIRENT

(segles XV a XVIII) 1a part

INTRODUCCIÓ

El substrat medieval urbanístic s'ha conservat a la majoria de les ciutats i pobles que foren fundats a l'Edat Mitjana. A la baixa Edat Mitjana hi haurà canvis morfològics, i durant l'Edat Moderna es produiran canvis puntuals: alguns carrers nous, places, ponts... Els grans canvis es produiran al segle XIX quan s'enderroquen les murades medievals i els pobles/ciutats s'eixamplen, com podem comprovar a València, Madrid, Barcelona, etc.

L'urbanisme dels pobles i ciutats és un continu en el qual, a vegades, és difícil separar els estils, en canvi és més fàcil distingir la cronologia o etapes.

Bocairent és un poble del sud del País Valencià que va ser fundat pels berbers a finals del segle X, a l'època califal, sobre un tossal situat al costat del riu Clariano. Aquest article pretén explicar, a vegades fent algunes hipòtesis, la seua evolució des de finals del segle XV fins principis del XIX. És a dir, a l'època moderna. Podem distingir les següents etapes:

- 1) urbanisme gòtic tardà – s. XV i principis del XVI
- 2) urbanisme renaixentista - s. XVI
- 3) urbanisme barroc – s. XVII i principis del XVIII
- 4) urbanisme classicista - finals del s. XVIII i principis del XIX

Inicialment degué ser un assentament presidit per un *hishn* o alcàsser, rodejat per les cases dels soldats. Més avall aniria creixent el raval, en especial cap al sud, perquè el clima era més suau i solejat, i per la proximitat del riu per obtenir aigua per a les necessitats domèstiques. Estava poblat per artesans, comerciants, llauradors, ramaders, etc. També cultivaren petits horts, els quals es regaven amb l'aigua del riu. Algunes de les primeres construccions aprofitaren les coves que hi havia al tossal, i que encara perduren actualment.

Al segle següent els pobladors van anar conreant les terres de la vall, a l'altre costat del riu Clariano, i fins la Serra de Mariola, edificant alqueries i grups de cases al camp i a la muntanya. Varen cultivar sobre tot lli i el van manufacturar per fer draps blancs. El conreu i la manufactura del lli feren de Bocairent una vila més

Figura 1. Representació del Castell a la font baptismal de la parròquia de Bocairent

poblada i un centre industrial tèxtil reconegut a Al-Andalus, que exportava els seus draps a través del port de Dénia fins al Nord d'Àfrica. Al-Idrisi, geògraf àrab, descriu el *Bukayran* de 1150 com una fortalesa ben fortificada i una vila tan gran que pareixia més bé una *madina* on se celebrava un mercat setmanal. L'única hipotètica imatge que es conserva de l'alcàsser és la seua representació a la pila de l'antiga font gòtica de finals del segle XV (ara pila baptismal de la parròquia) que estava a la Plaça de l'Om (actual Plaça de l'Ajuntament) tal com mostra la figura 1¹.

Entre els 641 m. d'altitud de l'alcàsser i els 618 dels raval més arrimats a la riba del Cantal de la Fos s'estenen encara avui tot un munt de carrers tortuosos i escalonats, amb cases excavades a la roca, representatius de l'urbanisme islàmic medieval, malgrat que al llarg dels segles es van anar reformant les cases, canviant-les l'orientació, fent frontis amb brancals horitzontals en lloc dels arcs de pedra de mitja lluna, etc (figura 2)

Dins de la vila hi havia aljubs per recollir l'aigua de la pluja a més de l'aigua del riu, que portaven per conduccions a través de galeries subterrànies o alcavors. Les aigües brutes tenien també conduccions o albellons.

Malgrat la conquesta cristiana (1245) per Jaume I i l'expulsió dels bocairentins musulmans per tornar a fundar

1 FERRE I PUERTO, "El castell de Bocairent. Unes obres de 1424" dins Bocairent en festes de sant Blai, 1996, pg. 126?

Figura 2. Paret d'una casa àrab prop de la Porta de Sant Joan (arc d'entrada tapiat)

un Bocairent cristià amb nova gent cristiana (catalans, aragonesos, etc.), l'urbanisme de la vila seguia sent islàmic.² Estava rodejat per una murada o tanca no completa ja que les cares posteriors de moltes cases sobre el penya-segat també feien de murada. Hi havia tres portes d'entrada, la de Sant Joan al sud, la d'Almaguer al sud-est i la de l'Aljub al sud-oest (figura 3).

Hem de suposar que hi hauria un pont andalusí, del X o XI, que estaria molt prop del Pont de Darrera La Vila, construït sobre 1500. Segurament va ser enderrocat al

Figura 3. Portal d'Almaguer o de la Mare de Deu d'Agost

construir aquest nou i magnífic pont. El pont andalusí, semblant a altres que es troben al terme de Bocairent, com el del Canyaret, el de Perinós o el de la Frontera, seria de carreus de pedra, amb un arc amb dovelles llargues i estretes, clau destacada, de petites dimensions, etc.³ Probablement Bocairent seria una vila de pas del camí entre el interior peninsular i la costa de Dénia. (Figura 4)

Aquest pont estaria més enfrontat amb la Porta de Sant Joan, la més antiga. Els carrers islàmics inicials estarien al barri de Sant Joan i de l'Almaguer. (Figura 5)

Figura 4. Pont andalusí de la Frontera

Figura 5. Casa (restaurada) del poeta bocairentí àrab Ibn Ruhaim (c. 1070-1145)

² FRANCO SÁNCHEZ. Francisco, "Estudio del urbanismo islámico de Bocairent" dins *Bocairent en festes de sant Blai*, 1993

³ RIBERA, Agustí, i altres, "Els Ponts andalusis de Bocairent" dins *Bocairent en Festes de sant Agustí*, 2002

URBANISME MODERN A BOCAIRENT

URBANISME TARDO GÒTIC

A finals del segle XV es van fer nous plans urbanístics inspirats en noves idees: carrers més amples, placetes quadrades o quadrangulars, millores de les conduccions d'aigua. Es fa un nou portal d'entrada a la Vila, on està la Barrera Vella, que arribava fins el castell o alcàsser. Baixant des de l'Alcàsser estava la carnisseria (actual museu arqueològic) i s'arribava fins al Portal de la Vila. També es fan nous carrers com el del Portal de la Vila (Carrer Abadia, anomenat així a partir del XIX, perquè part de l'antic hospital va ser substituït per la nova Casa Abadia) que començava darrere del castell (on ara està la Placeta de Sant Pere) i arribava per davant del castell fins la Porta de la Vila (a la Barrera Vella). El carrer del Delme començava enfront del castell fins la Placeta del Delme (actual Placeta de Sant Tomàs). En el tros de carrer del Portal de la Vila entre l'alcàsser i el carrer de la Sala, denominada així perquè allí estava la Sala Vella o Ajuntament Vell, estava l'hospital amb l'ermita de la Sang (on ara està la Casa Abadia) i el pòsit o almodí dins del castell. Podem veure restes dels espais de l'alcàsser en algunes cases actuals com la del carrer Abadia, 29, que conserva elements, a les coves de baix de l'actual vivenda, elements com gerres medievals, fermadors per animals, etc. (Figures 6 i 7)⁴

De la placeta del Delme seguia encara el carrer del Delme fins on ara està la Font de l'Escaleta. Allí començava el Carrer de l'Aljub, on encara està el llavador de l'Aljub. També sortia a l'esquerra el Carrer del Batle fins l'actual Placeta de Sant Vicent, que era una petita placeta davant de la porta principal de l'església: la placeta de l'Església. Aquesta església degué ser construïda a principis o meitat del segle XIV, en estil gòtic, orientada a l'est, de planta rectangular, una sola nau, capelles entre contraforts, quan l'augment de població va fer necessari un espai més gran que les ermites de Sant Joan o de la Mare de Déu d'Agost. El 1469 s'havia ampliat al fer-se una capella nova a la part nord, al costat de l'altar major. De la placeta de l'Església eixia el carrer de la Sala, on estava la sala Vella o Casa del Consell, que pujava fins el carrer del Portal de la Vila, a la vora del castell.

El carrer de l'Aljub seguia més avall fins el Carrer del Mirador. A meitat del carrer de l'Aljub eixia cap al sud el Carrer Muret on hi havia un altre llavador i el Portal de l'Aljub. Després el Carrer Muret tornava a pujar per arribar, per una escaleta, al Carrer de l'Aljub, enfront de la casa on es va allotjar el 1597 el patriarca Sant Joan de Ribera. Aquest carrer seguia fins al Carrer de l'Empedrat, escalonat que pujava fins al Carrer del Batle. El Carrer del Mirador arribava fins a l'Escaleta del Carabassí, des de la qual passem al carrer de Sant Joan. Aquí començaven els carrers i edificis més antics i islàmics.

La població de la vila es mantingué estabilitzada al voltant de 230/260 focs (llars o famílies), equivalents

Figures 6 i 7. Vestigis medievals a les coves de la casa del Carrer Abadia, 29

a vora 1000-1200 habitants. La draperia, més bé de llana en aquell segle, tornava a ser una activitat corrent a la vila, a més de la ramaderia i l'agricultura. Va ser una època bona, tant pel clima com per la bona marxa de l'economia local, malgrat alguns problemes provocats per les guerres de Castella, ja que Bocairent estava molt prop de la frontera. A més Bocairent passa a ser vila reial, amb la qual cosa és redimida de les mans de Jaume d'Arlès, el poderós baró valencià, a partir de 1416. Aconsegüí tenir un síndic, això és un representant a les Corts a 1418-. També aconseguí els privilegis reials d'un mercat setmanal, cada dimarts, i una llicència per convocar una fira anual de huit dies (que no arribaria a fer-se mai). Aquest segle XV bocairentí fou un temps de preparació de l'esplendorós període següent: el segle XVI, el segle d'or de Bocairent en demografia, economia, cultura, art, urbanisme, etc. (figura 8)

Els anys 1496-1504 es faria una complicada portada d'aigües fins a la plaça de l'Om (actual de l'Ajuntament) al raval nord, extramurs, que era el centre de la vida comercial, on es feien els mercats setmanals. L'aigua es va portar des del brollador del molí de Joan Cabanes i el molí de la Font, que devien estar prop d'on està el monestir de les monges agustines o de l'Atalaia, per mit-

4 VAÑÓ SILVESTRE, Francisco, "Nomenclátor callejero del siglo XVIII", dins *Bocairent en festes de Sant Blai*, 1973,

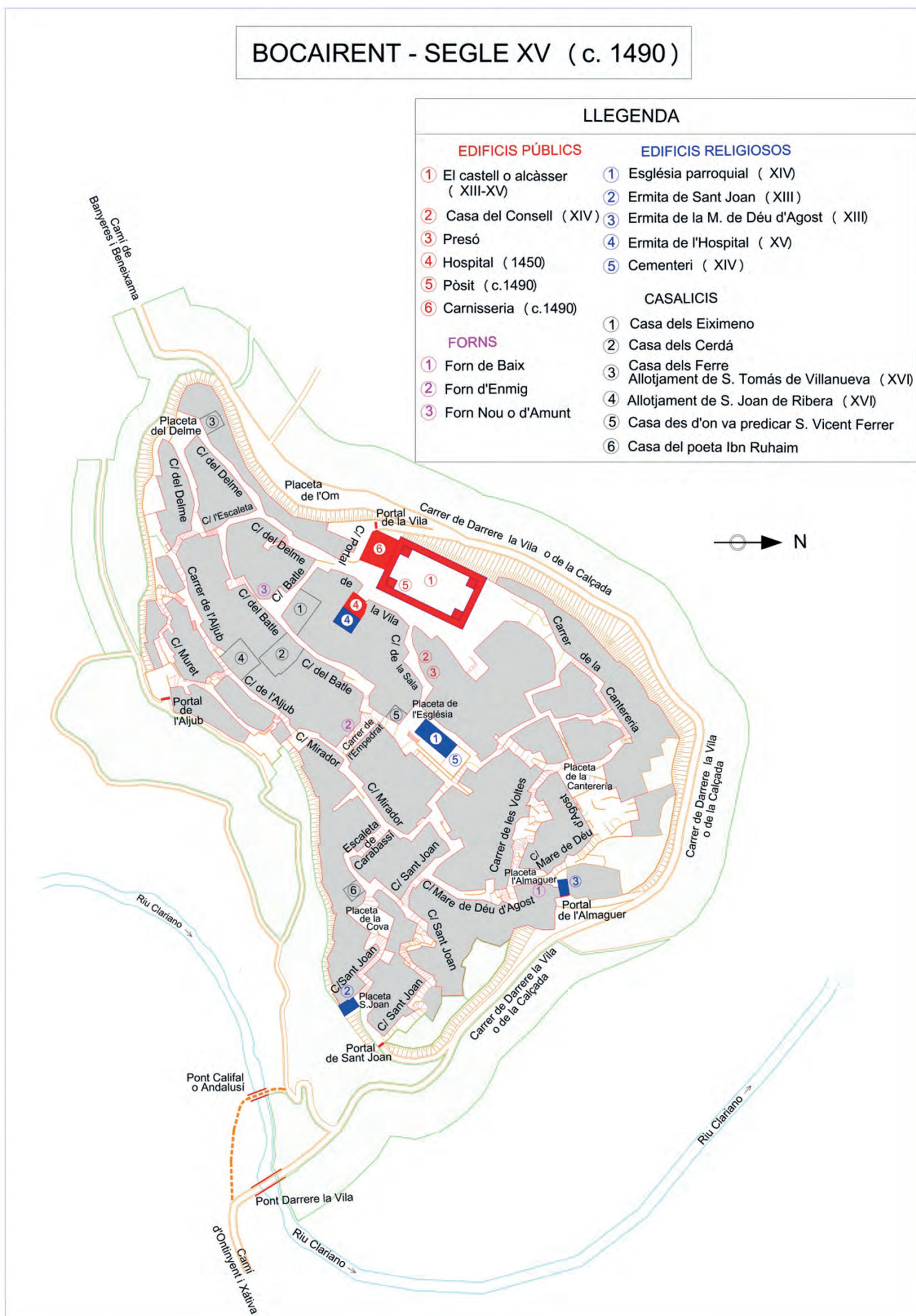

Figura 8. Plànol urbanístic de Bocairent al s. XV

jà d'una conducció de 1.200 cadufs de 6 pams la peça (136,8 cm.). La conducció la va fer Joan Alçamora, fuster i mestre de portar aigües, de Llutxent, i Pere Barberà, picapedrer de Bocairent. Una font gòtica, segurament adossada a l'edifici que ara alberga el maset dels Estudiants en la placa de l'Om (l'actual pila baptismal de la parròquia) i la font de Sant Jaume, en el mateix lloc on està ara, és a dir, al costat del la baixada de la barrera vella, molt a prop de la Porta de la Vila que s'acabava de fer aquests anys. Aquesta conducció ha desaparegut perquè era de fusta encadufada⁵.

Es varen construir diverses ermites als afores: la de Sant Antoni (1504), la de Santa Àgueda (c.1560) i la de Sant Jaume (c. 1490). La més interessant és la de Sant Antoni, amb una bella volta de creueria gòtica, i un sistema d'orientació de la planta que feia que cada 17 de gener, festa de Sant Antoni Abat, deu minuts abans de les 16 hores del sol, la llum solar es dirigia al rostre del sant. L'orde dels Antonians volia instal·lar-s'hi, cosa que finalment no va fer.

Entre 1499-1500 es va edificar un pont gòtic d'un sol arc monumental de mig punt, amb unes dimensions de 19,80 metres de llum, per 25 d'altura i 48 de longitud, que permetia l'accés a la Vila per damunt del Barranc de la Fos, considerat durant molts d'anys el més gran i elevat del regne de València. (Figura 9)⁶

Figura 9. Pont de Darrere la Vila o de la Calçada (c.1.500)

El vell pont andalusí o califal va ser enderrocat. Durant aquest segle, anomenat el segle d'or de Bocairent, la població augmentarà molt perquè Bocairent gaudirà d'un fort creixement econòmic.

Bocairent era vila reial des de 1416, havia ampliat el seu terme amb l'adquisició d'Alfafara (1457) i Banyeres de Mariola (1446). Disposava de l'aigua del Clariano i del Vinalopó per regar els camps, moure els molins hidràulics per moldre forment i batanar els draps.

Al cens de 1510, manat fer pel rei Ferran el Catòlic, Bocairent té 357 caps de casa (1.400-1500 habitants) i 18.644 caps de bestiar. Hi ha paraires, teixidors, flassaders, llauradors, sequiers, pastors, traginers, obrers de vila, barbers, cirurgians, preveres, notaris, etc. Hi ha un gran pes del tèxtil en l'economia de la vila.

La guerra de la Germania (1519-1522), que assolirà el Regne de València, no tocarà Bocairent, que no hi participa i roman fidel al rei Carles I. La crisi de la indústria dels draps i la llana, que es produeix a la ciutat de València i rodalies, farà que altres pobles més allunyats com Bocairent o Alcoi tinguin un fort augment de la indústria tèxtil. A més d'evitar fortes multes, van aconseguir favors reials (una fira cada any de l'1 al 15 de setembre i un mercat setmanal els dimarts) i diners.⁷

L'augment de la població impulsarà nous plans urbanístics. Es traça el Raval Nou, enllà del Portal de la Vila i la Barrera Vella (en aquest moment és la Nova) El 1514 es derroca l'església gòtica vella, que devia estar a l'actual Placeta de Sant Vicent, on també estava el cementiri a la part de l'àbsida i l'antiga abadia a la part nord.⁸ Allà es va fer la placeta de la Vila on es va construir la Sala Nova o Ajuntament Nou, lloc de reunió del Consell i una presó nova. Al llarg dels segles va anar sent reformat i ara només queda el balcó del XVII. (Figura 10)

Figura 10. La Sala Nova o Cases del Consell

També es derroca l'alcàsser per edificar en el seu lloc la nova església. Començaren a edificar-la per l'àbsida. A l'espai de darrere de l'àbsida (Tou de San Pere) quedà el nou cementiri i es construí l'ermita de Sant Pere. Es fa la nova església de planta gòtica tardana que es va beneir el juliol de l'any 1516. La planta és similar a la de l'antiga parròquia de la Madona Santa Maria, planta d'una sola nau, capelles entre contraforts, dos portes d'entrada, porta principal a l'oest, lateral a l'est i arcs d'aresta⁹. El Retaule Major va ser pintat pels mestres Pere Cabanes,

5 FERRE I PUERTO, Josep, "L'aigua i el homes. Una portada d'aigües a Bocairent a finals del s. XV", dins *Bocairent en festes de Sant Agustí*, 1995/ DOMENECH DOMÍNGUEZ, Rafael, *Bocairent: carrers, fonts, aljubs, i alcavors del nucli urbà*, Ajuntament de Bocairent, 2011, pgs. 11-14

6 VICIANA, Martín de, *Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia*, Barcelona, 1564, Reimpresió facsímil, València, 1972

7 GARCÍA CÁRCEL, Ricardo, *Las germanías de Valencia*, Península, Barcelona, 198 2/ FURIÓ, Antoni, *Historia del País Valencià*, Edicions Alfons el Magnànim, València, 1995, pgs. 221-231

8 FERRE I PUERTO, Josep, "La construcció d'una capella gòtica en 1469. Reflexions al voltant de l'església de Bocairent en època medieval" dins *Bocairent en festes de Sant Agustí*, 1997, pgs. 26-31

9 VANÓ SILVESTRE, Francisco, "Aportación a la historia del templo parroquial" dins *Bocairent en festes de Sant Blai*, 1965/AAVV, "500 anys de l'església parroquial de Bocairent" dins *Bocairent en festes de Sant Blai*, 2017

Nicolau Falcó i Martí Cabanes. Damià Gosalbes va ser el fuster. Els models eren el retaule major de Sant Nicolau de València i el tabernacle de l'església de Sant Tomàs, també de València. Estava presidit per una Verge del *Populo* amb l'Infant Jesús en braços. Les pintures van ser renovades el 1572 per Joan de Joanes, els fills/es i deixebles. (Figura 11)

Segurament es va fer també el Portell de la Calça (Calçada), entre el carrer de la Cantereria i el cementeri, per poder entrar a la vila fora de l'horari d'obertura regulat en les altres portes.

URBANISME RENAIXENTISTA SEGLE XVI

Un poc més tard, el 1536, s'edificà una ermita dalt de la muntanya del nord de Bocairent encara en estil gòtic tardà. Es va dedicar al Sant Crist. El 10 d'agost de 1536 es va celebrar la primera missa. La imatge del Sant Crist i la dels dos lladres va ser esculpida per Joan de Sales, famós escultor i arquitecte renaixentista, deixeble de Damià Forment, que havia realitzat una important obra a Mallorca, a la catedral i altres esglésies (a Mallorca és considerat l'introduïdor de l'arquitectura i escultura renaixentista). El Sant Crist va arribar a mitjan novembre de 1537 i els dos lladres a l'abril de 1538. També es va construir el 1537 l'ermita de la Soledat, que completava el conjunt. A l'ermita del Sant Crist es va instal·lar el 1541 una comunitat de beates terciàries franciscanes emparejades que varen edificar nous espais. (Figura 12)¹⁰

El benestar de Bocairent portarà a algunes ordres religioses a crear-hi fundacions com el monestir rupestre de les agustines, al raval nou. El 10 de juliol de 1555 el capellà mossèn Melcior Ferre aconseguí el permís de l'ordre de Sant Agustí i el 6 de febrer de 1556 les autoritats de la vila l'autoritzaren. Donaren un solar del Raval Nou a la partida de les Heretes. Es va tancar el recinte i s'hi va excavar un monestir rupestre. També mossèn Melcior Ferre dona dos cases a l'entrada del monestir que varen ser la casa del Vicari i la de la "mongera" o encarregada de fer els encàrrecs a les monges, les quals hi arribaren el 10 de març de 1556 i prengueren possessió el 10 d'octubre. Es dedicaren a l'oració i a fer dolços.¹¹

El 1566 una altra ordre fa una fundació: el convent de San Bernardí, dels franciscans, per obra del beat Nicolau Factor (1520-1585), fundador, pintor i poeta. L'Orde havia fundat altres convents a Alcoi i Cocentaina. El rector de la parròquia, mossèn Francesc Sanç de la Llosa, família dels famosos Borja, s'havia posat en contacte amb ell. Una senyora vídua, Na Mollana, va cedir una casa amb un hort en el tossal de l'altre costat del Pont de Darrere la Vila. El 20 de maig de 1567, festivitat de Sant

Figura 11. Església Parroquial de Bocairent

Figura 12. Ermita del Sant Crist

Bernardí, els franciscans hi varen prendre possessió i es varen començar les obres, que es realitzaren amb molta rapidesa. El beat Nicolau Factor va pintar el quadre de la Verge de la Llet, que romandrà al convent fins la desamortització de 1835, quan passarà a l'església parroquial (però desapareixerà durant la guerra civil de 1936-39). (Figura 13)¹²

Més tard alguns frares del convent van fer noves fundacions a Ontinyent (1573) i Agres (1577). En el convent hi haurà una escola per a joves que volien ser religiosos o capellans durant el segle XVI, XVII, XVIII, fins a 1835. El

10 VAÑÓ SILVESTRE, Francisco, "El origen de dos ermitas: el Santo Cristo y la Soledad de María", dins *Bocairent en festes de Sant Blai*, 1993, pgs. 98-106

11 VAÑÓ SILVESTRE, Francisco, "El monasterio rupestre de las agustinas", dins *Bocairent en festes de Sant Agustí*, 1973

Figura 13. Antic convent de Sant Bernardí (1567)

Figura 14. Finestra classicista de la casa de la Plaça de La Vila 10 (de Sant Vicent)

Figura 15. Casal del carrer del Delme (actual carrer Abadia, 24), cantonada del carrer de l'Escaleta

Figura 16. Casal del carrer Batle

1587 hi havia una fàbrica de draps als afores de la vila, a la muntanyeta on també estava l'ermita de Santa Àgueda, prop de l'espai ocupat per les escoles graduades edificades durant la República. El rei Felip II la va declarar Real Fábrica de Paños. Encara existia al segle XVIII-XIX com a espai on s'estenien els draps de llana després del tint per eixugar-se. Era "La casa del tirador de draps", que el 1741 va passar a mans de la Societat de Fabricants.

El 1587 es va obrir un altre Nou Portal per donar accés al poble per la barrera oest. És el famós Arquet de Sant Blai, que donava a la placeta on estava l'ermita de Sant Blai, ja extramurs, que també es va construir aquest mateix any. El portal va desaparèixer a principis del XVIII al

fer la baixada de la barrera nord, però quedarà l'arquet de Sant Blai, que actualment dona entrada a la placeta del maset dels Suavos.

Durant aquests anys de bonança, moltes cases dels Carrers Delme, Aljub, Batle o dels Cavallers, Placeta de la Vila, etc. són construïdes, reformades, millorades i refetes amb elements classicistes. En tenim un exemple a la finestra cantonera de la placeta de la Vila, la qual té una cornisa de carreus i una columna toscana com a mainell. Aquest és un orde arquitectònic etrusc romà, recollit per Vetrubi al segle I a. C en el "*Deu llibres d'arquitectura*", que serà molt utilitzat durant el renaixement. Un altre exemple està en una casa del carrer del Delme, amb una finestra amb columna central. (figures 14 i 15)¹⁴

12 LLIN CHAFER, Arturo, "El convento de San Bernardino de Sena" dins *Bocairent en festes de Sant Blai*, 1978 / LLIN CHAFER, Arturo, "Apuntes sobre el convento de franciscanos" dins *Bocairent en festes de Sant Blai*, 1960

13 VAÑÓ SILVESTRE, Francisco, "La casa del Tirador de Paños", dins *Bocairent en festes de Sant Blai*, 1965

14 VAÑÓ SILVESTRE, Rafael, "El balcón esquinado de la plaza de San Vicente" dins *Bocairent en festes de Sant Blai*, 1983

BOCAIRENT - SEGLE XVI (Finals)

LLEGENDA

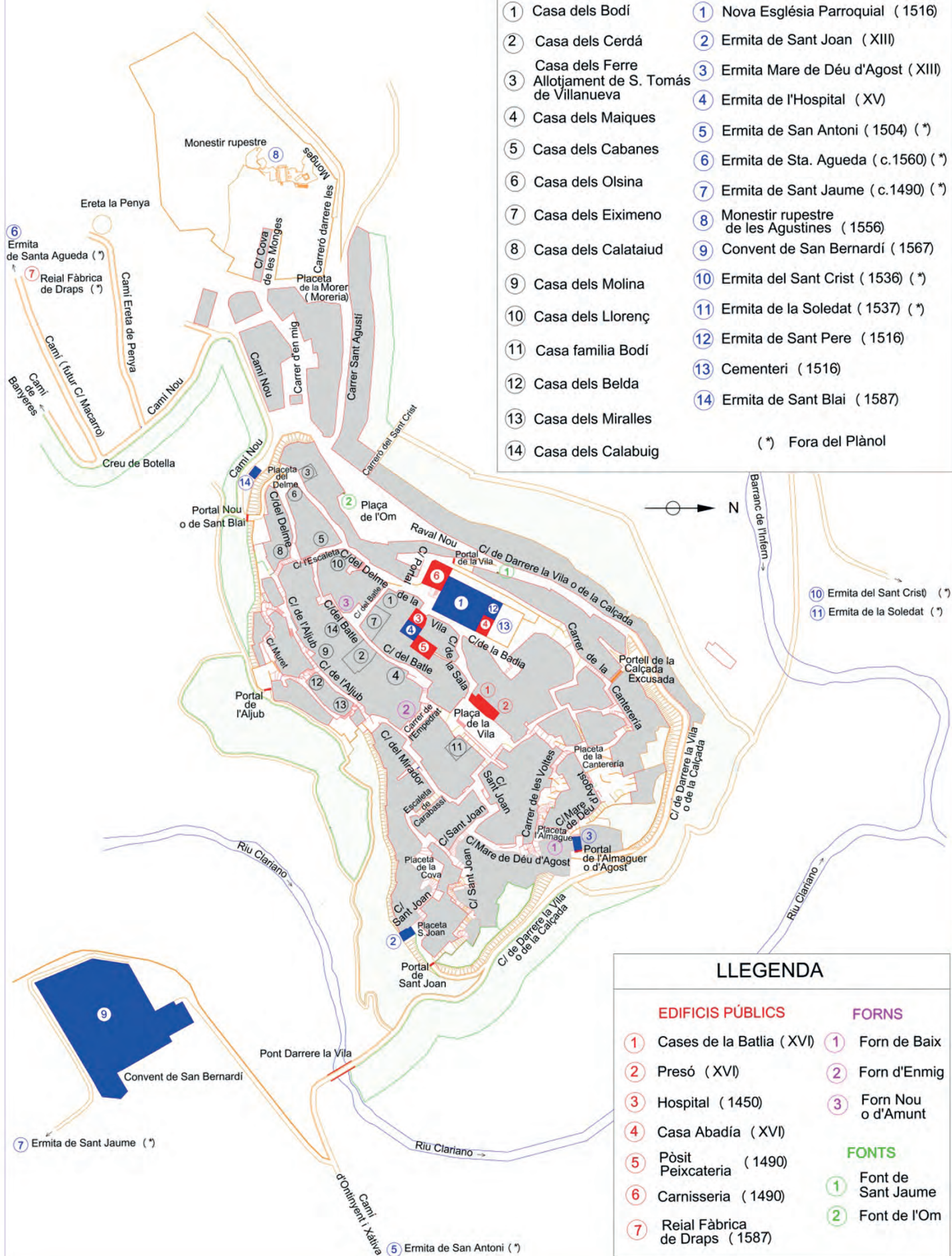
CASALICIS

- 1 Casa dels Bodí
- 2 Casa dels Cerdà
- 3 Casa dels Ferre
Allotjament de S. Tomás
de Villanueva
- 4 Casa dels Maiques
- 5 Casa dels Cabanes
- 6 Casa dels Olsina
- 7 Casa dels Eiximeno
- 8 Casa dels Calataiud
- 9 Casa dels Molina
- 10 Casa dels Llorenç
- 11 Casa família Bodí
- 12 Casa dels Belda
- 13 Casa dels Miralles
- 14 Casa dels Calabuig

EDIFICIS RELIGIOSOS

- 1 Nova Església Parroquial (1516)
- 2 Ermita de Sant Joan (XIII)
- 3 Ermita Mare de Déu d'Agost (XIII)
- 4 Ermita de l'Hospital (XV)
- 5 Ermita de San Antoni (1504) (*)
- 6 Ermita de Sta. Agueda (c.1560) (*)
- 7 Ermita de Sant Jaume (c.1490) (*)
- 8 Monestir rupestre
de les Agustines (1556)
- 9 Convent de San Bernardí (1567)
- 10 Ermita del Sant Crist (1536) (*)
- 11 Ermita de la Soledat (1537) (*)
- 12 Ermita de Sant Pere (1516)
- 13 Cementeri (1516)
- 14 Ermita de Sant Blai (1587)

(*) Fora del Plànol

LLEGENDA

EDIFICIS PÚBLICS

- 1 Cases de la Batlia (XVI)
- 2 Presó (XVI)
- 3 Hospital (1450)
- 4 Casa Abadía (XVI)
- 5 Pòsit
Peixcateria (1490)
- 6 Carnisseria (1490)
- 7 Reial Fàbrica
de Draps (1587)

FORNS

- 1 Forn de Baix
- 2 Forn d'Enmig
- 3 Forn Nou
o d'Amunt

FONTS

- 1 Font de
Sant Jaume
- 2 Font de l'Om

Figura 17. Plànol urbanístic de Bocairent al s. XVI

Les cases dels notables de la vila, com les dels notaris Gracià Bodí i Cristòfol Llorenç, del síndics Bartomeu Maiques i Onofre Calataiud, els casalots on estarien invitats personatges com l'ambaixador Jeroni Vich, Ferran Colom, fill de Cristòfol Colom el descobridor d'Amèrica, el pintor Joan de Joanes, els bisbes Tomàs de Villanueva o Joan de Ribera, estaven situades als carrers del Batle, el Delme, el de la Sala o la Placeta de la Vila. Les cases i casalicis del Carrer de Delme, de la part que estava sobre els penya-segats que feien de tanca natural de la vila, moltes vegades aprofitaven les coves naturals com a lloc per emmagatzemar eines, animals, productes diversos, etc. (Figura 16)

La prosperitat econòmica permetia que els fills de les famílies benestants pogueren estudiar. Sabem que hi

havia una Aula de Gramàtica al poble, segurament a les Cases de la Batlia, també al Convent de Sant Bernardí. Alguns bocairentins varen estudiar a la universitat, arribant a ser professors, com el bisbe Maiques, Joaquim Molina, Joan Baptista Montllor, o Vicent Castelló. Altres estudiaren medicina a la universitat com Jaume Molina o Joan Sempere (Figura 17)

Palma de Mallorca, 20 de setembre de 2017

Francisca Vañó Piedra

Amb la col·laboració de

Juan Antonio Piedra Alcaraz (plànols)

i José María Ribera Puchol (fotografies)

BIBLIOGRAFIA

- AAVV, "500 anys de l'església parroquial de Bocairent", dins *Bocairent en festes de Sant Blai*, 2017
- CALABUIG, Pau, "Bekirent, paradigma de la cruïlla medieval" dins *Bocairent festes de Sant Agustí*, 1995, pgs. 40-45
- CANO FORRAT, Juan i COLOMER SINDE, Jaime, *Plan Especial de Protección y Reforma integral del Barrio Medieval de Bocairent, fase 1*, Ajuntament Bocairent, Juliol, 1993
- CANTÓ, Miguel, "El siglo XVI. Siglo de oro bocairentino" dins *Bocairent en festes de Sant Blai*, 1983,
- CANTÓ, Miguel, "El siglo XVII, un siglo difícil", dins *Bocairent en festes de Sant Blai*, 1984
- DEL REY AIMAT, Miguel i altres, *Proyecto de ejecución de rehabilitación integral del barrio medieval de Bocairent, fase 2*, Ajuntament Bocairent, setembre 2002
- DOMENECH DOMÍNGUEZ, Rafael "Almazaras de Bocairent" dins *Bocairent en festes de Sant Blai*, 1995, pgs. 148-154
- DOMENECH DOMÍNGUEZ, Rafael, "La ermita de San Antonio de Padua y la Cruz Humilladero" dins *Bocairent en festes de Sant Blai*, 1996
- DOMÉNECH DOMÍNGUEZ, Rafael, "Aljibes y murallas de Bocairent" dins *Bocairent en Festes de Sant Blai*, 1998
- DOMÉNECH DOMÍNGUEZ, Rafael, *Bocairent: carrers, fonts, aljubs i alcavors del nucli urbà*, Ajuntament de Bocairent, 2011
- FAUS PRIETO, Alfredo, "Los terremotos de 1748 en el Antiguo Reino de Valencia. Documentos de base y notas para su estudio" dins *Cuadernos de Geografía*, 45, Valencia, 1981
- FERNANDEZ MARTÍN, J., i altres, *Puente de Darrere la Vila*. Bocairent, manuscrit inèdit de l'arxiu municipal, 1996
- FERRE DOMÍNGUEZ, Josep Vicent, "Salutació del batlle" dins *Feria y fiesta en honor de San Antonio de Padua*, fullet, Ajuntament de Bocairent, juny 2015
- FERRE PUERTO, Josep A., "L'aigua i els homes. Una portada d'aigües a Bocairent, final del XV", dins *Bocairent en festes de Sant Agustí*, 1995
- FERRE PUERTO, Josep, "La capella de Miguel Ferre: El soterrament de Joan de Joanes en Bocairent" dins *XXI Asamblea de Cronistas Oficiales del Regne de València*, València-Altea, 1996, pgs. 511-514
- FERRE PUERTO, Josep, "El castell de Bocairent: unes obres a 1424", dins *Bocairent en festes de Sant Blai*, 1996
- FERRE PUERTO, Josep, "La construcció d'una capella gòtica en 1469. Reflexions en torn al voltant de l'església de Bocairent en època medieval" dins *Bocairent en festes de Sant Agustí*, 1997, pgs. 26-31
- FERRE PUERTO, Josep, "Una ullada (ràpida) al Bocairent de 1453", dins *Bocairent en festes de Sant Blai*, 1999, pgs. 152-155
- FERRE PUERTO, Francisco, "El Bocairent que va veure Cavanilles", dins *Bocairent en festes de Sant Agustí*, 2000, pgs.38-39
- FRANCO SÁNCHEZ, Francisco, "Estudio comparativo del urbanismo islámico en seis poblaciones de la Via Augusta: Sagunto/Xàtiva/Orihuela y Ontinyent/Bocairent/Beneixama" dins *Simposio internacional sobre la ciudad islámica*, Saragossa, 1991, pgs.353-375
- FRANCO SÁNCHEZ, Francisco, "Estudio del urbanismo islámico de Bocairent" dins *Festes de Sant Blai*, 1993, pgs. 104-105

- GONZÁLEZ BARBERÁN, Vicente, "Vicisitudes históricas del Bokairente medieval cristiano" dins *Bokairent en festes de Sant Blai*, 1972,
- GONZÁLEZ BARBERÁN, Vicente, "Dos descripciones antiguas de Bokairent", dins *Bokairent en festes de Sant Blai*, 1977
- GUINOT, Enric, *Els fundadors del Regne de València. Repoblament, antroponímia i llengua a la València medieval*, València: Tres i Quatre, 2 vols.
- HERNÁNDEZ TERUEL, Juan Carlos, "El asedio de Bokairent en Agosto de 1707" dins *Bokairent en festes de Sant Blai*, pg. 198, 2017
- LLIN, Arturo, "El convento de San Bernardino de Sena", dins *Bokairent en festes de Sant Agustí*, 1978
- LLIN, Arturo J. "Santo Tomas de Villanueva y Bokairent", dins *Bokairent en Festes de Sant Agustí*, 1979
- NAVARRO CABANES, José, *Bokairent, geografia i història*, Ajuntament de Bokairent, 2004
- PASCUAL I SOLER; Josep Lluís, "Bokairent al centre d'Al-Xarq al Àndalus. Cruïlla de camins" dins *Bokairent en festes de Sant Agustí*, 1995
- RIBERA, Agustí, i PASCUAL, Josep, "Els ponts andalusis" dins Bokairent en festes de Sant Agustí, 2002, pgs.42-53
- RIBERA, Agustí, BOLUFER, Joaquim, PASCUAL, Josep, BORONAT, J.D., "Puentes de probable cronología Califal o Taifal en Bokairent" dins *Bokairent en Festes de Sant Agustí*,
- SATORRES i CALABUIG, Vicent, "Toponímia rural del terme de Bokairent, segles XVI al XVIII", dins *Actes del catorze col·loqui general de la Societat Onomàstica. Segon d'Onomàstica Valenciana*. Alacant (1989), Alacant, 1991
- SIMÓ, J.M., "Bokairent" dins *Catàleg de monuments i Conjunts de la Comunitat valenciana*, Generalitat Valenciana, 1983, vol. I, pgs. 202-210
- SOLER MOLINA, ABEL I FERRE PUERTO, Josep A., *Història de la vila de Bokairent*, Ajuntament de Bokairent, 2003
- RUBIERA, María Jesús, *Villena en las calzadas romana y árabe*, Ajuntament de Villena-Universitat d'Alacant, 1985
- RUBIERA, María Jesús, *La taifa de Denia*, Ajuntament de Dénia i Institut Juan Gil-Albert, Alacant, 1985
- VAÑÓ SILVESTRE, Francisco, "Apuntes sobre el convento de los franciscanos" dins *Bokairent en Festes de Sant Blai*, 1960
- VAÑÓ SILVESTRE, Francisco, "El castillo-ciudad de Bokairent", dins *Bokairent en festes de Sant Blai*, 1962
- VAÑÓ SILVESTRE, Francisco, "La casa del tirador de Paños", dins *Bokairent en festes de Sant Blai*, 1965
- VAÑÓ SILVESTRE, Francisco, "Aportación a la historia del templo parroquial" dins *Bokairent en festes de Sant Blai*, 1965
- VAÑÓ SILVESTRE, Francisco "La desaparecida ermita de San Roque", dins *Bokairent en festes de Sant Blai*, 1972
- VAÑÓ SILVESTRE, Francisco, "El monasterio rupestre de las agustinas", dins *Bokairent en festes de Sant Agustí*, 1973
- VAÑÓ SILVESTRE, Francisco, "Nomenclator callejero del siglo XVIII", dins *Bokairent en festes de Sant Blai*, 1973
- VAÑÓ SILVESTRE, Francisco, "La capilla de la Mare de Deu del Roser", dins *Bokairent en festes de Sant Blai*, 1976
- VAÑÓ SILVESTRE, Francisco, "Bokairent en el reinado de Jaime I el conquistador" dins *Bokairent en festes de Sant Blai*, 1977
- VANÓ SILVESTRE, Francisco, "La desaparecida ermita de San Roque", dins *Bokairent en festes de Sant Blai*, 1977
- VAÑÓ SILVESTRE, Francisco, "Esquema histórico del Bokairente medieval" dins *Bokairent en festes de Sant Blai*, 1978
- VAÑÓ SILVESTRE, Francisco, "El templo parroquial de Bokairente", dins *Bokairent en festes de Sant Blai*, 1982
- VAÑÓ SILVESTRE, Francisco, *Bokairente. Fiestas a San Blas Obispo y Martir. Soldadesca, Moros y Cristianos*, Ajuntament i altres, Bokairent, 1982
- VAÑÓ SILVESTRE, FRANCISCO, "La feria de la ermita de san Antonio de Padua", dins *Bokairent en festes de Sant Agustí*, 1986
- VAÑÓ SILVESTRE, Francisco, "La ermita de la llometa de Sant Jaume", dins *Bokairent en festes de Sant Blai*, 1987
- VAÑÓ SILVESTRE, Francisco, "La ermita de Sant Antoni del Porquet" dins *Bokairent en festes de Sant Agustí*, 1988
- VAÑÓ SILVESTRE, Francisco, "Los cinco puentes antiguos de Bokairent" dins *Estudis i Documents*, 4, Ontinyent, 1988, pgs. 71-81
- VAÑÓ SILVESTRE, Francisco, "La desaparecida ermita de Santa Agueda", dins *Bokairent en festes de Sant Blai*, 1989
- VAÑÓ SILVESTRE, Francisco, "El origen de las dos ermitas: el Santo Cristo y la Soledad", dins *Bokairent en festes de Sant Blai*, 1992
- VAÑÓ SILVESTRE, Francisco, "Origenes del antiguo hospital municipal", dins *Bokairent en festes de Sant Agustí*, 1997, pgs. 32-39
- VAÑÓ SILVESTRE, Francisco, "Origenes del antiguo hospital municipal", dins *Bokairent en festes de Sant Agustí*, 1998
- VAÑÓ SILVESTRE, Rafael, "El balcón esquinado de la plaza de San Vicente", dins *Bokairent en festes de Sant Blai*, 1983
- VILLARRUBIA JUAN, Josep, "Bokairent en els llibres d'Antoni-Josep Cavanilles", dins *Bokairent en festes de Sant Agustí*, 1997, pgs. 46-53
- VILLARRUBIA JUAN, Josep, "Bokairent en els llibres de Martí de Viciàna" dins *Bokairent en festes de Sant Agustí*, 1993

LA VILA DE BOCAIRENT I LA ROBERIA “CASA INSA” (i II)

La “Revista”, després de l’Entrada. Bocairent, ca. 1905. (Arxiu Municipal Ontinyent).

L’emblemàtic comerç “Casa Insa” de la ciutat de València, documentat el 1830 i ubicat al carrer de Baix de l’Alfondech, núm. 14, molt prop de la plaça de Sant Jaume continuaria rebent a la gent de “Bocayrente”. Amb la dualitat de llibres existent a partir de 1866 quan el seu propietari, Juan Maria Gimeno i Mateu va decidir traspasar-lo al seu empleat Miguel Insa Pareja, encontrem una amplia anotació feta per a la festa de Moros i Cristians de 1871, en honor del bisbe Sant Blai:

- Un bon trage de moro: pantaló de merí vermell, brodat a mitges llunes; faixa blanca; ajustador blau brodat d’or; “*armilla*” (peça de vestit sense mànegues, que abriga el cos part damunt la camisa) negra de pana brodada de plata; robó verd de pana brodat d’or amb pell blanca i turbant.
- Un trage de moro amb pantaló blau vermell brodat amb estrelles; faixa ratllada de seda; ajustador verd brodat de plata; “*armilla*” de pana brodada de plata;

“arguizel” (deu tractar-se del terme “alquicel”) blanc i turbant. Pel lloguer d'aquests trages sarraïns (l'anterior i aquest) abonaren la quantitat de 180 rals.

- Dos trages d'àngel. Un amb tonell (brial dels homes d'armes) blanc de ras dels bons; cuirassa de lama (tela de seda i or, o de seda i argent, en què els metalls no passen a l'altra part); mantell vermell amb tots els complements. L'altre amb tonell verd de ras dels bons; cuirassa de lama i mantell roig amb tots els corresponents complements. Tot per 50 rals.
- Tres bandes: una negra, altra roja i l'altra blava, a raó de 8 reials cada una.

Una singular nota fou escrita en el moment de la devolució de totes les peces a l'acabament d'aquelles festes, en la qual s'advertia del mal estat de tota la roba, sobretot del tonell blanc d'àngel del que no es podia aprofitar res. Tot tenia el signe de la pólvora utilitzada sobretot el dia de l'Ambaixada.

L'any següent, el 21 de gener, Cosme Vañó, encarrega uns trages dels qui respondria En Joaquim Aleixandre. Per 180 rals s'emportaren dos per a capitans, amb pantalons i jaquetes de cota de malla, cuirasses negres amb retall de lama d'or. Tonells verds brodats d'or; mantells de cúbica (roba blava o negra, de llana més fina que l'estamenya) amb “agremán” (labor de passamaneria, en forma de cinta, emprada per a adorns i guarnicions); cinturons, cascs amb celades (peça de l'armadura antiga que cobria el cap i la cara), “jarritos”, sis plomes, polseres, tres espases y bandes ajustades.

Així mateix i per 100 rals i a raó de 25 rals cadascun, li entregaren quatre trages d'àngels. Conformats per pantalons, sandàlies, tonells, cuirasses, mantells, ales, “símeros” i quatre plomes.

L'atrafegada vida política, les crisis econòmiques, l'agitació social de la segona meitat del segle XIX amb els enfrontaments bèl·lics entre lliberals i carlistes feren sotsobrar la festa, i amb ella l'aparició i desaparició de moltes filaes, on el desànim minvava el nombre de membres, a pesar dels ànims infundats.

El trànsit per aquells camins de terra i travessats per incomptables rierols produïts per les pluges, fins poder utilitzar el tren que des de Xàtiva els traslladaria fins València, serien utilitzats pels bocairentins en tres ocasions l'últim terç del segle XIX.

Quatre anys després, en 1876, i per l'anyal festa a Sant Blai, el Sr. Tormo, propietari de la tenda de la Trinitat del mercat, requeria de l'acreditat establiment huit trages d'àngel de cuirasses blaves i un més xicotet de cuirassa blanca. Sent advertit que no foren malbé, en cas contrari hauria de respondre amb el corresponent import. Com a lloguer pels nou trages va pagar 90 rals.

En 1878 novament són llogats per al festeig de Moros i Cristians, dos trages de romans amb pantalons i mànigues de cota de malla; cuirasses negres amb retall de lama d'or; mantells romans brodats, un de vellut i l'altre de cúbica; dos bandes; cascs amb celades i “jarritos” amb plomes, ajustats. Tot per 280 rals. A més dos tra-

ges d'àngel de huit peces cadascun, per un total de 40 rals. L'última vegada que encontrem anotat en els llibres d'aquest temps per a la festa de Bocairent és en 1879. El 13 de febrer tornen dos trages d'àngel, abonant un total de 30 rals.

L'emblemàtic comerç, dedicat a la confecció i lloguer de roba per a representacions teatrals i festives de major tradició, adreços, armes, complements, etc., per a les festivitats religioses, danses processionals, cavalcades, balls, etc., que des de meitat del segle XIX vestia de festa a la societat valenciana, passaria el 14 de setembre de 1876 definitivament a mans del seu nou gerent, l'on-tinyentí Miguel Insa Pareja.

L'any 1889 el taller i la botiga van traslladar el seu domicili al palau pairal del segle XVII, situat al mateix carrer Baix núm. 48, lloc on aquest rober va cessar la seua activitat durant la dècada dels anys huitanta del segle passat. La vella casona, aleshores un immoble, havia estat abans fàbrica de ventalls, propietat de la vídua i els fills de J. Tello, amb els quals signaria el contracte de lloguer trimestral. Curiosament aquest contracte, que ubica la casa al carrer de l'Arbre núm. 62, encara es conserva, amb data del 16 d'octubre de 1889 i per un import que ascendia a 406'25 pessetes.

Soterrat al Cementeri General de València, en el nínxol doble núm. 2398 corresponent a la secció segona esquerra, tramada tres, va ser el seu fill qui continuà el negoci fins la seua mort als noranta anys, el 1961. Seria la seua neboda besnéta Carmen Ferrés Insa, qui arribat el moment, donada la seua avançada edat i els canvis en el sector, arriba a un acord i ho llega tot al Museu Valencià d'Etnologia. Els fons de “Casa Insa” comprenen, a més de les peces d'indumentària i elements decoratius, abundants documents de l'empresa, informes, factures, llibres de registres, figurins, dissenys, més de 2.000 fotografies de festejos i gran nombre de llibres i revistes de teatre, d'indumentària i de disfresses.

La nova ubicació és coneguda pels bocairentins en 1905 quan per primera vegada i ja en el nou segle XX, Emilio Beneito (sic) fa un pagament de 50 pessetes, el 31 de gener, per: 12 trages de cristians, tres capes de vellut, una verda, altra granat i l'altra gris, de llana, tres cascs daurats amb celades i puntes, tres parells de braçalets, dos d'ells daurats i el tercer amb pedres, nou plomes, tres cabassets (capell de ferro que cobria el crani) amb plomes vermelles, blanques i verdes, tres bandes: blava, roja i llistada, dos espases de cassoleta i un bon “mandoble” (espasa de grans dimensions).

Casa Insa, fou punt d'encontre al llarg de dècades on es confeccionaren puntada a puntada els grans moments que vistent la il·lusió d'un poble, el sentiment d'uns habitants, la fe i la esperança de generacions rere generacions. La seua llavor solcant els boirosos conflictes dels homes llança un llum d'esperança, encara que tan sols fos per uns dies, a unes gents que trafegant camins anaven traçant el sender que conduïa a l'anhelat destí de la festa.

Rafael A. Gandía Vidal
Rafa Gandía Borredá

CORRECTISME POLÍTIC I RELIGIÓS EN L'ACTUAL FESTA DE MOROS I CRISTIANS. QUAN EL MORO JA NO ÉS L'ALTRE. O ENCARA¹

Poques decisions, com les preses per les autoritats festeres de Bocairent i Beneixama en 2006 han sigut més transcendents per al desenvolupament futur de la nostra festa de Moros i Cristians. Situem-nos.

Dia 4 de febrer, a Bocairent (La Vall d'Albaida, València), com ve sent habitual des de fa més de cent anys, a migdia, acabada l'ambaixada mora, La Mahoma, la coneguda imatge de cartró pedra, símbol de bàndol moro, serà instal·lada en el castell de festes en senyal de victòria i de possessió del mateix per estos. A la nit, completada la reconquesta cristiana, i després de ser-li explotat el cap i llençada a terra, la filà de Marrocs la passejarà en comitiva pels carrers del poble en l'acte conegut com l'Enterro de la Mahoma al so de la popular tonada El Maseret.

Tanmateix, este any hi ha alguna cosa en l'ambient que fa presagiar que l'acte no va a desenvolupar-se tal qual. De bon matí, la localitat està presa per reporters gràfics i televisions que arriben de pertot arreu per donar-li cobertura. I no pels motius habituals de difusió del patrimoni festiu-etnogràfic-cultural, que tant agraden des de fa uns anys als mitjans de comunicació de masses. Hi ha quelcom més i és molt seriós. El món islàmic batega encès des de fa uns dies després de la publicació a Dinamarca i posterior difusió per tot el planeta d'unes vinyetes de Mahoma. La més que previsible imatge de l'abotà del cap de la figura coneguda com La Mahoma segur que serà d'"alt voltatge" i cal estar-hi per capturar-la.

Finalment, després d'una jornada molt intensa i de molta pressió, sobretot per a Vicent Silvestre, president de l'Associació de Festes de Moros i Cristians a Sant Blai de Bocairent, l'acte no tindrà lloc. Tele 5, que ha desplaçat

un equip de reporters, en el seu informatiu en parla d'un llavat de cara en la festa per evitar conflictes culturals i no ferir sensibilitats. *"La fiesta de la Mahoma se deja en el camino mucha tradición"*, relata la presentadora en introduir la notícia.

Una setmana més tard, com molts altres rotatius, el diari El Mundo, en el seu suplement dominical Crónica, del dia 12 de febrer, es farà ressò de la notícia amb el següent titular: *"Ya no queman a la Mahoma ¿Los Moros y Cristianos, amenazados?"*.

Durant les següents setmanes, mitjans de comunicació de tota Europa (danesos, belgues, russos) s'interessaran intensament per la polèmica. La Festa, durant unes setmanes, estarà immersa de ple en l'ull de l'huracà.

Mig any després, a Beneixama (L'Alcoià, Alacant), es repetirà el guió. La Comissió de Festes de Moros i Cristians acorda prendre la mateixa decisió que Bocairent. El 7 d'octubre, el diari El País, referint-se a estos fets titula: *"La Mahoma se cae de las fiestas de Moros y Cristianos"*.

¹ Este article és la versió en valencià de la comunicació presentada per l'autor al IV Congrés Nacional i I Internacional sobre festes de Moros i Cristians, organitzat per la Universitat d'Alacant i la UNDEF i celebrat a la Universitat d'Alacant entre els dies 10 i 12 de juny de 2016. Publicat a les actes del mateix [PONCE HERRERO, Gabino (ed.) (2017): Moros y Cristianos, un patrimonio mundial. Volum I. Universitat d'Alacant: Sant Vicent del Raspeig] en el Tom I, pàgines 545-554.

Han passat deu anys des d'aleshores i sembla que la polèmica ha acabat i aquell moment crític s'ha superat. Certament? Vegem.

En este context de debat i reflexió sobre la Festa i al fil de la línia d'investigació proposada pel responsable d'esta ponència: **la relectura dels fets històrics en el context sociopolític actual**, a sovint ens plantejem quins són els motius o raons que se segueixen per a l'adopció de canvis com els ja mencionats relatius a La Mahoma o altres relacionats amb els textos de les festes (ambaixades, relacions, conversions, etc.): una vertadera qüestió de respecte, o una por fundada en una possible reacció violenta. Eixe és el gran interrogant. I el dubte entre una o altra resposta, el principal problema al qual hui ens enfrontem.

La visió de les comunitats islàmiques

Després d'alguns puntuals incidents posteriorment aclarits (s'al·legà que fou un fet realitzat sense cap intencionalitat, fruit més bé del desconeixement), com l'ocorregut en 2002 a Ontinyent (La Vall d'Albaida, València), quan la capitana mora i la seua escolta desfilaren sobre una catifa que portava gravades inscripcions de l'Alcorà, i d'alguna suggerència com la realitzada en 2015 per l'imam de la mesquita de Villena sobre l'oportunitat de canviar-li el nom a La Mahoma (a efectes oficials des de l'any passat la seua denominació és la de "símbolo del Bando Moro"), les comunitats islàmiques espanyoles no observen cap fet reprovable cap a la seua fe en la Festa. Més bé, tot el contrari, com quedà ben demostrat en la contundent resposta realitzada en octubre de 2006 per la Junta Islàmica d'Espanya després de les declaracions de l'aleshores president provisional de la Federació Espanyola d'Entitats Religioses Islàmiques, sobre la "necesidad de suprimir las fiestas de moros y cristianos", expressada en els següents termes:

"Por medio del siguiente comunicado, la Junta Islámica de España expresa:

Primero. Su rechazo a las declaraciones del Sr. Félix Herrero, que fue elegido presidente provisional de la FEERI en el mes de enero, acerca de la "necesidad" de suprimir las así llamadas "fiestas de moros y cristianos" que se desarrollan en diferentes partes de España.

Segundo. Valoramos de forma positiva los cambios efectuados en las fiestas dado que en ellas se han eliminado los aspectos ofensivos, como arrojar al vacío un muñeco que representa al Profeta del Islam, expresiones bárbaras cuyo origen se remonta a los años oscuros de dictadura política y religiosa en nuestro país, en los cuales se fomentaban la denigración y escarnio hacia las otras religiones.

Tercero. Consideramos básico para la convivencia y la paz social en un estado democrático, el saber equilibrar el irrenunciable derecho de libertad de expresión con la responsabilidad, la prudencia y el respeto hacia las creencias e ideas de los demás.

Cuarto. Teniendo en cuenta estas consideraciones, no sólo no nos oponemos a la celebración de estas fiestas sino que -conscientes de su componente catártico- invitamos a las ciudadanas y ciudadanos, incluyendo al Sr. Herrero, a

unirse a ellas con alegría y espíritu lúdico. Siempre será preferible teatralizar el pasado desdramatizándolo que volver a reproducirlo en su crudeza original."

La visió oficial de l'Església Catòlica

Al respecte hem de considerar també la versió oficial de l'Església Catòlica, que no és altra que la indicada pel Concili Vaticà II sobre el respecte a altres confessions religioses i que queda clarament definida en la declaració *Nostra Aetate. Sobre las relaciones de la Iglesia con la religiones no cristianas*, punt 3:

"La Iglesia mira también con aprecio a los musulmanes que adoran al único Dios, viviente y subsistente, misericordioso y todo poderoso, Creador del cielo y de la tierra, que habló a los hombres, a cuyos ocultos designios procuran someterse con toda el alma como se sometió a Dios Abraham, a quien la fe islámica mira con complacencia. Veneran a Jesús como profeta, aunque no lo reconocen como Dios; honran a María, su Madre virginal, y a veces también la invocan devotamente. Esperan, además, el día del juicio, cuando Dios remunerará a todos los hombres resucitados. Por tanto, aprecian la vida moral, y honran a Dios sobre todo con la oración, las limosnas y el ayuno. Si en el transcurso de los siglos surgieron no pocas desavenencias y enemistades entre cristianos y musulmanes, el Sagrado Concilio exhorta a todos a que, olvidando lo pasado, procuren y promuevan unidos la justicia social, los bienes morales, la paz y la libertad para todos los hombres".

Dita afirmació suposà ja tot un canvi en la consciència de molts catòlics respecte a la religió musulmana i la seua pràctica. També suposà canvis en la festa de Moros i Cristians, sobretot en aquells actes on apareixia la figura de La Mahoma. Diverses localitats l'eliminaren de la seua seqüència festiva (Elda, Petrer, Callosa d'en Sarrià), altres deixaren d'explotar-li el cap (Banyeres de Mariola), Bocairent ja no la va tornar a cremar. Però a més a més, hi hagué una altra raó de pes que aconsellà suprimir o suavitzar esta pràctica, els interessos econòmics que en aquells anys ja començaven a aflorar per causa de la incipient relació comercial d'algunes d'estes localitats (exportació de teixits, mantes i sabates) amb els països àrabs.

Maurofília i maurofòbia en els antecedents de la festa

La nostra festa de Moros i Cristians, com bé sabem, presenta nombrosos antecedents pràctics: simulacres de batalles terrestres i naumàquies, jocs de canyes i torneigs, comèdies i relacions, alardos i funcions de soldadesca. Tots naixen en períodes on la relació amb el musulmà presenta un clar escenari de confrontació i alteritat: incursions frontereres entre els pobles que marquen el sud del regne cristià de Castella amb el nasarita de Granada, atacs barbarescs en la costa mediterrània i conflicte permanent amb l'imperi otomà, guerres colonials pel control i possessió del nord d'Àfrica. Tots

estos episodis, mantinguts al llarg de segles, han anat configurant una imatge emocional-mítica de la figura del moro: representació de l'enemic i de l'infidel (funció semàntica amplificada durant la Guerra del Francès i maniqueament utilitzada per Franco durant la Guerra Civil): però també, no hem d'oblidar-ho, de l'avantpassat-antecessor i d'allò exòtic. I són tots estos elements els que configuren hui, en la forma més que en el fons, el moro en la festa. L'atracció per un altre imaginat, construït i projectat a través de segles de celebració i de repetició d'un mateix discurs carregat d'intencionalitat identitària i catequètica, ens fa adoptar cada any, al menys en la meitat dels casos, el rol d'eixa figura fins fa ben poc tan llunyana espacial i temporalment, i a la que en les darreres dècades, mitjançant curats i historicistes *boatos*, indumentàries i relats, pretenem apropar-nos amb rigor i respecte.

No cal més que comparar moltes de les nostres festes centenàries amb aquelles sorgides en el context de la transició espanyola. Fixar-se en els textos d'ambaixades com les de Crevillent, Alaquàs, Paterna o Camp de Mirra, per citar alguns exemples, que basen el seu fil argumental en la pròpia història local, suavitzant tant la confrontació dialèctica, que en alguns casos inclús es podrien considerar il·lògics per a envits d'este tipus, i confrontar-los amb els d'Onil, Bocairent, la Vila Joiosa, Villena o Ontinyent, en els que impera el relat nacionalista espanyol de la Reconquesta i que principalment serveixen com a element propagandístic efectiu de cara a un públic que necessita alimentar-se de grans gestes davant un panorama de desolació absoluta després de la pèrdua de l'imperi colonial i un permanent estat de guerra civil. No resulta per tant gratuïta l'expressió amb què s'inicia l'ambaixada mora d'Ontinyent, escrita en 1860, just quan les tropes del general Prim acaben de prendre la ciutat marroquina de Tetuan:

"Acaba España de mostrar que sabe pelear y vencer, y de Marruecos dominar los feroces estandartes. Ven hoy a ver como en alegres burlas, recordando el valor de nuestros padres, unos somos cristianos, otros moros, y todos en quererte ¡oh patria! Iguales".

O la pronunciada per l'ambaixador contrabandista de la Vila Joiosa (text escrit també en 1860) quan sol·licita la incorporació de la seua tropa al bàndol cristià:

"Concluyan, pues, las discordias; batamos a esa canalla, porque todos somos hijos de la altiva y noble España. No en contiendas fratricidas, no en nuestras luchas villanas derramemos nuestra sangre, que es para todos sagrada. Guardémosla; que después es preciso derramarla contra esas huestes que vienen de las costas africanas. Demostremos que los hijos de esta tierra tan hidalga, siempre marcharon unidos en defensa de la Patria".

Són parlaments plens de galanteria i retòrica bèl·lica, on els fets religiosos serviran tant com referència patronal identificadora dels combatents d'ambdós bàndols com argument catequètic: la victòria dels de la creu només és possible gràcies a l'ajut diví:

"Pocos contra muchos, pequeña y corta es mi mesnada y la suya aguerida y numerosa"

relata a Fontanars dels Alforins (la Vall d'Albaida, València) el capità cristià deixant constància de la lluita desigual entre uns i altres. Un nou combat entre David i Goliat que es decantarà, a l'igual que en el passatge del Llibre de Samuel, en favors dels qui defenen la "fe verdadera":

"La religión verdadera, emir moro, es la cristiana. Desecha la musulmana, superstición vil, grosera" (Fontanars dels Alforins)

I on el fragor de la batalla no admet ni subtileeses ni mitges tintes:

"que un español no se vende, como se venden los moros" (Ambaixada mora, la Vila Joiosa)

"Antes morir que sucumbir con mengua, antes que moro el español es mártir" (Ontinyent)

"y temblarán de mi brazo el turco, hereje y judío" (Col·loqui de Vilanova d'Alcolea).

Expressions que constraten notablement amb l'esperit de l'ambaixada cristiana d'Alaquàs, escrita en 1981, que conclou del següent mode:

"Doncs que havem arribat a la concòrdia i la pau entre les nostres nacions, estes portes del castell, obertes des d'ara, donaran pas a la justícia, al respecte i al treball. Naix hui un poble nou on l'autoritat compartida serà el dret i el fonament en la convivència, el respecte i l'acompliment de la llei. Que els nostres descendents, siguen orgullosos dels nostres actes! Siguem, tots, un sol poble. ¡Moros i Cristians! ¡Visca Alaquàs!".

Canviar o no. El gastat argument de la tradició

En els dos primers congressos nacionals de festes de Moros i Cristians (Villena, 1974; Ontinyent, 1985) ja es va abordar la realització de canvis de tipus formal sobre alguns elements festius, principalment la Mahoma.

A Villena, Miguel Maestre Castelló afirmà que “no se trata de utilizar la efigie como motivo de mofa o irreverencia. Es cierto que se podría hacer una representación más digna, que cabría hacer una restructuración, superando su apariencia de muñeco grotesco. (...) La efigie de Mahoma debe mantenerse, aunque se depure y ennoblezca su representación, siempre, claro está, que esté enraizada en una tradición festera. Yo me atrevo a decir que sin la efigie de Mahoma acaso no tendrían sentido las Fiestas de Moros y Cristianos de Biar”².

A Ontinyent, José Blanes Peinado, referint-se al desaparegut ritual de La Mahoma a Elda es preguntava: “¿Por qué no resucitar esta magnífica costumbre, este rito simbólico de nuestra Fiesta que bien podría llamarse de otra manera y representar principios que no hieran la sensibilidad de nuestros amigos, los pueblos árabes?”³.

Fa més de cinc segles, ningú, a este costat del món s'hauria plantejat esta qüestió. Era altra època i altres les circumstàncies. Així ho veiem quan llegim la Crónica del Conestable Miguel Lucas de Iranzo, on es descriu un dels primers festeigs de moros i cristians coneguts, els que se celebraren a Jaén en 1463.

“Año de MCCCXLIII. Venidas las fiestas de la Natividad de nuestro Señor Jesucristo (...) como todos conocían que el deseo del dicho Condestable fuese ejercitarse después de los hechos tocantes a la guerra, en combates sales fiestas y juegos de cañas (...) buscaron invenciones tocantes de esto y el domingo que fue segundo día de Pascua, después de comer, se acordaron doscientos caballeros de los más principales y mejor arreados de su casa y de la ciudad de Jaén, la mitad de los cuales fueron en hábito morisco, de barbas postizas, y los otros cristianos. Y los moros fingieron venir con su rey de Marruecos, de su reino, y traían delante a su profeta Mahoma, de la casa de Meca, con el alcorán e los libros de su ley con gran ceremonia, en una mula muy emparentada, y en somo un paño rico en quatro varas que traían quatro alfaquíes, y a sus espaldas venía el dicho Rey de Marruecos, mui ricamente arreados con todos sus cavalleros bien ajaezados, y con muchas trompetas y atavales delante (...) Y después que ovieron jugado las cañas, el Rey de Marruecos con todos sus moros, levando su profeta Maomad y su Alcoran delante, llegó a el dicho señor Condestable, y fizole un razonamiento so la forma siguiente: <Mui noble señor Condestable, yo he visto y bien conocido que no menos en el juego de las cañas que en las peleas, vuestro Dios vos ayuda, por do se debe creer que vuestra ley es mejor que la nuestra; y pues así es, yo y mis moros renegamos de ella, y de su alcorán, y de nuestro profeta Maomad> Y diziendo y faziendo, dieron con él, con los libors que traían en tierra, y con mui grandes alegrías y gritas, y con muchas trompetas y atavales fueron fasta la Magdalena, y en la fuente de ella lanzaron el su profeta Maomad y a su Rey derramaron un cántaro de agua por somo de la cabeza en señal de bautismo”

Pretenem que la nostra festa assolisca per part de la UNESCO el reconeixement de patrimoni immaterial de la humanitat. Sense les consideracions abans dites de respecte mai ho aconseguirà, i ho sabem. La nostra festa ja no és un ritual tancat i autoalimentat per uns participants que cada any repeteixen la mateixa cerimònia sense alteracions ni influències externes. Fa temps que l'hem oberta a la resta del món. Pretendre mantenir-la intacta quasi no té sentit. I més quan aquell altre en qui ens transformàvem ara ens resulta ben pròxim. O no?

Martínez Pozo, en el seu recent treball Fiestas de Moros y Cristianos en el Mediterráneo español, proposa usar l'estudi i explicació de la festa de Moros i Cristians com ferramenta per a l'educació en valors, com a eina per a l'encontre multi i intercultural. Considere que eixe ha de ser el camí a seguir. Desterrar del nostre vocabulari la paraula moro per referir-nos a aquell amb qui compartim aula, treball, esperances i avatars, hauria de ser ja un primer pas. I deixar-la només per a l'àmbit de la festa, on simbolitza aquella figura alhora històrica i mítica que en un temps passat servírem per construir de manera interessada tant un relat històric com una ficció lúdica. Perquè no hem d'oblidar que esta festa dels Moros i Cristians, en el seu origen i evolució, es nodreix d'una clara concepció dual, de la lluita entre dues realitats enfrontades: moros i cristians, fidels i infidels, nacionals i estrangers, bons i dolents. Podrem corregir la falta de respecte als musulmans no cremant La Mahoma o canviant-li el nom, inclús en este cas al·ludint a raons històriques, tal com podem vore en les següents cròniques festives:

- **Toledo**, 1533, festes en commemoració pel desembarcament del rei Carles I a Barcelona: “e fiçeron un castillo en Çocodover muy alto e torreando con él moros bien ataviados a la morisma y dentro él **el gran turco** defendiendo el castillo”.
- **Alacant**, 1700, festes pel primer centenari del nomenament com a col·legiata de l'església de Sant Nicolau de Bari: “lo que mas entretuvo divertido el gran concurso, fue la fiesta propia de Alicante, que llaman de combate de Moros y Cristianos... Se forma un Alcazar de madera en la Plaza del Mar, que mantienen y guardan los Christianos. La tarde antes del día de la fiesta, hazen ademan los moros de embarcarse en el Baver (actual playa de Babel). Y por la mañana al amanecer, haze con la campana el Castillo la señal, que llegan al Puerto embarcaciones de Moros... Desembarcan finalmente los moros, ponen sus tiendas, y se forman en el muelle, todos con turbantes, vestidos a la turca, llevando en alto con ceremonias superstitiosas á un Anciano, que llaman ellos **el Papáz**, y es su Jefe. Y puesta allí una tienda mas rica, y grande para su **Papáz**, despachan varias Espías, que van enmascaradas á reconocer los passos, y la fortaleza del Alcazar. Las figuras y passages ridículos, que hazen estas Espías, llevan divertido con risadas a todo lo que es Plebe, y numeroso Pueblo. Formanse despues en batallon los moros... Envian su Embaxada al Gobernador de los Christianos, quien la

2 MAESTRE CASTELLÓ, Miguel (1976). Llibre d'actes del I Congrés Nacional de Moros i Cristians. Tom I. Caja de Ahorros Provincial de Alicante: Alacant. Pg. 199

3 BLANES PEINADO, José (1986): “El sentido de <<La Mahoma>>”. Llibre d'actes del II Congrés Nacional de la Festa de Moros i Cristians. UNDEF: Ontinyent. Pag. 99.

desprecia... Embisten los moros por varios costados... Dura reñida la lucha algun tiempo, y finalmente ganan los moros y se hazen dueños del Alcazar. Entonces es de ver, y admirar para la Plebe, ya el Papáz sentado en medio de la Estancia de la fortaleza.. Por la tarde envian su embaxada los Christianos al Papáz. Y el moro corta la cabeza al Embaxador, y la pone á vista de los sitiadores... vienen los Christianos con artillería... y medio destruido el Alcazar con los golpes de las balas, lo ganan finalmente los Christianos...”

- **Oriola**, 1789, festes celebrades amb motiu de la proclamació del rei Carles I: “Después de estos y del carro de los Garbanceros seguían los Mesoneros con la graciosa idea de un **gigante Turco** de 27 palmos, que aparentando andar por sí mismo, movía los ojos, boca y el brazo derecho con un alfange, en acción de defender un vitor que llevaba en el izquierdo”.

O deixar que uns anys guanyen els moros i d'altres els cristians com fan a Lleida. Però açò no eliminarà, ni molt menys, l'element definitori de la festa: la lluita. Perquè tal com apuntava Antonio Ariño en el II Congrés Nacional d'Ontinyent (1986): “no podemos aceptar que la fiesta sea un fenómeno irrelevante e inofensivo. Expresa una concepción del mundo profundamente arraigada, transmite una ideología y una visión de nuestra historia, fija unos modelos y unos paradigmas morales, que son históricos y condicionados por las necesidades de una época y una so-

ciudad⁴. És en eixe punt on cal incidir per no projectar sobre el present una visió deformada d'una realitat que no és ni moltíssim menys aquella en què s'originaren i es consolidaren les nostres festes de Moros i Cristians, on entra el paper de l'educador, de l'investigador i del fester. Moment per fer, com proposa Pozo, pedagogia. D'aprofitar el bagatge festiu per educar en valors i apropar-nos uns a altres. Seria un bon principi, tant per a la convivència com per a la pròpia festa. Segur.

Albert Alcaraz i Santonja

BIBLIOGRAFIA:

- ALCARAZ i SANTONJA, Albert i GÓMEZ i SOLER, Sergi (1999). “Els Moros i Cristians: una festa antiislàmica?” Cicle de Conferències: *El Riff, l'altre occident*. Museu d'Etnologia de la Diputació de València: València (inèdit).
- ALCARAZ i SANTONJA, Albert (2006): *Moros i Cristians, Una Festa*. Picanya: Edicions del Bullent.
- ARIÑO VILLARROYA, Antonio (1988): *Festes, Rituals i Creences*. València: Edicions Alfons el Magnànim.
- ARIÑO VILLARROYA, Antonio (1996): “La interpretación de la historia de la fiesta y los intereses del conocimiento”. A *Llibre d'actes del II Congrés Nacional de la Festa de Moros i Cristians*. UNDEF: Ontinyent. Pp. 133-134.
- BLANES PEINADO, José (1986): “El sentido de <<La Mahoma>>”. *Llibre d'actes del II Congrés Nacional de la Festa de Moros i Cristians*. UNDEF: Ontinyent. Pp. 99-100.
- CARRASCO URGOTI, Mª Soledad (1996): “El Moro Retador y el Moro Amigo”. A *Estudios sobre fiestas y comedias de moros y cristianos*. Universidad de Granada: Granada
- DOMENE VERDÚ, José Fernando (2015): *Las fiestas de Moros i Cristianos*. Universitat d'Alacant: Sant Vicent del Raspeig.
- GÓMEZ i SOLER, Sergi (1999): “Una mirada al nans i gegants valencians”. A ARIÑO VILLARROYA, Antonio (dir): *El Teatre en la festa valenciana*. Generalitat Valenciana, Consell Valencià de Cultura: València.
- GONZÁLEZ HERNÁNDEZ, Miguel Angel (1996): *La Fiesta de Moros y Cristianos*. Orígenes (Siglos XIII-XVIII). Ajuntament de Monforte del Cid-Diputació Provincial d'Alacant: Monforte del Cid.
- GONZÁLEZ HERNÁNDEZ, Miguel Angel (1999): *Moros y Cristianos. Del alarde medieval a las fiestas reales barrocas (siglos XV-XVIII)*. Ajuntament de Monforte del Cid-Diputació Provincial d'Alacant: Monforte del Cid.
- MARTÍNEZ POZO, Miguel Ángel (2015): *Moros y Cristianos en el Mediterráneo español: antropología, educación, historia y valores*. Gami: Granada.
- SALVÀ I BALLESTER, Adolf (2002): *Bosqueig Històric i Bibliogràfic de les festes de Moros i Cristians*. Edició facsímil (primera edició 1958). Institució d'Estudis Alacantins-Diputació d'Alacant: Alacant.
- U.N.D.E.F. (1974): *Llibre d'actes del I Congrés Nacional de Festes de Moros i Cristians*, Villena. Caixa d'Estalvis Provincial d'Alacant: Alacant.
- U.N.D.E.F. (1986): *Llibre d'actes del II Congrés Nacional de Festes de Moros i Cristians*, Ontinyent.
- U.N.D.E.F. (2003): *Textos de Embajadas de la Fiesta de Moros y Cristianos*. Petrer.

4 VILLARROYA ARIÑO, Antonio (1996): “La interpretación de la historia de la fiesta y los intereses del conocimiento”. A *Llibre d'actes del II Congrés Nacional de la Festa de Moros i Cristians*. UNDEF: Ontinyent. Pag. 134.